

NR 2 2018

28. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

DET STO KVINNER BAK

SIDE 7

BYGG SOM ALDRI BLE BYGGET

SIDE 29

INDUSTRIFORSTADEN HILLEVÅG

SIDE 43

INNHOLD

<i>Sven Egil Omdal</i>	
Det sto kvinner bak	7
<i>Lars Olsen Neby</i>	
Bygg som aldri ble bygget	29
<i>Jan Gjerde</i>	
Industriforstaden Hillevåg 1894 – 1960	43

Forsidebilde: Nora Smedvig drapert i en fallskjerm fra et flydropp som hun har vært med å ta imot. Fotografiet sannsynligvis tatt i Bjerkreimsheiene i 1944. Foto privat

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 2–2018

JAN GJERDE (f. 1943), grafisk formgiver, informasjonssjef, sakprosaforfatter. Oppvokst og bosatt i Hillevåg 1950 – 1969. Redaktør av Stavangeren 1995 – 2000, leder av Byhistorisk Forening Stavanger 1996 – 2000. Medarbeider i Rosenkilden 2004 – 2008.

LARS OLSEN NEBY (f. 1982), Mastergrad i kulturvitenskap. Han er leder for seksjon for bevaring og formidling ved Stavanger byarkiv. Han har skrevet flere artikler om ulike kulturhistoriske emner.

SVEN EGIL OMDAL (f. 1953), journalist, samfunnsdebattant og tidligere redaktør i Stavanger Aftenblad. Han har vært leder av Norsk Journalistlag og Pressens faglige utvalg, og har skrevet flere bøker, bla «Gestapokjelleren – Alders hjemmet som ble fryktens hus» (2016) og vært medforfatter av boken «Borgerlønn. Ideen som endrer spillet» (2018).

LEDERENS SPALTE

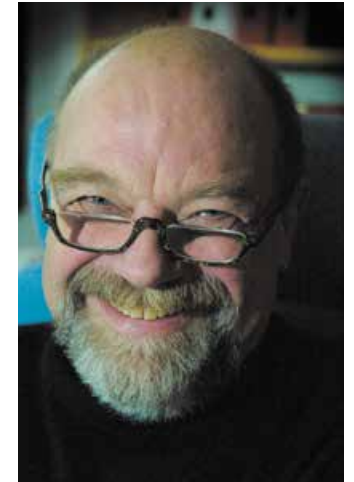
Byhistorisk Forening Stavangers formål er å formidle kunnskap om Stavanger og byens historie. Følgelig holder vi oss som regel langt borte fra forsøk på å påvirke politiske beslutninger. Men nå har vi gjort et unntak!

I disse dager pågår forberedelsene til å omdanne Stavanger, Rennesøy og Finnøy til Nye Stavanger. I den forbindelse har politikerne fremsatt forslag om å utarbeide nytt byvåpen. Hovedbegrunnelsen synes å være at man på den måten skal bevise at kommunesammenslåingen er mer enn bare festtaler. Det hevdes også at de to andre kommunenes våpen er gamle og historiske, men Rennesøys ble vitterlig utformet i 1981 og Finnøys i 1982 – riktignok inspirert av henholdsvis middelalderske slektsvåpen og religiøse symbol. Stavangers historiske byvåpen skal altså kastes på historieløshetens søppelplass. I et forsøk på å påvirke beslutningsprosessen gjennom formidling av kunnskap til politikerne, skrev Hans Eyvind Næss følgende artikkel i Stavanger Aftenblad på vegne av foreningens styre.

Vinranken – byvåpen basert på felles kulturverdier

Stavangers byvåpen er etter vår mening vakkert og renskåret og fremhever seg positivt i landets fauna av kommunevåpen. Våre gamle byer, kjøpstedene med middelalderhistorie, har segl og våpen som viderefører mange hundreårs lange tradisjoner.

De fleste kommunevåpen derimot er en følge av at landkommunene fikk lokalselvstyre i 1837 med den mulighet det innebar til å lage egne logoer. Men slike «våpen» eller «logoer» ble ikke vanlige før langt ut på 1900-tallet. Målet for kommunene var å konstruere merker som tilkjennegav noe man mente var spesifikt for kommunen. Motivene synes ofte litt tilfeldig valgt som f.eks. bilder av sauer, hegrer, måker, hane, geiter, fisker, hummer, båter, osv., osv., altså tegninger som langt fra alltid kjennetegner én enkelt kommune.

Sigillum Civita(tis) Stavang(eriensis). Stavangers byvåpen i et avtrykk fra 9. september 1640. Kilde: Riksarkivet, Stavanger byregnskap 1624–1640. Foto: Arne Kvitrud

Borgermesterens segl. Stavanger kommune - Byarkivet.

Arkivar H. Trættebergs utkast til segl fra 1930 og det ferdig utformede byvåpenet slik det ble vedtatt i 1937.

Stavangers byvåpen, en vinranke i gull på blå bunn, ble vedtatt som byens våpen ved kgl. res. i 1939 etter et flertallsvedtak i Stavanger kommunestyre samme år. Historien om byvåpenet er fortalt med stor grundighet av Jens Amundsen i boken «Vinranken og eikestubben», utgitt av Stavanger kommune i 1964.

Historien bak bruken av vinranken og eikestubben var gjort rede for i saken. Det ble slått fast at vinranken var det eldste bysymbolet. Jens Amundsens avsluttet den boken han skrev for kommunen med å si: «Å forandre på det i dag ville ikke tjene noen hensikt».

Hva er så byvåpenets historie?

La oss ta eikestubben først. Den dukker ikke opp før omkring 1800 på kart over Eiganesløkkene og ble senere brukt som symbol på fanen til Stavanger Borgervæpning. Borgervæpningen var opprettet i 1620 som følge av den militære organiseringen av Norge som Christian IV gikk i gang med på den tiden. Borgervæpningen hadde ekserserplass på Eiganes, så det var naturlig å benytte eiken som symbol.

Vinranken derimot har et helt annet opphav. Vinranken er et kristussymbol – «Jeg er det sanne vintre», sier Jesus (Johannes 15).

Gjennom middelalderen lå Stavanger til den katolske biskopens forvaltningsområde. Noen by med myndigheter som brukte segl, hadde vi ikke. Biskopens segl rådet grunnen, naturlig nok. Segltegningen er kjent fra 1319. Da byens representanter etter reformasjonen, i 1591 ved kongehyllingen i Oslo, for første gang skulle opptre som en kollektiv enhet med eget segl, var symboler med katolsk preg fullstendig ubrukelige – som bl.a. St. Svithun-tegningen i bispeseglet. Kongens menn fjernet på denne tiden alle minner om katolisismen fra kirkene og rev ned mange av klostrene.

Da var den kongetro og bibeltro lutherske Jørgen Eriksøn biskop over Stavanger stift (1570–1604). Det seglet han og byens verdslige øvrighet formet i et signet – med vinranken som symbol – ble brukt ved signeringen av hyllingsdokumentet i Oslo. Seglet videreførte den kristne symbolikken i det gamle bispeseglet uten å provosere konge og regjering. Vi er vitne til et vel gjennomtenkt kompromiss

med kontinuitet mellom katolsk kirke og luthersk statskirke. Dette er Stavangers byvåpen.

Vi mener det vil være uforstående om noen enkeltpolitikere i det nye Stavanger ønsker å røre ved det gamle segl. De burde tvert om rope hurra fordi vi har et byvåpen som viderefører et viktig verdibudskap i landet vårt.

Det er jo dessuten slik at nettopp i det geografiske området som det nye Stavanger utgjør (Stavanger, Finnøy og Rennesøy), har vi bevart noen av de viktigste og vakreste fysiske levningene for kulturarven vår, de gamle steinkirkene, Stavanger domkirke og kirkene på Sørbø, Hesby, Talgje og klosterkirken på Utstein.

Det er denne kulturarven «vinranken» symboliserer i en abstrahert form. Et mer intimt fellesskap og en større grad av identitet enn det er tale om nettopp her, er det vanskelig å finne.

Stavangers byvåpen i dagens versjon.

SVEN EGIL OMDAL

DET STO KVINNER BAK

Ennå legges det friske blomster på Solveig Bergsliens grav på Eiganes. Hennes minne lever og hennes innsats gjenfortelles for nye generasjoner. Hun er – fullt fortjent – blitt det fremste symbolet på kvinnenes innsats i den lokale motstandskampen. Men hun var ikke den eneste. Altfor mange av de andre kvinnene er blitt skjøvet inn i skyggen i den kollektive fortellingen om det illegale arbeidet. Denne fortellingen har i overveiende grad dreid seg om menn som våget og ofret mye, selv livet, i kampen mot nazismen. Henrik Ibsen lar Bøygen si om Peer Gynt: «Han var for sterk, det sto kvinner bak». Slik var det også i Stavanger i årene mellom 1940 og 1945. Kvinner ble arrestert som gisler for sine menn eller sønner. De ble sendt i fangeleir for å ha skjult flyktninger eller spredd illegale aviser. De ble jaget av Gestapo fordi de var etterretningsagenter. Noen slapp unna helt til frigjøringen, andre ble avslørt. Solveig Bergslien var den eneste som mistet livet, men flere ble torturert. Dette er en artikkel om noen av kvinnene som gjorde motstandskampen sterk, flere kunne vært nevnt.

Gabbi Sømme

Første gang Gabbi Sømme, født Holst, dukket opp i Aftenbladets spalter, var hun 38 år, fiolinist i Stavanger Byorkester og bekymret for det svake musikklivet. «Byen vår er dessverre altfor fattig på byggende kulturinstitusjoner. Hva har vi her for eksempel av levende musikk som kan sammenliknes med andre byer i Norge?», spurte den høyreiste kvinnen utfordrende i et intervju i 1937.

Natt til 9. april 1940 var hun på vei til Bergen. Fordi andre skip, i langt dystre ærend, trengte seg forbi i nattemørket, måtte Nattrutten avbryte og gå til kai i Bjørnefjorden. Derfra tok Gabbi Sømme seg via Bergen til Voss,

Margrete Skjelbred (1918 – 1963) til venstre og Gerd Skjelbred (1922 – 1999) til høyre. Søstrene var aktivt med i motstandsarbeid under krigen. Foto privat

hvor hun et par dager senere var i full gang med å evakuere et gamlehjem. Da kampene var over, slo hun følge med en gruppe soldater hjem til Stavanger. Urolig så hun hvor hverdagslig okkupasjonen forløp, og hvor passivt folk forholdt seg til den tyske okkupasjonsmakten. Selv ville hun slåss, og la derfor i vei mot Nord-Norge hvor kampene ennå pågikk. Ruten gikk via Stockholm og Helsinki, men der ble hun alvorlig syk og sengeliggende i ukevis. Da hun omsider kom seg på beina igjen, var det for sent.

Gabbi Sømme dro tilbake til Stavanger, hvor hun raskt ble innkalt til Gestapo. De visste at hun hadde hjulpet tsjekkoslovakiske flyktninger å komme seg videre til Sverige, og ville antakelig bare demonstrere at hun var i deres søkelys, noe som åpenbart ikke skremte henne. Hun så seg tvert imot om etter muligheter til å kjempe mot okkupantene.

Gabbi Sømme engasjerte seg i Norsk Folkehjelp og fikk i tillegg jobb som sykepleier på Rogaland Fylkessjukehus. Hun snakket godt tysk og ble plassert på en avdeling som tyskerne hadde overtatt. Der kom hun i kontakt med sårete engelske flygere som hun forsøkte å hjelpe etter beste evne. Men hun tømte også lommene på tyske flygere, på jakt etter kart og annen informasjon. Motstandsvirksomheten hennes var i gang.

Men det var først da hun ble kalt til farens sykeleie på Fister, at hun etablerte det som ble en viktig base for motstanden. Foreldrene hadde bodd på Fister siden våren 1940, Gabbi slo seg ned i en hytte i nærheten, i første omgang sammen med søsteren, Mette Holst Bredahl, som også hadde vært svært aktiv i produksjonen av illegale aviser. Mette gikk under navnet «Fjellgeiten» og fikk god bruk for slike ferdigheter da hun ble avslørt, måtte flykte til heis og holde seg skjult der helt fram til frigjøringen.

På Fister ble Gabbi kjent med brødrene Øyvind og Knut Aksnes, som også var flyttet fra Stavanger. De tre møttes ofte for å diskutere hvordan de kunne gjøre en innsats. Den første store anledningen bød seg da hele den illegale pressen i distriktet ble rullet opp av Gestapo sommeren og høsten 1942, med dramatiske konsekvenser for mange av de involverte. Rasmus Jonassen, sekretær i Bygningsarbeiderforbundet, hadde deltatt i arbeidet med «Frihet». Da arrestasjonene kom, hadde han allerede plassert både spritduplikator, skrivemaskin og annet utstyr i hytten til

Gabbi Sømme. Nå dro han selv etter. Hun fikk gjemt ham i en gammel motorkutter som lå i opplag, og sammen produserte de første nummer av en ny avis, som de kalte «Ukens Nytt».

Gabbi Sømme var ateist, men det hindret henne ikke i å virke som organist i kirken på Fister. Snart ble den enkle avisproduksjonen flyttet til klokketårnet. I to år, fram til høsten 1944, kom «Ukens Nytt» ut med ujevne mellomrom, som den eneste illegale avisen i distriktet.

I det lille hjemmet hennes lå flyktninger i dekning. Det var hit flere søkte da den lokale avdelingen av etterretningsorganisasjonen XU ble avslørt i oktober 1943 og Solveig Bergslien arrestert.

I hytten ble det også lagret våpen og annet utstyr. Gabbi tok med seg lokale unger som kamuflasje og dorget langs de tyske kanonstillingene på Finnøy, Sand og Tau, og noterte seg alt som kunne være av interesse. Hun reiste som Røde Kors-søster til Sand og lokaliserte samtidig de lokale tyske stillingene der. Informasjonen tok hun med seg til byen og leverte den diskret til betjeningen hos Hals A/S i Kirkegaten, som formidlet den videre til de som skulle ha den.

Virkelig dramatisk ble det først da Knut Aksnes ble arrestert og såret i juni 1944. Mens han lå på operasjonsbordet fikk han bedt sykepleieren varsle flest mulig, før han gled inn i narkosen. Samme dag rekvirerte Gestapo Stavanger-skes «Express» og dro til Fister, på jakt etter Øyvind Aksnes. Han var samtidig på vei i motsatt retning og ble stoppet midtjords. Forkledningen og de falske papirene holdt imidlertid, tyskerne lot ham fortsette.

Da Gabbi Sømme ble varslet om at Gestapo var i bygda, kom hun seg i en båt, rodde til Randøy, hvor hun fikk tak i en motorbåt og klarte til slutt å få kontakt med Øyvind Aksnes. Sammen gikk de over fjellet mot Hjelmeland og videre til Følekkammen, der hun var med på å bygge en liten hytte. Det var ikke rare skuret, bare 2x3 meter, men etter å ha fått fraktet opp en liten ovn, ble den et tilstrekkelig gjemmede. Ukene gikk, de hadde dårlig med klær og frøs mye. Innimellom drepte de en sau for å få mat, men de kunne ikke forlate hytta. Gestapo var stadig i området, på jakt etter dem.

En dag hørte de fremmed motordur fra fjorden. «Vi ble som ville dyr etter hvert, vare for alle lyder», fortalte Gabbi

Gabbi Sømme født Holst, (1899 – 1952). Faksimile fra Stavanger Aftenblad 2. april 1955.

Sømme til politibetjent Olav Lund etter frigjøringen. Da bøndene kom opp for å hente dyrene, skjønte de at det var fare på ferde og dro til fjells. Hun hadde ikke annet enn neversko og noen filler hun hadde funnet under flukten. Været var kaldt og elendig, det var virkelig ingen fornøyelse å haste oppover de bratte og ulendte bakkene.

Dagen etter så de røyken fra hytta. Gestapo hadde satt fyr på skjulestedet. Etter å ha overnattet i fem døgn i en hule uten tak i Fundingsland, mens det hele tiden striregnet, kom de to seg til Hjelmeland. Der fikk de først skjul i et naust, før en kjede av hjelpere sendte dem i en slags stafett mellom ulike steder i Ryfylke. Det var ikke lett å skjule en så høy kvinne, så til slutt ble det bestemt at Gabbi Sømme skulle kamoufleres som psykiatrisk pasient og sendes til Valen asyl i Kvinnherad. Hun ble hentet av en ambulanse og lagt i en sykekurv, mens Øyvind Aksnes utga seg for å være opppasseren hennes. Da de kom til asylet og overlegen ble informert om opplegget, nektet han å legge henne inn. Gestapo hadde nettopp vært der, han våget ikke risikoen. I stedet ble legen i Rosendal hentet. Han bestemte at Gabbi Sømme skulle innlegges på sykehus i Bergen for å få utført en fiktiv abort. Sykekurven ble lempet over på en langkjerre og trukket av hest innover Hardangerfjorden til nærmeste stoppested for dampskipet til Bergen. Nå var Øyvind Aksnes med som bekymret slektning. Fordi det allerede var flyktninger i dekning på sykehuset, endte de to hjemme hos en lokal jurist, som skjulte dem helt til de ble hentet av Shetlands-Larsen i den berømte MTB-en «Vigra». Krigen var over for Gabbi Sømmes del, hun ble i Storbritannia til frigjøringen, men hun skulle senere gjøre en enestående innsats under gjenreisningen av Finnmark.

Bodil og Karen Thorsen

Da spørsmålet kom om hun var villig til å skjule to menn for tyskerne, hadde Karen Thorsen for lengst betalt krigens tunge pris. I mai 1941 hadde sønnen Einar padlet i kajakk ut Byfjorden sammen med kameraten Bernhard Helland, sønn til arkitekt Gustav Helland. De to sa at de skulle til Hardanger for å se på fruktblomstringen. I virkeligheten satte de kursen mot England. Siden har ingen sett dem. Et år senere fikk hun et nytt slag, da den ene av Einars to brødre, pianisten og ingeniøren Carl Thorsen, ble arrestert.

Karen Thorsen (1883 – 1965), født Johansen. Foto privat

Bodil Carlsson (1919 – 1997) født Thorsen, og hennes mann Odd Carlsson. Foto privat

I slutten av april 1944 fikk Karen Thorsen diskret besøk av en mann som spurte om hun kunne ta inn to som trengte et anonymt oppholdssted. Selv om hun mente å vite at det var dødsstraff for slikt, svarte hun øyeblikkelig ja. Datteren Bodil hadde stadig pianoelever på besøk, naboene ville ikke reagere om det kom og gikk noen ekstra ungdommer.

Etter å ha inispisert huset, og registrert at det lå avsides og usjenert i Grensegaten nr 1, like ved fengslet på Lagårdsveien, flyttet de to inn. De kalte seg bare «Arthur» og «Reidar», men senere skulle Karen Thorsen få vite at det var de britiske agentene Magne Bakka og Ernst Askildsen som nå installerte seg med radioapparater og annet utstyr. Hun tilbød dem nøkler, men det hadde de allerede fått laget.

De to kom og gikk som de ville, til alle døgnets tider. Noen ganger kom de med andre som måtte ligge lavt en stund. I løpet av det neste halve året bodde til sammen 16 personer i dekning hos de to kvinnene. Alle måtte være usynlige når det var pianoelever eller gjester i huset.

«Etter en uke kom de og spurte om jeg også kunne ta imot to med brukne bein», fortalte Karen Thorsen i et intervju med NRK mange år senere. De to var også britiske agenter. Ragnvald Mack og Otto Olsen hadde hoppet i fallskjerm over Bjerkreim, men landet forkjært. Mack brakk foten flere steder, mens Olsen fikk lettere skader.

Da begge to igjen var i stand til å bevege seg fritt, flyttet de ut, men brukte fortsatt huset som base når de var i Stavanger. Inn flyttet i stedet Alfhild Førre, den 23 år gamle datteren til Jone og Fina Førre, som drev nærmest en flyktingleir på gården i Førre, og som sto i jevnlig kontakt med Gabbi Sømme.

Sent en augustkveld i 1944 gikk Alfhild i stedet for Ernst Askildsen til et møte med en tysk kontakt i Vålandsskogen. Etter at hun hadde møtt kontakten og fått et dokument, syklet hun nedover mot Muségaten. Der ble hun stoppet av Gestapo, som var på jakt etter Askildsen. En forbipasserende tysk soldat fikk beskjed om å passe på henne. Da hun ulykkelig og innsmigrende forsikret at hun bare kom fra et stevnemøte med en tysk venn, løsnet han grepet. Raskt rev hun seg løs, sparket av seg skoene og spurtet på sokkelesten ned Lindahlsbakken. Nede på Lagårdsveien stormet hun mot det første og beste huset, dundret på døren og ble sluppet inn. Heseblesende ringte hun og fortalte hva som var

skjedd. Mens Bakka og Askildsen pakket det de trengte på flukt, ble drosjesjåfør Arne Skadberg fra Gausel tilkalt. Han hentet først de to agentene og kjørte dem til Vaulegårdene i Bjerkreim, hvor Otto Olsen hadde sin base. Der bevæpnet han seg og kjørte tilbake til Hillevåg for å hente Alfhild Førre.

I Grensegaten var det bare å rydde opp etter gjestene og vende tilbake til det normale livet. Det varte bare noen få uker. 12. september 1944 ble Otto Olsen arrestert da han syklet rett inn i en kontrollpost ved Ålgård. Etter brutal tortur ga han fra seg mye informasjon, som raskt utløste mange arrestasjoner. To døgn etter at Olsen var tatt, sto plutselig Arnold Hölscher, den mest fryktede av alle Gestapofolkene i distriktet, på trappen, med væpnede folk både fra Statspolitiet og Gestapo. Karen Thorsen ble tatt med. Bodil og familiens tredje sønn, Finn, som var avdelingsjef i Stavangerske, ble arrestert ute på byen.

Avhørene begynte så snart fangene var kommet til Solvang. Bodil ble avhørt i 14 timer i strekk. Mens behandlingen av kvinnelige fanger hadde vært mildere de første årene, var silkehanskene lagt bort i 1944. Både tyskerne og de norske politifolkene visste at de kjempet en tapende krig og var blitt mye råere. Bodil, som i denne perioden var den eneste kvinnelige fangen i Gestapokjelleren, ble slått i hodet og sparket i ryggen. Hun ble forhørt 10 ganger i løpet av tre uker, til alle tider på døgnet.

Karen ble ført bare noen meter fra hjemmet, til Fengsel A, men først etter å ha blitt forhørt av Hölscher. Han spyttet etter henne og skrek: «Fy faen for en mor! Tenk mor til fire sånne forbrytere». En natt ble hun hentet og ført til Solvang. På vei gjennom korridorene så hun etter Bodil, men ble dyttet videre av en vakt som ville vite hvor gammel hun var, og som forsøkte å rive henne til seg, før han falt om og sovnet i dyp alkoholrus.

Etter at avhørene var over, ble mor og datter sendt østover. Da Bodil og Karen Thorsen et halvt år senere kom hjem fra Grini, var det til et hjem som var totalt ribbet. Selv spikerne som hadde holdt bilder og fotografier, var tatt ut. Mye av sølvtøyet ble funnet i leiligheten der Hölscher hadde bodd.

Gerd Skjelbred på Strandkaien.
Foto privat

Gerd Skjelbred

Den kommunistiske fløyen av motstandsbevegelsen lå halvt utslått etter mange arrestasjoner høsten 1943. Men i mai 1944 sendte Norges Kommunistiske Parti Hans Langeland fra Bergen til Stavanger for å få aktiviteten på fote igjen. Han fant fram til ungdom som var villige til å la seg trene til sabotører. Blant dem var Sverre Myge fra Hillevåg. Han hadde allerede mistet broren Peder, som ble skutt i Gestapokjelleren i august 1943, og han skulle selv bli torturert til døde samme sted.

Forsommeren 1944 sto i forberedelsenes tegn. De vordende sabotørene hadde leid en hytte ved Vikeså, hvor kursene i sprengningsteknikk og våpenbruk foregikk. De trengte en kurér som kunne reise trygt fram og tilbake til Stavanger med meldinger. Sverre Myge rekrutterte en venninne. Gerd Skjelbred var ikke medlem av partiet, men ble regnet som hel ved. Henne kunne de stole på.

Gerd Skjelbred hentet og avleverte meldinger, enten hos frisør Parelius Pedersen på Skagen eller i en hemmelig «postkasse» på kaien. Hun bodde i Kirkebakken 23 sammen med faren og søsteren Margrete, som ble vervet som medhjelper.

I august 1944 fikk Langeland beskjed om at han kunne dra tilbake til Bergen. To rogalendinger var på vei hjem etter å ha blitt grundig opplært både i Stockholm og på Østlandet. Einar Andreassen skulle være politisk leder, mens Helge Hansen skulle lede Saborg-gruppen. Andreassen hadde også andre grunner til å vende hjem til Stavanger. Der ventet forloveden, Ada Olsen, som flere ganger hadde vært i Gestapos søkelys. Da Otto Olsen ble arrestert, var Gerd Skjelbred sammen med Helge Hansen og Andreassen på Lima gård, bare noen hundre meter unna. I nattemørket syklet Gerd til Stavanger for å sjekke om det var Sverre Myge som var tatt.

Søstrene Skjelbred nøyde seg ikke med å smugle beskjeder mellom Vikeså og byen, de deltok også aktivt på sabotørkursene. Da sprengningseksperter Trygve Havnes måtte forflyttes fra Bergen til Stavanger for ikke å bli avslørt, tok han inn hos familien Skjelbred. Han hadde bodd der en måned da det om kvelden 20. september plutselig ringte på døren.

Gerd hadde nettopp kommet hjem da dørklokken kimte.

Utenfor sto to mann fra Statspolitiet, sammen med SS-Hauptscharführer Leopold Batik fra Sikkerhetspolitiets etterretningsavdeling. De hadde arrestordre på de to søstrene. Da politifolkene oppdaget Havnes i leiligheten, ville de vite hvem han var. Han ble utgitt for å være Margretes kjæreste, noe som så ut til å bli akseptert. Havnes ble likevel bedt om å bli med. På vei til den ventende bilen trakk han plutselig en pistol og skjøt Batik, som falt om, lettere såret. Havnes løp nedover Kirkebakken og kom seg unna. Gerd løp oppover og ble raskt tatt igjen. Hun ble kjørt til Solvang, der hun ble forhørt av Hölscher. Overrasket registrerte hun at Gestapo ikke hadde oppdaget kontakten med sabotørene, men i stedet mistenkte henne for å delta i planleggingen av en ny illegal avis.

Gerd Skjelbred ble sendt til Møllergata 19 i Oslo, hvor hun satt til både hun og andre fanger ble hentet tilbake til Stavanger og langt mer brutale forhør. Det skjedde etter at gruppen til Einar Andreassen og Helge Hansen i løpet av en hektisk uke i overgangen mellom november og desember 1944 både sprengte knottfabrikken i Hillevåg og likviderte gestapomannen Herbert Geicke og statspolitimannen Leonard Wickstrøm. Det var i denne desperate tiden Sverre Myge ble slått ihjel og andre kvinner ble stygt mishandlet.

Henny Wiig

Herbert Geicke ble drept fordi sabotørene var redd for at han skulle avsløre dem. Geicke var ellers regnet som en fredsæl tysker, som hadde bodd i Stavanger i 25 år. Mannen som skjøt ham, var Ingvar Wiig, en 27 år gammel hermetikkarbeider og medlem av arbeideravholdslaget Frisinn. Wiig var sannsynligvis ikke medlem av kommunistpartiet, men han var uredd og handlekraftig. Han var gift med Henny, født Hestnes. Ekteparet var blant de første som ble arrestert i den voldsomme aksjonen etter likvidasjonen av Wickstrøm, som Ingvar også hadde vært med på, selv om det var Helge Hansen som førte pistolen denne gang.

Wiig ble utsatt for langvarig og svært grov tortur, og nå tok Hölscher en enda mer desperat metode i bruk. Midt under et forhør hvor Ingvar ble lenket med armene over knærne, og slått med batong mot ryggen, baken, under beina og mot testiklene, ble Henny ført inn i rommet. Statspolitimannen Svein Bredstue Holst kalte henne en

Henny Wiig (født Hestnes),
(1920 – 1989).
Foto privat

Henny Hestnes og Ingvar Wiig giftet seg 9. mars 1940. Foto privat

hore og påsto at hun hadde ligget med alle menn som hadde vært i dekning hos ekteparet. «Senere ble hun brakt inn og plastret over munnen, lagt over et bord, lenket og slått (...) Det var Holst og Hölscher som bandt og pisket henne. Jeg sto lenket og ble tvunget til å se på», sa Ingvar i et politi-avhør etter krigen.

Etter avhørene ble Henny overført til fengslet på Lagårdsveien hvor hun satt til 8. januar 1945. Da ble hun sendt til Møllergata 19, hvor hun satt til frigjøringen.

Ada Olsen

I den grad det går an å påstå noe slikt om en kvinne som ble arrestert to ganger og satt i åtte måneder i fangenskap, var Ada Olsen heldig. Før krigen hadde hun vært kasserer for AUF i Rogaland. 19 år gammel var hun med på å brenne regnskapsbøkene og gi vekk kassabeholdningen da tyskerne krevde begge deler utlevert.

Sammen med forloveden, Einar Andreassen, deltok hun aktivt i produksjonen av den illegale avisen «Stritt folk». En gang hun var opptatt med trykkingen, som foregikk i Folkets Hus på Løkkeveien, kom tyskerne og forlangte å få gjennomføre bygningen. Vaktmesteren oppholdt dem med ulike påskudd til Ada fikk gjemt materiellet og kommet seg bort.

Da avisnettverket ble knust sommeren 1942, var Einar Andreassen i Oslo. Han skrev kort til Ada om at han kom med toget, men visste at sensuren antakelig ville fange opp beskjeden. Mens Gestapo stilte på stasjonen i Stavanger, kom han derfor med båt, etter å ha reist over fjellet. Så gikk han i dekning til han kom tilbake som politisk leder for den kommunistiske motstandsbevegelsen høsten 1944.

I mellomtiden ble Ada arrestert sammen med mange andre som hadde vært involvert i produksjon og distribusjon av de illegale avisene. Første gang klarte hun å lyve seg fri etter en måned med avhør. Men to uker senere, 3. oktober 1942, ble hun tatt nok engang. Nå var bevisene sterkere. Hun løy likevel freidig, og skrev under en lang rekke falske forklaringer. I alt signerte hun ti slike forklaringer, som alle sluttet med erklæringen: «Nå er jeg klar over at det ikke nytter å lyve.»

Presset mot henne økte etter hvert som jakten på Einar Andreassen viste seg fruktesløs. I tillegg til arbeidet med

Ada Olsen (født 1921). Foto privat

Ada Andreassen (født Olsen) og hennes mann Einar Andreassen. Foto privat

avisene, ble hun beskyldt for å kjenne til våpenproduksjon ved sykkelfabrikken til Øglænd, og for å ha fraktet både våpen og dynamitt (noe hun ikke benektet. Begge deler ble gjemt i bygningen til Rogaland Teater, rett foran nesen på de tyske publikummerne).

Etter nesten to måneder med harde forhør, mange av dem midt på natten, ble hun sendt til Grini. Da var hun så svekket at Sven Oftedal, bror til Aftenbladets redaktør, Christian S. Oftedal, fikk henne overført til fangeavdelingen på Ullevål sykehus etter å ha vist henne hvordan hun kunne late som om hun hadde blindtarmbetennelse. 21. juni ble hun løslatt fra Grini og fikk dra hjem. Da veide hun 37 kilo. Løslatelsen skyldtes en misforståelse. 24. juni ble hun nemlig ropt opp av leirledelsen som én av de fangene som skulle sendes til Tyskland. Da var hun allerede tilbake i Stavanger. Lillesøsteren, som også satt på Grini, skrev til henne: «Din heldige gris!!! Ja, hadde du vært her i tre dager til hadde du blitt sendt til Tyskland, du ble oppropt!» Brevet ble aldri sendt, og ble først funnet i en pute fra Grini 16 år senere.

Resten av okkupasjonstiden ble Ada Olsen skygget av Gestapo, i håp om at hun skulle føre dem til forloveden. Selv mente hun bestemt at det var håpet om å fange ham som gjorde at hun slapp unna enda en arrestasjon da Geicke og Wickstrøm ble skutt.

Mary Antonsen

Frisørsalongen «Charme» på hjørnet av Madlaveien og Møllegaten var et travelt sted. Dit kom også konene til byens fremste nazister for å få stelt håret. Mens de satt under hårtørkeren, satt Helge Hansen og andre sabotører på loftet og pusset våpen og planla sabotasjeaksjoner.

Mary Antonsen, som eide salongen, hadde meldt seg til tjeneste allerede i aprildagene 1940. Hun hjalp til på sykehuset da mange av de ansatte der flyktet, og hun hjalp til med å skaffe forsyninger til de norske troppene som ble internert etter at kampene i Dirdal var slutt.

Men det var først i 1943 hun forsto hvilke ressurser både huset og ferdighetene hennes var. Hun ble spurt av en prest om hun kunne skjule en sykesøster som var blitt brutalt behandlet av de tyske soldatene på Kongsgård. Mary forandret hår og øyenbryn på den skadete kvinnen, og ga henne husly til hun kunne smugles til Sverige. I oktober

Mary Antonsen Engelstad (1907 – 1985) tegnet av Henry Imsland. Faksimile av Stavanger Aftenblad 5. februar 1955

Frisørsalongen «Charme», på hjørnet Madlaveien og Møllegaten var drevet av Mary Antonsen. Loftet var gjemmede for sabotører og motstandsfolk. Fotografiet er tatt 30. juni 1958 da Kong Olav og prinsesse Astrid var i Stavanger på signingsferd. Foto: Rogalands Avis / Stavanger byarkiv

1944 gjorde hun det samme med to kvinner som måtte flykte fra Bjerkreim da Gestapo gikk til storangrep på bygda etter arrestasjonen av Otto Olsen. På dette tidspunktet var hun trukket dypt inn i motstandsarbeidet. Hun formidlet falske dokumenter til folk som måtte ut av landet og hentet og leverte hemmelige meldinger. Hun hadde nær kontakt med en motstandsgruppe som møttes hos buntmaker Oluf Jensen i Kirkegaten.

I november 1944 ble hun spurt om hun kunne ta imot to menn og gi dem dekning og støtte. Uten å nøle svarte hun ja. Like etter flyttet Helge Hansen og bergenserens Valentin Valentinsen inn, med våpen, sprengstoff og annet sabotasjemateriell. I et loftsrom over frisørsalongen ble sprengningen av knottfabrikken planlagt. Tegninger og andre dokumenter, samt pengeskrinet fra fabrikken, ble først funnet da huset ble ombygget i 2010.

Med sprengningen og de to påfølgende likvidasjonene gikk okkupasjonen i Rogaland inn i sin mest dramatiske fase. Gestapo og Statspolitiet gjennomførte razziaer, sperret av veiene, arresterte hundrevis av mistenkte, og utsatte mange av dem for hensynsløs mishandling. Mary Antonsen merket at de to gjestene virket nervøse og oppjaget. Når Gestapo kom for nær, ble de gjemt på sykehuset noen hundre meter unna, hvor hun hadde gode kontakter. Sabotørene, både de to hun hadde som gjester og de andre, hadde for lengst lært seg å stole på henne. Litt hjalp det nok også

at hun truet med kaste dem ut hvis de ikke respekterte hennes synspunkter.

Like før jul i 1944 dro Valentinsen tilbake til Bergen, mens Helge Hansen ble igjen. Han hadde fått en ny, dristig plan. I stuen til Mary forklarte han for en gruppe ledet av Ole Jensen, hvordan de kunne storme fengslet på Lagårdsveien nyttårsaften, når vaktene antakelig ville være stup fulle. De befrikkede fangene skulle skjules i kapellet på Eiganes gravlund. Om formiddagen nyttårsaften bar Mary og Helge Hansen på plass soveposer og mat. Men så ble en av de fem angriperne syk, og det falt sporsnø. Planen måtte avlyses.

13. januar 1945 måtte Mary til Oslo for å treffe noen kontakter. Hun følte på seg at det bare var et tidsspørsmål før gjemmededet ble avslørt, og skaffet Helge Hansen et nytt oppholdssted før hun dro. Uten å vite hvem de tok imot, hadde søstrene Mora (Bergithe) og Bozy Ebbell stilt sitt hjem til disposisjon. De to var vokst opp som misjonærbarn på Madagaskar. Nå var de medlem i en kristen undergrunnsorganisasjon som kalte seg Samaritanerne.

På vei til huset deres i Schives gate på Våland med dagens andre flyttelass, ble Helge Hansen gjenkjent av statspolitimannen Finn Skjæveland. Det kom til skuddveksling like utenfor sykehusgjerdet i Peder Klows gate. Såret løp Hansen til Storhaug, hvor han gjemte seg i en potetbinge før han midt på natten kom seg til søstrene Ebbell, som skaffet ham legehjelp og gjemte ham til han var frisk nok til å flykte østover.

I Oslo fikk Mary Antonsen et kodet telegram fra mor til en av damene på salongen, med beskjed om at Gestapo var på jakt etter henne. Hun skaffet seg et reisekort utstedt til en kvinne i Flekkefjord, og dro til Vestfold, mens hun øvde seg på Flekkefjord-dialekten.

Mens hun ventet på toget i Tønsberg ble hun gjenkjent av to kvinner fra Stavanger som var i følge med en tysk soldat. Han grep henne, men var galant nok til å snu blikket bort da hun lot som hun måtte rette på strømpebåndet. I et byks var hun inne i en butikk, ropte at tyskerne var etter henne, og ble sluppet ut bakdøren til en gårdsplass med nedgang til en kjeller hvor det sto tønner med salt. Hun fant en som var halvfull, krøp oppi og trakk lokket på plass over seg. Der lå hun sammenkrøpet i flere timer, mens tyskerne gjennomsokte området. Så brukte hun sine faglige ferdighe-

ter på seg selv; hun endret frisyren, sminket ansiktet annerledes og skiftet til andre klær. Så forlot hun kjelleren. Den første døren hun våget å banke på, ble åpnet av en mann som selv var med i motstandsbevegelsen. Han skjulte henne til et nettverk av andre hjelpere fikk smuglet henne ut i den vestfoldske skjærgården og om bord i en båt. 31. januar 1945 kom hun trygt fram til Sverige.

Hjørdis Kluge og Nora Smedvig

Det siste halvannet året av okkupasjonen ble Milorgs avdeling D19 langt på vei drevet som et familieforetagende. Høyesterettsadvokat Kristofer Kluge ble i november 1943 bedt av Jens Chr. Hauge, Milorgs leder, om å overta ledelsen av den sterkt svekkete avdelingen. Etter de omfattende opprullingene i 1942 omtalte Forsvarets Overkommando i London Rogaland som «det mørke fastland» for den militære motstanden.

Kluge begynte langsomt å bygge opp kapasiteten igjen, og trakk inn både ektefellen Hjørdis, sønnene Thor og Kristian Magnus, datteren Nora og den tilkommende svigersønnen, Torolf Smedvig. «Vi levde så tett sammen at det var vanskelig å la være å bli involvert. Hva skulle jeg ellers gjort?», sa Nora Smedvig i et intervju mange år senere.

Hun var med på å planlegge den militære motstanden, hun snakket med hemmelige kontakter og syklet distriktet rundt med beskjeder. Det samme gjorde moren og brødrene.

Frykten var derfor stor for at hele familien skulle bli tatt da Kristofer Kluge ble arrestert 2. november 1944. Men etter kort tid var det åpenbart at Gestapo ikke visste hvilken storfangst de hadde. Kluge ble sendt til Grini for en bagatell, og Torolf Smedvig, som nå var gift med Nora, overtok som lokal Milorg-leder.

Sammen holdt de to kontakt med Osprey-gruppen, fire mann fra Kompani Linge som ble sluppet i fallskjerm i Bjerkreim for å opprette radiosamband, etablere sabotasjeceller, ta imot og lagre våpen og rekognosere mot flyplassen på Sola. En måned senere kom også en annen Linge-gruppe, med dekknavnet «Avocet». Nora og Torolf Smedvigs hjem i Dronningens gate 12 ble sentral for kontakten med og mellom de to gruppene.

Osprey lå en stund gjemt i hytta til Kluges kompanjong,

Hjørdis Kluge (1894 – 1981) født Sæveraas. Foto privat

Hugo Parr. Sammen syklet Torolf og Nora til Bjerkreim, gjennom flere tyske kontroller, for å møte soldatene og planlegge det videre arbeidet. Osprey-folkene, ledet av Alf Espedal, dro ofte inn til Stavanger. Måtte de overnatte, lå de vanligvis i et hemmelig rom som de hadde snekret over toalettet hjemme hos Kluge.

Nora var flere ganger med på å motta dropp i ryfylkeheiene. Fallskjermene måtte skjules, kontainerne med våpen og utstyr fraktes bort og gjemmes, ofte i mørke, på råttensnø og i dårlig vær. Under et slikt dropp ved Livastøl i Årdal nyttårsaften 1944, slet Espedal opp et gammelt magesår. Han måtte ha legehjelp og ble smuglet til Stavanger. Der lå han først på sykehuset under falskt navn, før han ble fraktet hjem til familien Kluge, hvor Hjørdis og de to sønnene nå bodde alene. Om natten sov han i det hemmelige rommet, men oppholdt seg i resten av huset om dagen.

Kort tid etter sprengningen av knottfabrikken i Hillevåg, dukket Gestapo opp og forlangte å få komme inn. I stuen satt Espedal og Thorvald Lien, en annen av fallskjermso-ldatene. De var begge bevæpnet, og hadde giftampullene klar. Ordren de hadde med fra England var å ikke la seg ta levende.

De to trakk seg lynraskt ut i kjøkkenet og ned kjeller-trappen mens Hjørdis Kluge åpnet døren. Vel inne fikk ges-tapofolkene en real overhaling på utmerket tysk. Fru Kluge sa at hun øyeblikkelig ville ringe til Gestapos hovedkvarter på Solvang og spørre om det var noen mening å trenge seg inn i et fredelig hjem og overfuse skikkelige folk på denne måten. Taktikken virket. Gestapofolkene trakk seg tilbake og beklaget forstyrrelsen.

Så enkelt gikk det ikke natten til 5. april 1945. Etter de dramatiske hendelsene ved Lutsi, hvor makkeren Ernst Askildsen ble drept, ble Magna Bakka stygt mishandlet i Gestapokjelleren. I løpet av torturen oppga han navnet til Thor Kluge og antakelig også Torolf Smedvig. Kort tid etter, klokken halv to om natten, dro de svarte bilene i stor fart først til Kluges hus, der 19 år gamle Thor og 23 år gamle Kristian Magnus ble arrestert, før de kjørte videre mot leiligheten til Smedvig.

Til tross for et klart forbud mot å varsle noen, løp Hjør-dis Kluge til en nabo og fikk ringt til datteren. Hos Nora og Torolf Smedvig lå det våpen framme, og i stuen satt Alf Espedal. Situasjonen egnet seg svært dårlig for en razzia. Idet Nora la på røret, hørte hun bilene bremse utenfor. Espedal kom seg i full fart via kjelleren ut en bakdør, forserte noen hagegjerder og forsvant i nattet mørket, selv om det ble skutt etter ham. Torolf Smedvig løp opp på loftet og krøp inn i en rull linoleum. 24 år gamle Nora var alene igjen i leiligheten. Fordi tyskerne trodde det var Torolf som hadde stukket av, gjennom søkte de ikke loftet. I stedet ble Nora tatt med til Gestapokjelleren. Hun var den siste kvinnelige fangen der. I ukene som fulgte ble hun utsatt for mange og harde, men aldri fysiske, avhør. Som mange andre fanger ble hun fraktet fram og tilbake mellom Solvang og fengslet på Lagårdsveien. Hun tålte ikke maten og kastet mye opp, men ble relativt godt behandlet, selv av Hölscher, antakelig etter inn gripen av politiinspektør Kohle.

I likhet med sin mor, snakket Nora tysk. Indignert av-

Nora Smedvig (1921 – 2008) født Kluge. Foto privat

viste hun ethvert kjennskap til våpnene som var funnet i leiligheten. Mannen hadde forsømt henne, sa hun, nå gikk hun bare og ventet på å bli skilt.

Mens datteren serverte skrøner for Gestapo, den ene sønnen, Thor, ble mishandlet av Statspolitiet og den andre kastet i en celle, alt mens mannen satt på Grini, ble Hjørdis Kluge en motstandsfront helt alene. Etter å ha ringt til folk som var i faresonen, syklet hun midt på natten til Gausel for å varsle Milorgs nestleder, tannlege Einar Fugelli. Derfra syklet hun videre til Sandnes, hvor hun traff Kåre Øiestad, som hadde vært vitne til trefningen på Lutsi og kunne fortelle bakgrunnen for arrestasjonene. I flere dager lå hun i dekning på Sele før hun dro til datteren og svigersønnens leilighet for å finne pistolen som Alf Espedal hadde slengt fra seg da han stakk av.

Via flere kontakter fikk hun avtalt å møte svigersønnen på Sandnes. Via mange omveier og med falske papirer kom Smedvig seg dit. Han var nedtrykt over at Nora var tatt, men Hjørdis Kluge trøstet og sa at det beste han nå kunne gjøre for henne, var selv å unngå Gestapo. Han måtte ikke tenke på å melde seg!

18. april kom en overraskende telefon. Nora ringte fra Gestapohuset og ba moren komme med klær og noe mat. Poliitiinspektør Kohle hadde sett i nåde til henne. Hjørdis

Kluge troppet opp hos Kohle og ba om å få snakke med dat-teren, siden hun selv var den eneste i familien som ikke satt fengslet. Det var et argument tyskeren aksepterte, selv om han skjelte ut «den politiske familien» hennes.

De siste ukene før det hele var over, syklet Hjørdis Kluge distriktet rundt som kurér mellom ledelsen i Milorg og andre motstandsfolk. Hun sørget også for at en fallskjerm-soldat som brakk foten under landing i Årdalsheiene, fikk legehjelp. Natten mellom 5. og 6. mai ordnet hun innkvar-tering på Ims for fylkesmann John Norem og politiinspek-tør Christian Benneche, de to som skulle overta ledelsen i distriktet når kapitulasjonen var et faktum.

8. mai ble dørene åpnet, både på Lagård og Solvang.

De var unge, de var kvinner

Rundt 4000 norske kvinner satt som politiske fanger i årene fra 1940 til 1945. Tre ble henrettet mens 26 andre mistet livet i motstandskampen, de fleste i tyske fangeleirer. Svært mange av kvinnene som deltok aktivt, var unge. Halvparten var under 30 år. Det var lettere å våge livet for de som ikke hadde ansvar for barn og hjem.

Det finnes ingen samlet og pålitelig oversikt over hvor mange kvinner i Stavanger og Rogaland som ble arrestert i løpet av krigsårene. En sammenlikning av kjente arresta-sjonslister, supplert med det som finnes av lokal okkupa-sjonshistorie, viser at minst 60 kvinner ble fengslet etter at Gestapo og Statspolitiet overtok Solvang aldershjem og gjorde det om til torturkammer og fengsel ved årsskif-tet 1942/1943. Mange ble arrestert også før den tid, men mishandling av kvinnelige fanger er ikke kjent før Karen Thorsen, og etter henne Henny Wiig, Lena Dell Myge og flere andre ble utsatt for slag, spark og fysiske ydmykelser fra 1943 og utover. Vi vet ikke hvilken behandling Solveig Bergslien var utsatt for før hun høyst sannsynlig tok livet av seg, i november 1943. Selv om vi kan være trygge på at avhø-rene var mange, lange og tøffe, var det ikke synlige tegn et-ter tortur på kroppen hennes, som ble utlevert til familien.

Med unntak av Karen Thorsen, var alle kvinnene som ble mishandlet tilknyttet enten kommunistpartiet eller ven-strefløyen i Arbeiderpartiet. Selv om familien Kluge/Smed-vig var helt sentrale i den organiserte motstanden, virker det som om respekten for dem var høyere hos Hölscher og

hans håndgangne menn. Dette henger utvilsomt sammen med at Gestapo visste at det de oppfattet som terrorhand-linger fra høsten 1944, var kommunistenes verk, og at de ikke kjente til Kluge-familiens sentrale rolle i Milorg. Men når de etter hvert også gikk løs på kvinnene, var det fordi Gestapo antok at der menn drev sabotasje og bekjempet den nye tids orden, sto det også kvinner bak. Det var en korrekt antakelse.

Takk til Åshild Sæland for stor hjelp med research til artikkelen.

Kilder og litteratur:

- Abraham, Ole-Jacob og Olsen, Terje (2015) *Saborg* – «også vi når det blir krevet». Bergen, 2015
- Borgersrud, Lars og Eriksen, Inge Bjørnar (2015) *Sabotører i vest*. Bergen, 2015
- Haga, Arnfinn (1996) *Fristed for hjemløse*. Oslo
- Hatledal, Kristin (2011) *Kvinnekamp. Historia om norske motstands-kvinner*. Oslo, 2011
- Husebø, Kjell, Videointervju med Nora Smedvig, Norsk Hjemme-frontmuseum
- Jensen, Ole, *Krigsdagbok*, manuskript i privatarkivet etter Knut Stahl og Trygve Wyller. Stavanger Byarkiv
- Kluge, Hjørdis, *Beretningen om fru Hjørdis Kluges Milorg-opplevel-ser. Innledning og fotnoter ved advokat Kluge*. Privat eie.
- Kluge, Kristofer, *Rapport om min virksomhet i Milorg*, Norsk Hjem-mefrontmuseum
- Omdal, Sven Egil (2016) *Gestapokjelleren*. Stavanger.
- NRK-intervju med Kari Thomsen, 12. november 1963.
- Politiavhør Ingvar Wiig. Mappen til Sven Bredstue Holst i Lands-svikarkivet, Riksarkivet
- Privat brev til Ada Olsen fra Grini.
- Privatarkivet etter Knut Stahl og Trygve Wyller. Stavanger Byarkiv.
- Rapport fra Avocet-gruppen til Forsvarets Overkommando, Norsk Hjemmefrontmuseum
- Stahl, Knut (1962) *Motstandskampen 1940-1945*. Stavanger, 1962 Stavanger Aftenblads arkiv.
- Vetlesen, Vesla (2008) *Kommunist og sabotør*. Oslo, 2008

LARS OLSEN NEBY

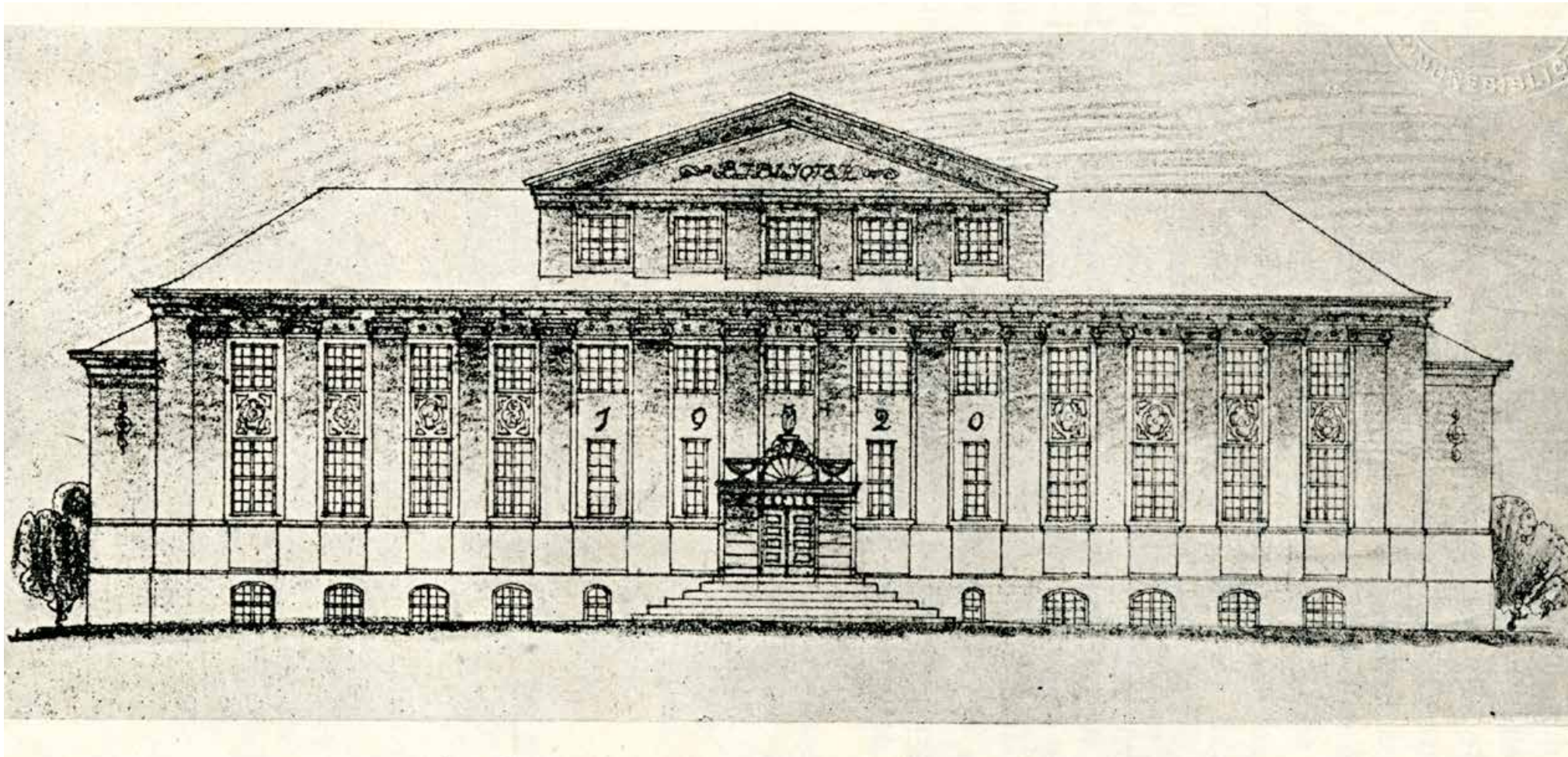
BYGG SOM ALDRI BLE BYGGET

De kommunale tegningsarkivene som er oppbevart i Stavanger byarkiver er en gullgrube som kilde til kunnskap om byens kommunale bygg. I særstilling står byarkitektens arkiv med flere tusen tegninger. Stavanger kommune fikk sin første byarkitekt i 1915, og siden den gang er det tegnet et mangfold av bygninger. En sjelden gang dukker det opp noen spennende tegninger i arkivet av bygg som få drar kjensel på. Det er fordi de ikke ble bygget, eller fordi de ble bygget helt annerledes. I denne artikkelen skal vi se nærmere på noen slike store offentlige prosjekter i Stavanger og Hetland som aldri ble realisert slik de forelå på tegnebordet.

I 1915 ble stillingen stadsarkitekt (byarkitekt) opprettet, og Johs. Th. Westbye ble tilsatt. Den nye arkitekten skulle overta oppgavene med nybygging og vedlikehold av de kommunale bygninger, som tidligere var underlagt stadsingeniør og stadskonduktør. Stadskonduktøren hadde ansvar for byens bygnings-, oppmålings- og reguleringsvesen. I 1917 ble stadsarkitekten skilt ut som en egen etat.

Første verdenskrig hadde skapt en sterk høykonjunktur i Norge, hvor priser, aksjekurser og andre konjunkturførte tjenester steg radikalt, inntil sammenbruddet høsten 1920. I tiden før verdenskrigen hadde den kraftige veksten lagt beslag på de offentlige inntektene til stadig nye og nødvendige fellesoppgaver. Stavanger kommune hadde ikke sett seg råd til å reise mange monumentalbygg. Krigen førte til forsyningsvansker og økt etterspørsel etter norske varer og tjenester. Dette førte til at prisnivået og kjøpekraften steg kraftig. De kommunale skatteinntektene fulgte med

Detalj av den planlagte fasaden til St. Svithun skole med dekorelementer i hogget stein. Mange av elementene ble kuttet i de endelige planene, for å gjøre skolen rimeligere. Foto: Byarkitekten i Stavanger / Stavanger byarkiv

Stadsarkitekt Westbys tegning til kombinert bibliotek- og arkivbygning datert 1920. Foto: Faksimile fra boken Opplysning og opplevelse. Stavanger bibliotek 1885-1985.

den private velstandsøkningen. Kommunen planla da flere større bygg. Jobbetiden førte også til at de store prosjektene nå ble tegnet mer påkostet, med rikere dekor og dristigere arkitektoniske løsninger enn noen år før. Flere av dem skulle vise seg å ikke kunne realiseres slik de var planlagt. Vi skal se nærmere på noen av dem.¹

Stavanger bibliotek og arkiv

I årene 1916-20 var spørsmålet om en ny bygning for byens bibliotek og arkiver oppe i bystyret flere ganger. Forslaget var først fremmet av stadskonduktør M. Eckhoff. Lenge så det ut til å ikke være langt fra sin løsning. Tomt ble anvist på Ledaal, og stadsarkitekt Westbye leverte tegninger til nytt praktbygg. Bygget var tegnet i to fulle etasjer, samt

kjelleretasje og loftsetasje. Fasaden hadde søyler mellom vinduene med joniske kapiteler, samt ornamenter mellom vinduene i første og andre etasje. Et av forslagene inneholdt også plass for et billedgalleri for byen, for oppbevaring av malerier, tegninger, fotografier og annet materiale om Stavanger.²

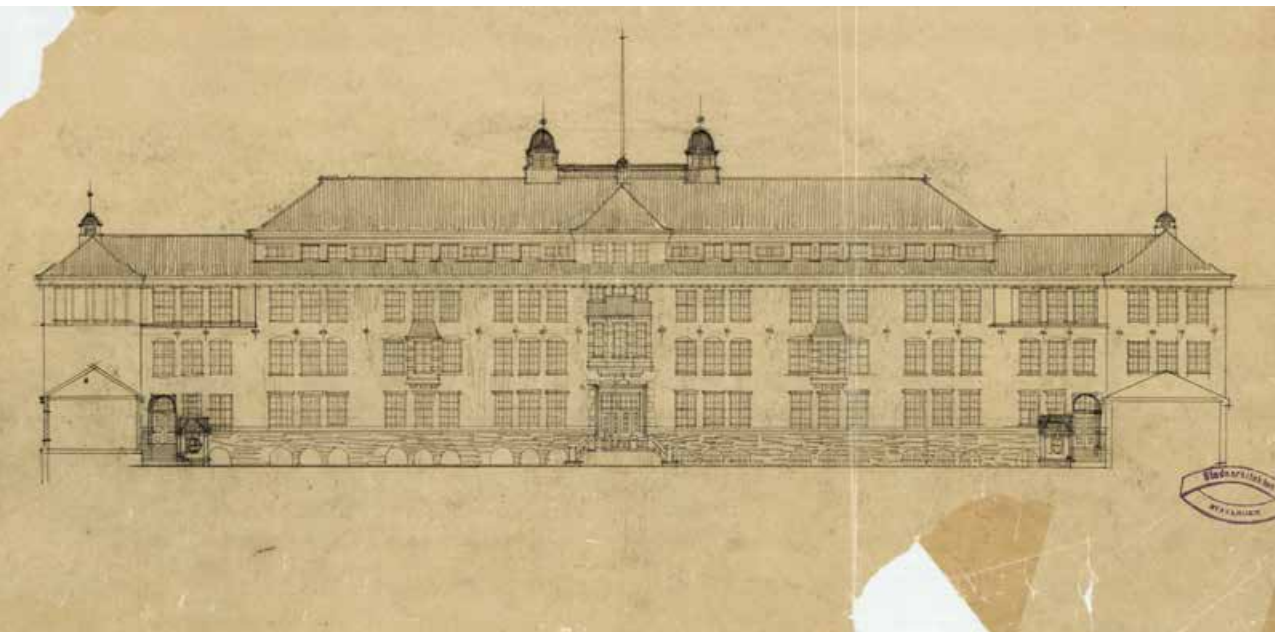
Det ble dessverre ikke noe av praktbygget. Den siste tegningen er datert 1920, da skatteinngangen sank betraktelig, og det skulle gå mange år før et nytt bibliotek ble en realitet i Stavanger. I mellomtiden fortsatte biblioteket sin kummerlige tilværelse i en bygning fra den «Kombinerede Indretning», som lå der kjøpesenteret Arkaden ligger i dag. Først i 1963 kunne biblioteket flytte inn i nye lokaler i dagens rådhus.

St. Svithun middelskole

Den kommunale middelskolen St. Svithun ble tegnet med store dimensjoner. Etter planen skulle hele bygningskroppen kles i naturstein, med rik ornamentering i jugend.³ Tegningene ble laget av stadsarkitekt Westbye i 1915, og de første midlene ble bevilget i 1916. Mangel på arbeidskraft førte til forsinkelser. Den drastiske prisstigningen førte til at skolen ble realisert i forenklet utgave. Granitten ble sløffet over sokkelen. Det ble likevel en praktfull skolebygning, med egen svømmehall med badstue. Det var landets første skole med eget svømmebasseng. De gamle skolene i byen hadde bare hatt dusjbad.⁴

Forslag til utforming av St. Svithun skole. Legg merke til den hevede loftsetasjen som skulle romme byens skoletannklinik. Foto: Byarkitekten i Stavanger / Stavanger byarkiv

St. Svithun skole i 1925.
Foto: Hakon Johannessen / Stavanger byarkiv

St. Svithun svømmehall før krigen. Svømmehallen var landets første på en skole. Foto: Hans Henriksen / Stavanger byarkiv

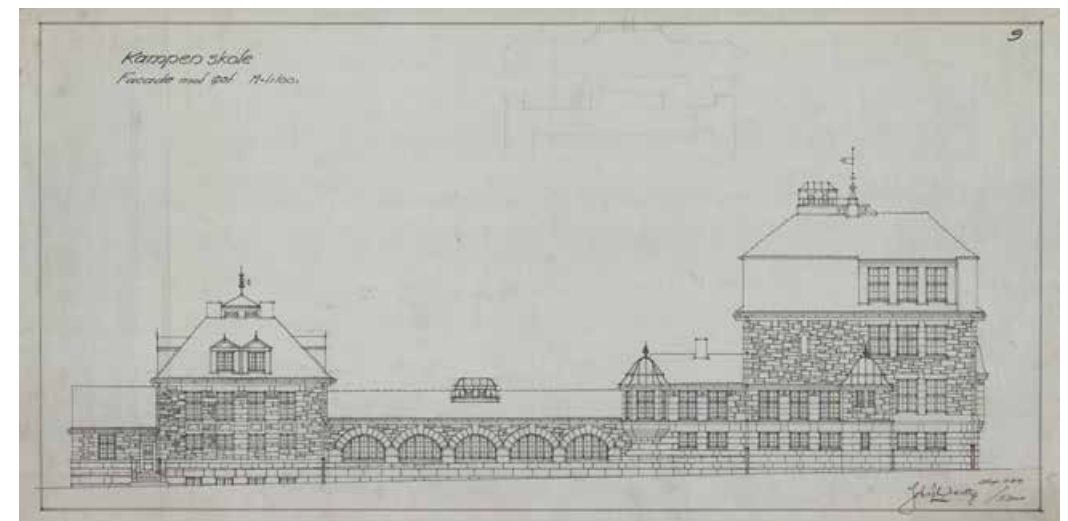
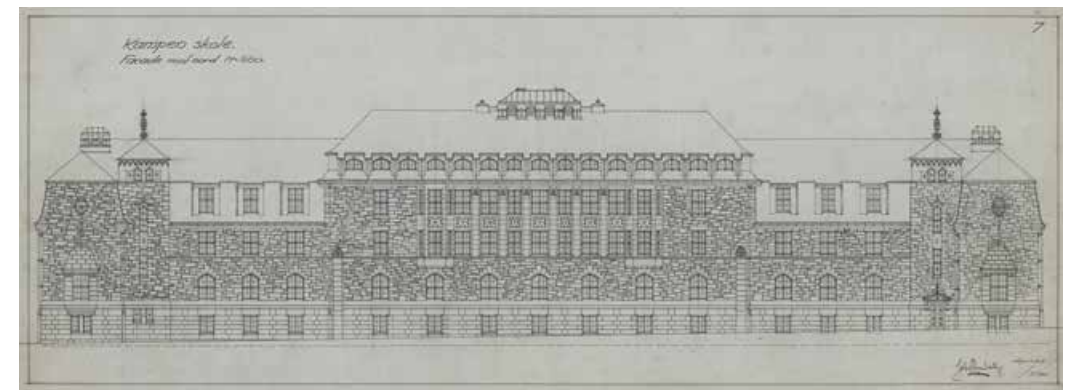
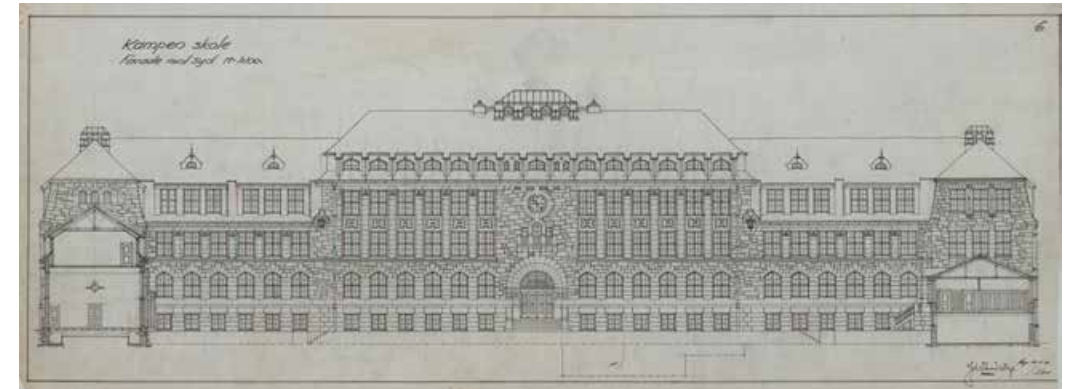
Byggekomiteen i forgrunnen. Fra venstre: Chr. Aunevik (Arbeiderpartiet), Nic. Wesnes (Venstre), skolestyreformann H. Corneliussen (Høyre), stadsarkitekt Erling Nielsen og skoleinspektør Øystein Nielsen.

Foto: Stavanger formannskap / Stavanger byarkiv

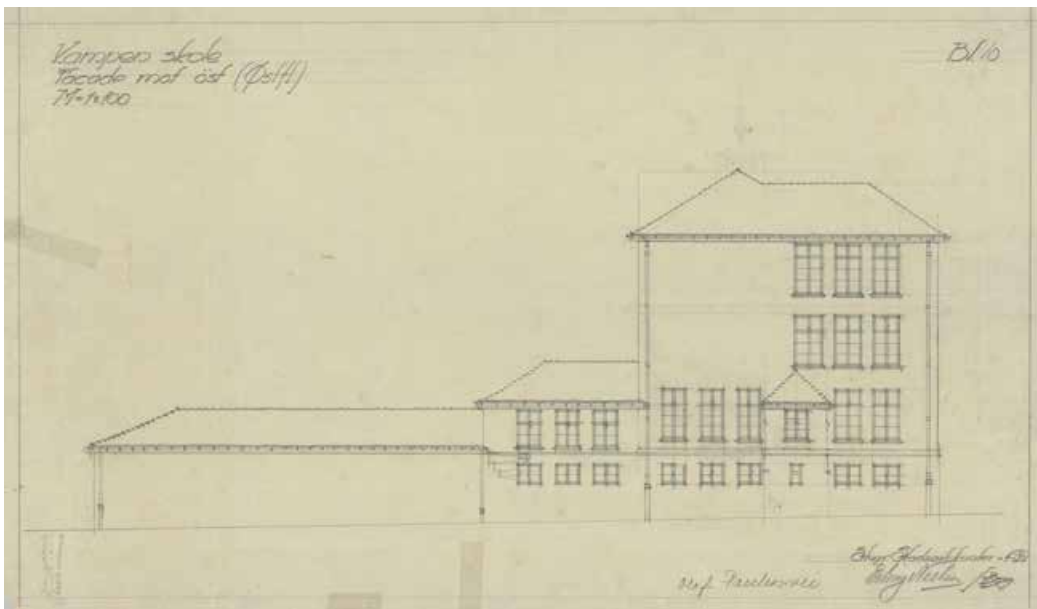
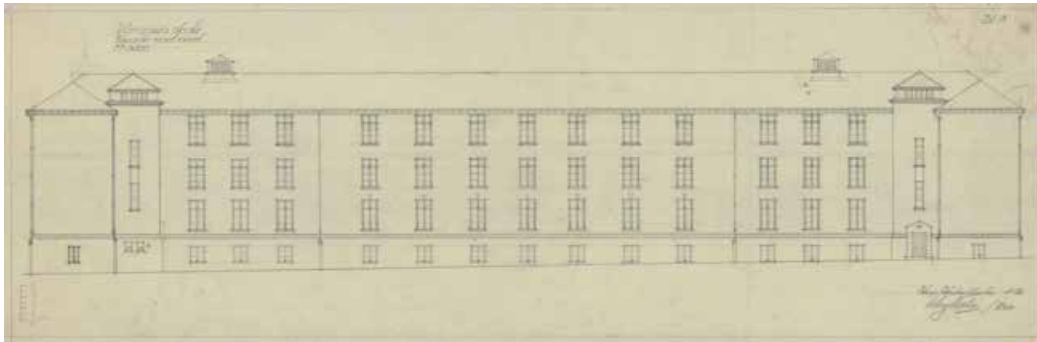
Kampen skole

Den nye store folkeskolen på Kampen fikk man også problemer med. I oktober 1916 hadde skoleinspektøren rettet en inntrengende henstilling til skolestyret om at man snarest mulig måtte få nedsatt en komite for bygging av ny skole i byens nordvestre del. Kommunen kjøpte i 1917 tomt ved Randabergveien.

De endelige tegningene, igjen tegnet av stadsarkitekt Westbye, ble godkjent av bystyret i møte 16. juni 1919. Det var en monumental og praktfull bygning planlagt oppført i hugget naturstein med tårn, karnapper og dekorative innslag. Bygget var tegnet i tre etasjer med tillegg av kjeller- og loftetasje, og sidefløyer. Det var den største skolen som til da var planlagt reist i Stavanger. Foruten sløydsal var det i kjelleretasjen og sidefløyen også planlagt svømmehall og komplett folkebad med vaskeri, rulle- og strykerom. Skolen fikk 30 klasserom fordelt på tre hovedetasjer, fagrom og to gymnastikksaler i den ene sidefløyen. I et eget bygg i enden av den andre sidefløyen med svømmehall, var det planlagt legekontor og leilighet for vaktmester.⁵

De opprinnelige tegningene til kampen skole tegnet av stadsarkitekt Westbye. Vi ser at skolen har fasade i hogget stein med dekorelementer, hevet midtfasade, svømmehall og eget bygg for vaktmester og legekontor. Foto: Byarkitekten i Stavanger / Stavanger byarkiv

De økonomiske vanskelige tidene som økte utover 1920, førte til at skolen ikke lot seg realisere om den ikke ble gjort mye billigere. I 1920 fikk den nytilsatte stadsarkitekten Erling Nielsen arbeidet med å forenkle bygget. Skolen fikk nå enkel murpussfasade, taket ble forenklet og de fleste dekorelementene ble tatt bort. Bygget for legekontor og vaktmester ble også sløyfet. Vanskelighetene var imidlertid ikke over. Da skolen ble tatt i bruk etter sommerferien 1925, etter mange års strid om stans eller gjenopptakelse av byggearbeidene, var bare 14 klasserom ferdige. Skolen sto først ferdig året etter.

Om inspirasjonen til bygget forteller ordfører Bertram C. Middelthon følgende historie i sin erindringsbok «I kamp og fest» fra 1947: «Byggekomiteen – det må ha vært den første byggekomité – reiste rundt i Sverige og så på nye moderne folkeskoler som kunne brukes til modell for Kampen skole. Under denne studiereise kom man til en by hvor komiteen fant en særlig praktisk og moderne skole – en skole som man kunne tenke seg å ta til forbillede. Siden viste det seg at den svenske skolen var bygget etter mønster av Nylund skole i Stavanger!»⁶

Sporveistall med verksted

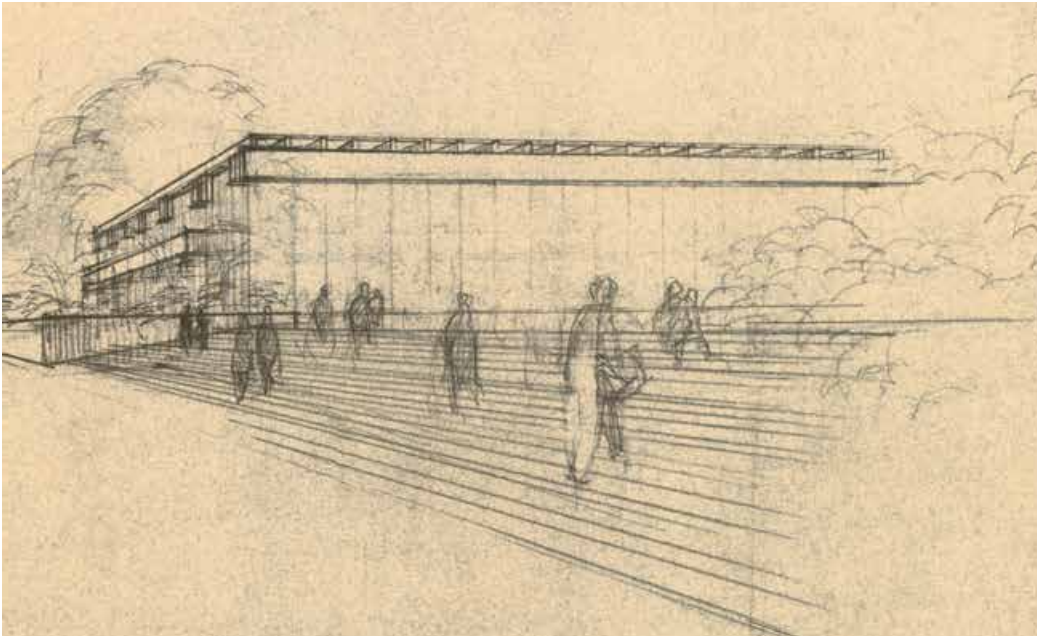
I 1911 reiste stadsingeniør Andreas Saxegaard spørsmål om bygging av sporvei i Stavanger. Det ble nedsatt en sporveiskomité, og i 1915 ble ingeniør Amund Mikkelsen ansatt for å planlegge og drifte Stavanger Sporvei. I 1916 ble sporveisprosjektet vedtatt av bystyret til en estimert kostnad på 1,25 millioner.

Til sporveiens vogner skulle det bygges en stor vognstall med verksted og omformerstasjon. Vognstallen var i utgangspunktet tenkt lagt ved sekundærstasjonen i Tjodolfs gate ved Mosvatnet. Beliggenheten skapte stor debatt i bystyret. I 1917 ble det besluttet å flytte den planlagte vognstallen til en tomt av Nybøstykke, som lå til Haugesunds-, Rennesøy- og Finnøygata inntil Oversea Canning Cos fabrikk. Sporveiskomiteen anbefalte at funksjonærboliger for sporveispersonalet ble bygget på kommunes eiendommer på Sletten eller Midjord.⁷

I november 1919 var de beregnede kostnadene på sporveien steget til 2,25 millioner. Noe som skyldtes prisstigningen etter krigen. Stavanger kommune var da ferdig med å

De endelige tegninger av skolen slik den ble bygget. Stadsarkitekt Nielsen fikk i oppgave å forenkle bygget, slik at det ble rimeligst mulig. Vi ser at nesten alle dekorelement er tatt bort, og steinfasaden er erstattet med pusset fasade.

Foto: Byarkitekten i Stavanger / Stavanger byarkiv

tilrettelegge og brolegge omtrent en tredjedel av gatene der sporene skulle gå. Vognstallen, som var kalkulert til 90.000 kroner, mente ingeniør Mikkelsen at nå trolig ville komme opp i 400.000 kroner, om enn i noe større dimensjon enn først tenkt.⁸ Utover 1920 steg de estimerte kostnadene enda mer, og debatten gikk om man heller skulle gå til innkjøp av busser fremfor trikker. I august 1920 vedtok formannskapet full stans i arbeidet med sporveisanlegget, sammen med flere andre prosjekter. Vognstallen ble aldri bygget, og sporveien aldri fullført.

Vinnerutkastet til Hetland rådhus tegnet av Tore Brantenberg og Edvard Hiorthøy fra 1962.
Foto: Hetland formannskap / Stavanger byarkiv

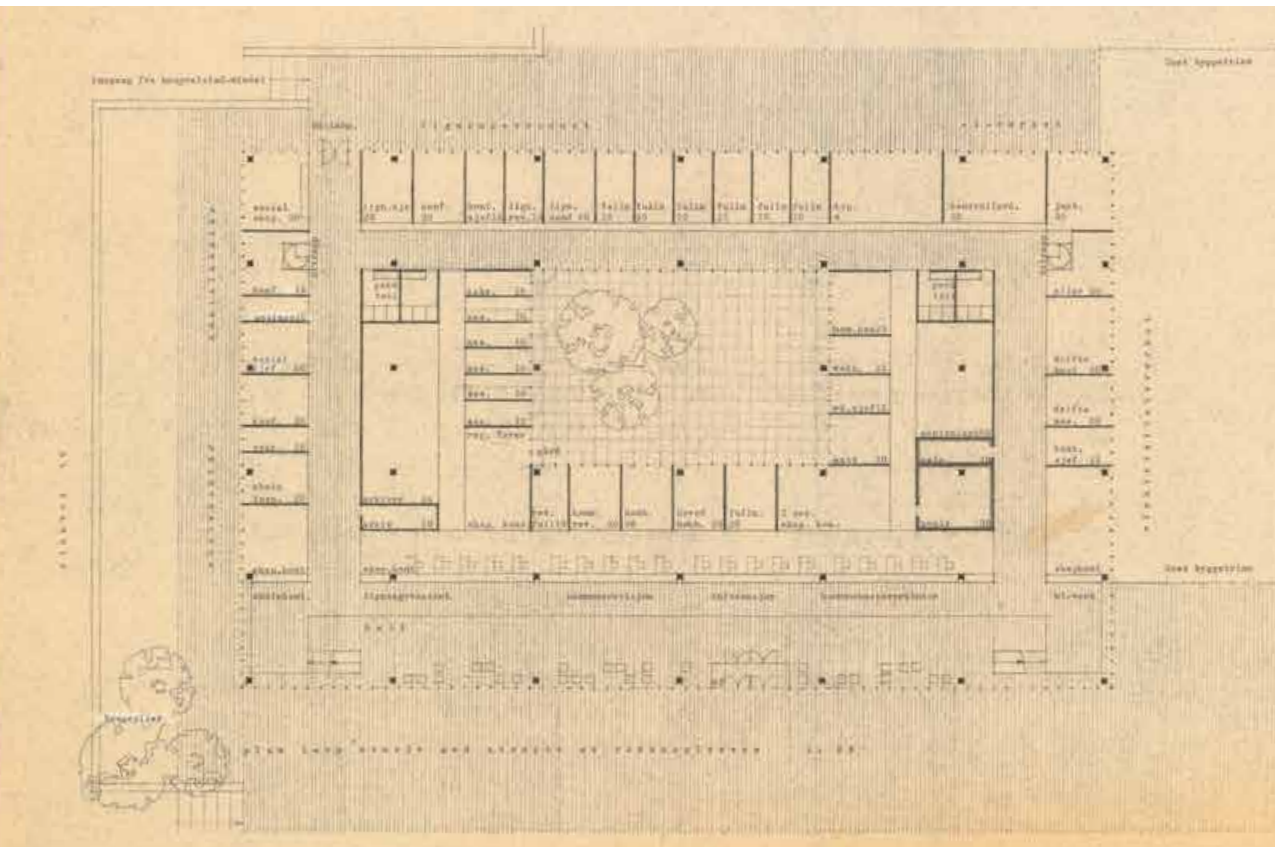
Hetland rådhus

Hetland kommune hadde før kommunesammenslåingen med Stavanger og Madla en utstrekning på ca. 90 km² og et innbyggertall på 20.500. I mai 1960 ble det i møte i Hetland kommunestyre gjort vedtak om å bygge rådhus. Administrasjonen var da fordelt flere steder i leide lokaler. Det ble bestemt at ingeniørvesenets lagertomt ved torget i Hillevåg skulle nyttes til formålet. Formannskapet satte ned en byggenemd ledet av bygningsjef Gudmund Forfang.

Plasseringen ble valgt, fordi kommunen på daværende tidspunkt hadde utpekt området som nytt kommunesenter. Bolighusene som den gang utgjorde bebyggelsen, skulle saneres suksessivt for å gi plass til torg og butikkcenter. Haugåsveien skulle forbinde senteret i Hillevåg med den prosjekterte motorveien for Nord-Jæren.

Formannskapet ønsket at rådhuset skulle bygges i to, eventuelt tre byggetrinn. I første byggetrinn fikk man da inn revisjonen, ligningskontoret, herredskassereren, ingeniørvesenet, regulerings-, oppmålings- og bygningsvesenet og elektrisitetsverket, mens skolekontoret, sosialkontoret, boligkontoret og helserådet måtte vente til andre byggetrinn. Første byggetrinn skulle gi plass til de kommunale etatene som leide i Nedre Strandgate 33, samt til formanns- og herredsstyresal. De neste byggetrinnene skulle gi plass til de øvrige kommunale etatene.⁹

Under arbeidet med saken ble det også reist spørsmål om å inkludere et større forsamlingslokale, eventuelt kinolokale i rådhuset. En besluttet etter hvert at dette ikke lå innenfor rammene av første byggetrinn. En filial for Hetland sparebank var også ønsket, men heller ikke dette lot det være plass til.

Arkitektkonkurranse ble utlyst i november 1961. Det innkom i alt 27 forslag. Det var særlig to prosjekt som juryen fremhevet: nr. 14 «Askeladden» og nr. 27 «Agora». Første premie gikk til forslaget «Agora» av arkitektene Tore Brantenberg og Edvard Hiorthøy i Danmark. Andre premie gikk til forslaget «Askeladden» av Stavanger-arkitekten Per Faltinsen, mens tredje premie gikk til forslaget «Katarakt» av Anna og Jostein Molden i Bergen.

Bygget var planlagt i to etasjer, liggende mot et stort, hevet torg og festplass med utsikt over Ryfylke. Fra torget var det planlagt store trapper ned til Hillevågsveien. Mot torget skulle også butikksenteret ligge. Bygget var planlagt med stort atrium i midten slik at alle kontorene skulle få mye dagslys.

I oktober 1962 ble det holdt et møte mellom representanter for departementet og kommunene Stavanger, Hetland og Madla hvor spørsmålet om sammenslåing av de tre kommunene ble drøftet. Kommunene fikk en frist til 1. januar 1963 til å komme med sin uttalelse i saken, før den endelige avgjørelse ville bli tatt i Stortinget. I november vedtok formannskapet at arbeidet med rådhusplanene måtte stilles i bero, inntil kommuneinndelingsspørsmålet var avgjort. 1.1.1965 var sammenslåingen et faktum, og planene ble lagt i arkivet for godt.

Det hører, ifølge arkitekt Brantenberg, også med til historien at alle tre arkitektene hadde sagt opp sine stillinger for å kunne ofre seg helt for Hetland rådhus, og gikk med planer om å flytte til Norge i den anledning. Dette var noe dristig gjort med tanke på at ingen kontrakt var inngått og de var informert om at planene kunne bli lagt til side på grunn av kommunesammenslåing.

Digitalt tilgjengelig

Skiftene moter og rammevilkår har skapt ulike bygg opp gjennom den kommunale historien. Hele tegningsarkivet til byarkitekten, er nå digitalisert av Stavanger byarkiv og gjort tilgjengelig for alle på www.stavangerbilder.no. Mye av materialet er lite kjent, og vi håper det kan benyttes som kilde til både forskning og hobby, eller bare nysgjerrighet.

Arkivkilder

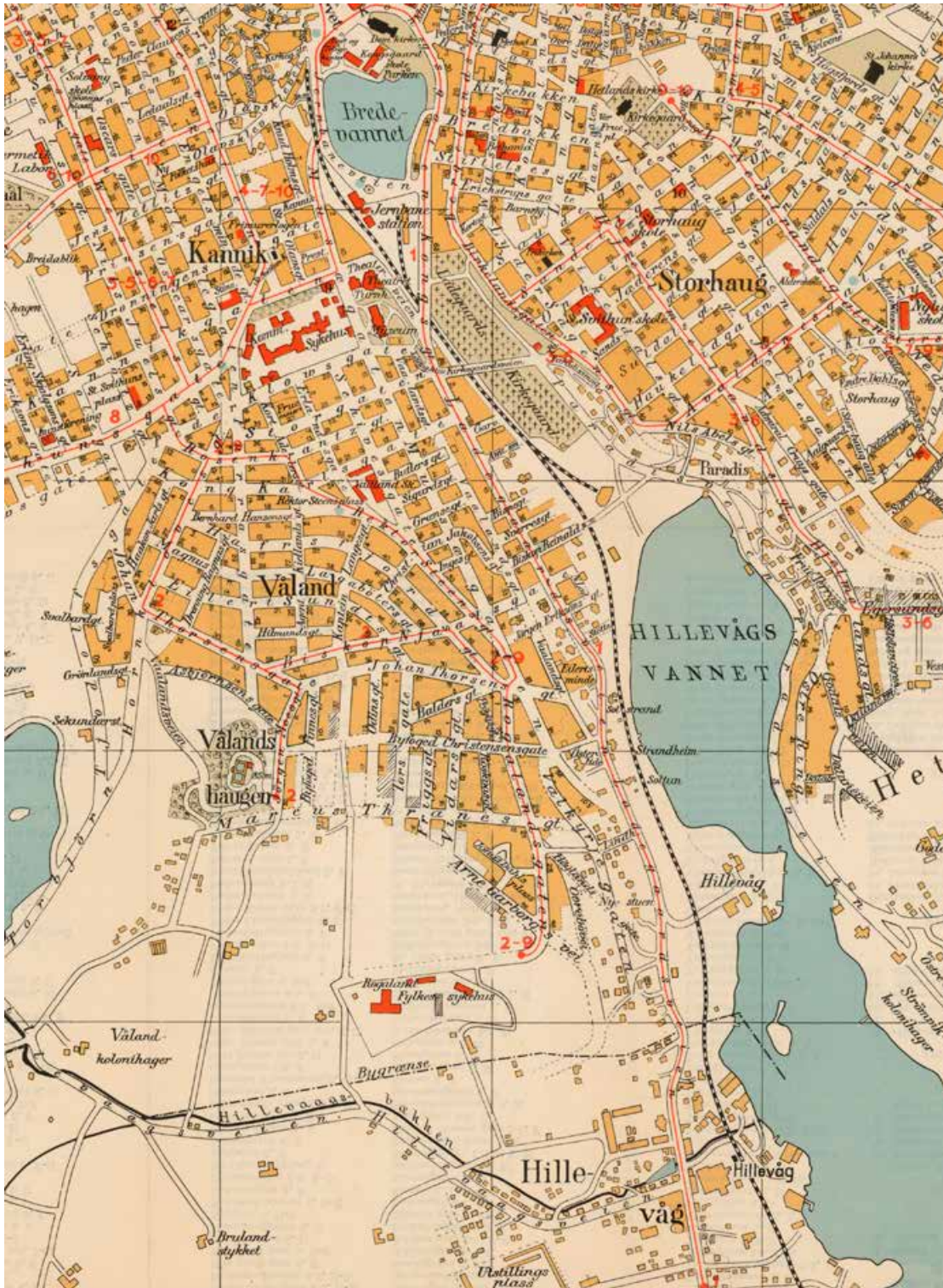
Hetland formannskaps arkiv, serie Df, Stavanger byarkiv
Stavanger formannskaps arkiv, Stavanger byarkiv
Byarkitektens arkiv, Stavanger byarkiv
Byingeniørens arkiv, Stavanger byarkiv

Trykte kilder og litteratur

Haaland, Anders (1999). *En by tar form. Stavangers bebyggelse 1815-1940*. Wigestrands, Stavanger.
Middelthon, Bertram Charles (1947). *I kamp og fest*. Carl Floor, Stavanger.
Hansen, Bjørn Hennie (1985). «Stavanger bibliotek 1885-1985». I: *Opplysning og opplevelse. Stavanger bibliotek 1885-1985*. Universitetsforlaget, Stavanger
Olsen, O.F. og Asheim Ø. (1949). *St. Svithun skole 1918-1948*. Stavanger.
Smith-Solbakken, Leiv (1990). *Grunnskolene i Stavanger. Bakgrunn og forutsetninger for deres plassering*. Rådmannen i Stavanger, Plan- og utviklingsseksjonen
Stavanger Aftenblad, diverse årganger

Noter

- 1 Haaland 1999, s. 321-322
- 2 Hansen 1985, s. 87
- 3 Haaland 1999, s. 323
- 4 Olsen og Asheim 1949, s. 19-20
- 5 Smith-Solbakken 1990, s. 30
- 6 Middelthon 1947, s. 148
- 7 Stavanger Aftenblad 28.4.1917
- 8 Stavanger Aftenblad 7.11.1919
- 9 Hetland formannskaps arkiv, Df-0003-4: Bygging av nytt rådhus i Hetland

JAN GJERDE

INDUSTRIFORSTADEN HILLEVÅG 1894 – 1960

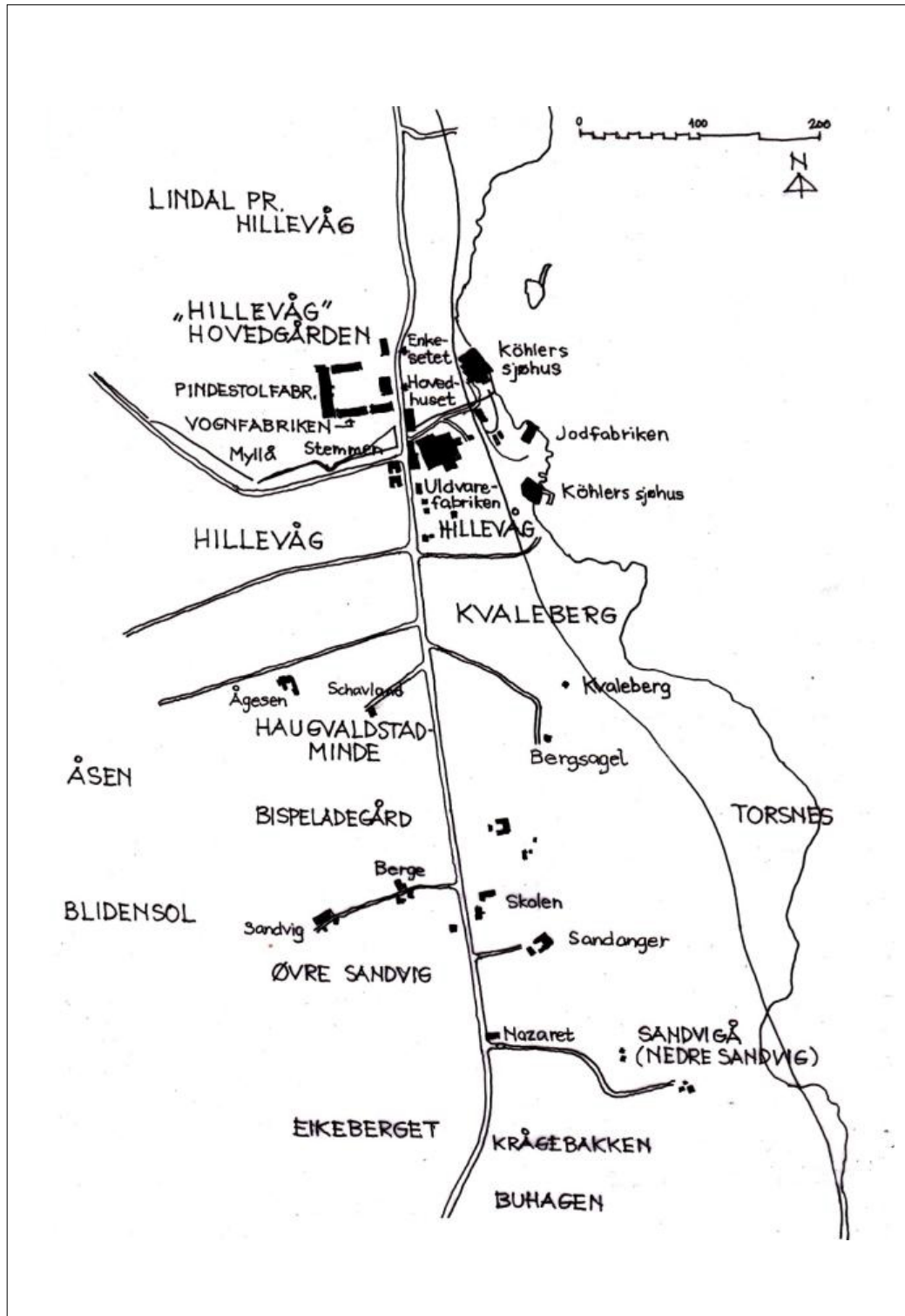
Hillevåg var på 1700-tallet en husmannsplass under Bispeladegård, den gamle avlsgården for biskopene og superintendentene i Stavanger.¹ Bispeladegård kom på private hender på slutten av 1600-tallet. I 1801 ble Bispeladegård delt i to, ved at den midterste delen, benevnt Hillevåg, ble solgt av veimester og «capitain af infanteriet», Peder Klow, til en innvandret danske, mechanicus og møllemester, Friederich Petersen (1769 – 1810). Hillevåg fikk da grense til Bispeladegård både mot nord og mot sør. Dette er forklaringen på at vi i dagens Hillevåg har det lokale områdenavnet «Bispeladegård» mellom Haugvaldstadminde og Veumveien.

Vi må gi Friederich Petersen æren for å ha sett mulighetene for ny næringsvirksomhet akkurat i Hillevåg, to-tre kilometer sør for Breiavatnet, der post- og rideveien fra Stavanger og sørover krysset Salleråen (Hillevågsbekken). Ikke så langt fra bekkens utløp i Hillevågen, bygde han i 1799 en vindmølle.² I 1805 skiftet Friedrich Petersen ut vindmøllen med to vannmøller. Etter hvert ble marker dyrket opp og det kom våningshus, uthus, flere møller, naust, garveri og sildesalteri på stedet. I løpet av 1800-tallet så et mangfold av næringsvirksomheter dagens lys med utgangspunkt i gården Hillevåg.

Bydelen Hillevåg i denne framstillingen strekker seg fra området ved bygrensen til Stavanger mot nord³, til Skjæringen ved Eikeberget mot sør. Mot vest grenser den til Tjensvoll, Ullandhaug og Auglend og mot øst til Hillevågen og Gandsfjorden.

Gjennom tre ætteledd, under navnet J.A. Køhler & Co., utviklet dette seg til det som ble starten på den moderne industriforstaden Hillevåg. Aktørene i kronologisk orden var:

Deler av Stavanger og Hillevåg 1937. Kartverket.

Friederich Petersen, mechanic og møllemester 1799–1810
 Anne Marie, enkefru Petersen 1810–1813
 Johan Adam Køhler 1813–1830, med ektefelle Anne Marie
 Anne Marie, enkefru Køhler 1830–1852
 Frederik Petersen, bestyrer for moren fra 1830 og medeier
 og leder 1838–1858
 Peter Petersen, bror til Frederik, eier og leder 1858–1875,
 også kalt «Peter-bas», «Køhleren»
 Johan Mandius Køhler, halvbror til Frederik og Peter
 1838–1852, medeier
 Lauritz W. Hansen, medeier 1838–1839
 Wilhelm Hansen, svigersønn til Peter, 1875–1883, med
 ektefelle Fredrikke Bolette, «Frida»

I teksten er det henvisninger til lokale områdenavn, gårdsnavn og spesielle bygninger. Områdene har ikke spesifikke grenser, de glir gjerne over i hverandre og kan også «flytte på seg» over tid. Områdenavnene har gjerne navn etter gårdsbruk. Denne kartskissen av Hillevåg mellom Lindahl og Eikeberget gir en omtrentlig plassering av områdene fra ca år 1900. Åsen er tatt med her som et orienteringspunkt, det ble ikke brukt som områdenavn før på 1950-tallet. Karttegner: Thommas Bjerga

Hillevågs gårdshistorie er ikke temaet for denne artikkelen. Vi skal bare ta med at da Frederic Petersen i 1838 ble medeier i Hillevåg, lot han oppføre nytt våningshus på gården som ble kalt «Hovedhuset» og som ble påbygget med en ny etasje av Wilhelm Hansen i 1882, bare ett år før konkursen i J.A. Køhler & Co. i 1883. «Køhlerhuset» som lå plassert like nord for «Hovedhuset», ble oppført av Johan Mandius Køhler i 1846 og ble utvidet i 1852. Det ble på folkemunne kalt for «Enkesetet», etter at Peter Petersens enke og Fredrikke Bolette Hansens mor, Mathilde Petersen, overtok dette huset som bolig omkring 1875.

Det kan være greit å repeterte:

«Hovedhuset» på tomten «Borgen» ble til «Folkets Hus», i dag «Køhlerhuset».

«Køhlerhuset» ble til «Enkesetet», i dag «Frida Hansens Hus».

Den første store industrietablering på stedet, etter at J.A. Køhler & Co. var slått konkurs i 1883, var Hillevåg Fabrikker A/S i 1894.⁴ For perioden 1894 til 1960 har vi registrert over 230 andre næringsvirksomheter i Hillevåg på et område som utgjør i underkant av 1,5 kvadratkilometer.

I SKYGGEN AV KØHLER-KONKURSEN

Ved folketellingen i år 1900 bodde det 398 personer i den bydelen som i denne artikkelen er betegnet som Hillevåg i tidligere Hetland kommune. Gårdsnummer 22, «Hillevåg», hadde 306 sjeler, mens gårdsnummer 21, «Kvaleberg»

Hillevåg har trolig fått sitt navn etter Hillevågsvatnet, øverst til høyre, hvor førsteleddet «hille» kan ha sammenheng med norrønt hæli, 'skjul', sisteledd er våg, 'buktt', i så fall 'vågen der en finner skjul'. Denne tolkingen kan tyde på at vågen det er tale om, er Hillevågsvatnet, en smal bukt som skjærer seg nordover fra Hillevågbukta (midt i bildet). (Særheim: Stadnavn i Rogaland) Sentralt i bildet ligger Kulimport. Foto: Widerøe Flyselskap / Stavanger byarkiv

under Bispeladegård, talte 92. Det var gått 17 år siden at den fatale økonomiske tsunamien rammet småbyen Stavanger og som startet med konkursen til C. B. Svendsen i november 1882.⁵ De største handelshusene og mye av det øvrige næringsliv gikk fallitt. J. A. Køhler & Co i Hillevåg ble dradd med i dragsuget 4. januar 1883. I de mange bygninger som hørte til den omfattende virksomheten i Hillevåg ble det plutselig stille. Notbruk, brennevinsdestilleri, møllebruk, garveri, dampbakeri og skipsverft måtte stenge portene og firmaet måtte stanse utbetalingene. Dette var tragisk for eierne, representert ved stadshauptmann Wilhelm Hansen og hustru Fredrikke Bolette Hansen (Frida Hansen). Han var kommet til en betydelig formue via arv og giftermål. Ekteparet hadde flyttet til Hillevåg i 1875 og danset og festet i de flotte stuene - uten å ane at J.A. Køhler & Co. og deretter firmaet i Stavanger, Ploug & Sundt, skulle falle sammen som korthus bare få år seinere.⁶

Men enda verre var det nok for de mange arbeidere og deres husstander som hadde sitt levebrød ved husets

aktiviteter; møllearbeidere, smeder, skipsbyggere og tømmermenn, mannskap til husets fiskeflåte og handelsskip, kusker og røktere og folk som holdt åkrene og markene i hevd. Disse hører vi ikke noe om i fortellingene om det store krakket. Noen var tilflyttere fra kontinentet, mange fra andre steder i Norge. Plutselig sto de på bar bakke. Kjernefamilier med ungeflokker, tjenestejenter og drenger fra de omkringliggende bygder på Jæren og i Ryfylke ble brutalt rammet og fikk livsgrunnlaget revet vekk under seg.

BOBESTYRERNE RYKKER INN

Det gikk ikke lang tid fra konkursen til gardinene ble trukket igjen i Hovedhuset og på Enkesetet. Wilhelm Hansen var så skamfull at han forlot hustruen og byen i 1884. Han dro til utlandet, vendte deretter tilbake til Kristiania, men kom aldri tilbake til hjembyen.⁷ Hansens eiendommer i Bjergsted og Hillevåg kom på Stavanger kommunes hender, da ingen andre var i stand til å overta.

1880-tallet ble de store auksjoners tid. Innbo, verdigjenstander og kunst ble solgt til spottpriser og spredd for alle vinder til de som hadde berget seg gjennom krisen med kontante penger i behold. Gamle navn «blev strøget af listen». Nye kom til: Bjelland, Bergesen, Haabeth, Pedersen (Smedvig) Falck, Mauritzen og Egeland. Sistnevnte skulle skrive seg inn i Hillevågs historie som «godseier» og fabrikant i mange bransjer.

Man kan velge å se en slags mening med det som skjedde. Handelspatrisiatet og dets forretningsmessige virksomheter var som store, gamle trær, hvor løvverket la bakken i dyp skygge. Her var det ikke grobunn for noe nytt. Alt fortsatte innen kjente rammer og former som sikret familieformuenes trivsel, vekst og vandring fra generasjon til generasjon. Da de store tuntrærerne falt, slapp lyset til og det begynte å spire i grunnen der de hadde stått. Så mens 1880-årene hadde vært bobestyrernes tiår, hvor alt ble plukket ifra hverandre til siste putevar, ble tiåret fram til århundreskiftet preget av gründerne med satsing på nye næringer og foretak.

Folketellingene foregikk ved at bemyndigede personer gikk fra bruk til bruk, fra hus til hus og registrerte opplysninger om beboerne; navn, fødselsår og fødested, familiemessige bånd, levebrød og eventuelle barn med fødselsår

og fødested. 155 av de registrerte i år 1900 var barn, 39% av samlet befolkning. 2/3 av disse barna var født andre steder enn i Hetland kommune. I mange barneflokker var barna født på forskjellige steder rundt omkring i landet og i fylket. Dette forteller oss at familiene var rotløse og hadde flyttet rundt og vært på søken etter et sted å slå seg ned. Det var jakten på levebrød som var drivkraften. Mange hadde også funnet veien til Hillevåg da Jærbanen ble anlagt på 1870-tallet. Hillevågssamfunnet ble en smeltedigel. Av de ugifte levde to av føderåd på gården, mens to var understøttet av fattiggassen. De øvrige hadde arbeid som tjenestejenter, barnepiker, hushjelper eller de arbeidet på Ullvarefabrikken.⁸ To arbeidet i butikk eller på kontor. De som arbeidet på fabrikken bodde til leie rundt omkring eller i en av de fire arbeiderboligene som bedriften hadde satt opp.

Ellers var husfedrene i år 1900 i Hillevåg og på Kvaleberg, 51 i tallet, gårdbrukere, gårdsbestyrere, smeder, snekkere, hjulmakere, oppslager eller sadelmaker ved «Vognfabrikken», eller de arbeidet som snekkere ved «Stolfabrikken», på «Hjulfabrikken» eller som smeder ved «Plogfabrikken». Ved folketellingen ser vi konturene av det samfunn, med et mangfold av yrker og arbeidsplasser, som skulle karakterisere Hillevåg fram til 1960. Men først skal vi stoppe ved «askeladden» Martin Egeland, en av det «moderne» Hillevågs grunnleggere.

MARTIN EGELAND – PATRIARK OG SPEKULANT

Omkring og etter 1898 etablertes det en rekke bedrifter i Hillevåg. Én av gründerne var Martin Egeland (1850-1929). Vi finner ham som grunnlegger og eier av Hillevaag Pindestolfabrik (1898), Hillevaags Vognfabrik (1900) og Hillevaags Sardinfabrik (1905).

Hvem var Martin Egeland? I en upublisert tekst av lokalhistorikeren Gunnar A. Skadberg får vi vite følgende: Martin Theodor Egeland ble født i Holmegata i Stavanger i 1850. Hans bakgrunn var typisk for tiden, han hadde slektsrøtter i Høyland og i Ryfylke. Han var nummer to i en søskenflokk på åtte. Faren hadde handelsborgerskap i byen og drev en butikk. Kanskje har ikke dette gått så godt, for da Martin var 14 år, var faren sjømann. Denne veien gikk også Martin, han var faktisk i hyre før han ble konfirmert og det var uvanlig. Etter år på sjøen begynte han i 1872 på

styrmannsskolen ved Torget i Stavanger. Han seilte som styrmann på flere kjente skip, blant annet fregatten «Nordens Dronning». Da Martin giftet seg som 32-åring, forlot han sjøen og etablerte seg i Nygata i Stavanger med en marsjandiseforretning.⁹ Han skaffet seg skipperborgerskap i 1883, men fikk det to år seinere omgjort til handelsborgerskap. Han investerte i en kolonialbutikk på Fisketorget, og dette strøket skulle for mange ti-år framover stå sentralt i hans etter hvert mangfoldige virksomhet.

Stavanger kommune solgte seg ut av Hillevåg-eiendommen i 1896, etter at det var holdt igjen tomter og marker til det som skulle bli Arbeids- og fattiggården for Stavanger.¹⁰ Kjøperne var såpefabrikant Svend Mauritzen, urmaker Bendix Hansen og bakermester Svend Haaland. Førstnevnte var en ledende industrigründer som blant annet stod bak Mauritzens sepe- og stearinlysfabrikk i Stavanger og Hillevåg Fabriker A/S, den som i 1911 ble til Hillevaag & Olte Fabriker A/S. Det var for øvrig Mauritzen som i 1898 solgte sin part, den såkalte «Gården», til «høker» Martin Egeland. I to år drev Egeland gården i Hillevåg i tillegg til sine andre foretak. På båsen hadde han 76 kyr. Egeland delte snart sin del av Hillevåg inn i fem parter og solgte dem som selvstendige gårdsbruk.¹¹ Men han beholdt de store uthusbygningene. De skulle han få god bruk for.

Allerede i 1898 etablerte Egeland Hillevaag Pindestolfabrik i den gamle Vognhusbygningen til Køhler. Samme sted etablerte han seinere også Hillevaags Vognfabrik. Denne bygningen lå i rett vinkel mot sør i forhold til fjøsbygningen, og «Hovedhuset». Vi skal først avlegge «stolefabriken» et besøk:

Hillevaag Pindestolfabrik

Det er ikke vanskelig å gjenkjenne redaktør Lars Oftedals personlige stil i et intervju han hadde med Martin Egeland og som ble publisert i Stavanger Aftenblad i 1899. Oftedal innledet som kjent et nytt kapittel i norsk journalistikk.¹² «- Det hadde vi aldri trodd, at der allerede var blitt noe saant av det lille pindestolstel, hr Martin Egeland for vel ett aar siden begyndte med her på bruget sit – komplett alene og nogen faa folk, deriblant en bestyrer fra Sverige i arbeid. Sant nok, der kom stoler til byen, vakre solide stoler som avleveredes til snekkere her og der, man antog fremdeles at

det kun var en liden bigessjeft her auctionarius drev der ude for delvis at udnytte de enorme lokaler der stod ledige paa bruget. Men vi fik andet at vide, da vi kom derud igaarftes for å ta greierne i ettersyn.

Pindestolfabrik? Ja, her var pindestolfabrik som sa seks. 23 mand, en mangfoldighed af maskiner, 25 hestekrefters dampkjel, 15 hestekrefters dampmaskine, elektrisk beslysning, 160 blus, cirkelsag, kapsag og båndsager og materialer i en uhyrlig mengde rundt om på flere svære opplagssteder, et udmerket damptørreloft for disse, skinnegang til å føre dem til og fra, hvor de haves behov, dreiemaskiner, automatiske og andre alminnelige, hvorfra dreiespaanen fæg som snefokker og dannede flere hauer nedfor fødderne dine i en kortens tid. Jo, det var greier.

Iblandt di mangfoldige maskiner var der særlig 3, som vakte opmærksomhed. To saakaldte automatiske dreiestole, hvor det raa emne til stolefødder og front bare førtes ind og kom ud igjen straks efter fuldfærdig som vi ser dem paa enhver pindestol. Vi ved, der er en udhuling i sæderne, afpasset efter mennskenes siddemuskelværk – 8 saanne fæstedes på et langsomt cirkulerende hjul under en fladrig dreiestol – paa 15 minutter var di færdige allesammen. Du skulle aldrig ha set saant mirakkels.»

Men vi forstår at Martin Egeland hadde en aldri så liten baktanke med å invitere redaktøren ut til Hillevåg. Han ville så gjerne kapitalisere på sitt initiativ og «Stolfabrikken» som «going concern». En emisjon var ikke fjernt fra Egelands tanker:

«Men det gaar ikke an, at hr. Egeland med alle sine andre gjøremaal gaar og slider sig ud alene derude. Der maa dannes et større aktieselskab som optar denne begyndte stolefabriken og udvider den i den ovenantydende retning. Det er neppe tvil om, at en udstedt indbydelse til et saadant aktieselskab, startet av indflydelsesrige varmt interesserede mænd, inden kort tid vilde samle den fornødne kapital.»¹³

Hillevaags Vognfabrik

Det gikk ikke som Egeland og Aftenbladets medarbeider hadde tenkt. Et år etterpå ble Stolfabrikken lagt ned. Forretningsmessig var den ikke noen suksess, Martin Egeland fortalte til Aftenbladet at han hadde tapt 30 000 kroner på foretagendet, (Det tilsvarer 2,1millioner kroner i dagens

20. oktober 1900 annonserte Martin Egeland for «saavel finere som simple Vogne». På kort tid hadde han stabled på beina både maskiner og fagfolk til dette krevende arbeide. Da Aftenbladet besøkte fabriken etter 6 måneders drift, hadde den produsert 19 vognumre. I en senere annonse med tilbud på vogner, forstås vi at Egeland har produsert for lager, som han for en del må ha brent inne med.

Denne bygningen tilhørte uthusene til Hillevåg gård. Vognfabrikken og Stolefabrikken holdt til her og det ble også innredet boliger for ansatte i Martin Egelands virksomheter. Bildet er fra 1952. Bygningen ble rammet av en brann 13. mai 1962 og ble senere revet. Utenfor høyre billedkant reiste Peder S. Fjetland sin bilforretning i årene 1962-64. Foto: Ukjent

pengeverdi.) I 1900 kastet han seg så over fabrikasjon av «finere og simple vogner» i de samme lokaler som Stolefabrikken: Igen er det Aftenbladet som bringer «inside information» fra Hillevåg. - «Aftenbladet hadde igaar anledning til at bese den vognfabrik, hr. Martin Egeland for nogen maaneder siden har startet ude i Hillevaag. Intet menneske aner, hvorledes Egeland faar tiden at strække til, og naar man ved hvor mange jern han har i ilden, vilde

det være rimeligt at tro, enkelte blev svid. Men det ser ikke saa ud, og i hvertfald er den afdeling af hans mangeartede virksomhed, vi igaar besaa, i alle dele veludstyret, velindrettet og velledet.»¹⁴ (3)

Vel, heller ikke Vognfabrikken ble noen økonomisk suksess. Av en annonse med tilbud på vogner, forstår vi at Egeland har produsert for lager, som han for en del må ha brent inne med. Ellers var Egeland som en patriark for Hillevåg. Han innredet nye boliger for arbeidere, og i en av de gamle møllebygningene, «Myllå» i Mølleveien, innredet han et forsamlingslokale som ble benyttet av blant andre Hillevaag Arbeidersamfunn.¹⁵ Dette var en borgerlig forening som man også hadde en parallell til i Stavanger. Den må vel nærmest ses på som en velforening for Hillevåg. En av dens første oppgaver var å kreve poståpneri til Hillevåg. Det resulterte i Hillevaag Brevhus i 1901 og Hillevaag Postkontor i 1902. Ellers ble «Myllå» best kjent som bedehus for Kinamisjonen og Indremisjonen i Hillevåg fram til annen verdenskrig.

Martin Egeland var ukonvensjonell i forretninger. Han kjøpte hus, eiendommer og skip den ene dagen, og solgte videre noen dager etterpå. Mens de fleste andre gjerne tenkte langsiktig med slike investeringer, lot Egeland seg friste av mulighetene for raske gevinster. Han var det vi i dag gjerne kaller for en «trader», kanskje litt forut for sin tid, kjent fra 1980-tallets «jappetid». Så skulle det også ende med konkurs i 1922.

FABRIKKPIPER OG SPEKULASJONSFEBER

Egelands siste, store investering i Hillevåg var Hillevaag Sardinfabrikk i 1905. Da ble det virkelig fart i industriutviklingen i Hillevåg. Fabrikken etablerte seg i den store fjøsbygningen bak Hovedhuset. Firmaet ble avviklet i 1915, bare for å bli avløst av Central Canning Co. A/S, og hvor Egeland gikk inn med kapital, blant annet sammen med Peder Pedersen, seinere kjent som Peder Smedvig.¹⁶

Nå hadde Hillevåg gått inn i hermetikk-epoken, en optelling viser at det i alt var 22 hermetikkfirmaer i sving i Hillevåg mellom 1905 og 1965.¹⁷ Mange ble etablert i løpet av høykonjunkturen under første verdenskrig. Hermetikkindustrien etablerte noen av de dårligst betalte kvinnelige arbeidsplasser i landet med

sesongarbeid, lave akkorder og hardt kjø i perioder. Tekstilindustrien var vel neppe særlig bedre.

A/S Hillevåg Preserving Co. holdt også til på Køhlereiendommen. Den fikk problemer i jobbetiden på slutten av første verdenskrig, og ble avløst av Sardinfabrikken Grand A/S på samme plass, i Hillevågsveien 18. Enkesetet ble i 1916 tatt i bruk til hermetikkfabrikk av O. Braadland, en av de største hermetikkfabrikantene i Stavanger med en stor fabrikk på Strandkaien. O. Braadlands Conserveringsfabrikk A/S var i drift til 1935. I «Hovedhuset» flyttet North Sea Packing Co. inn. The Norseman Canning A/S holdt også til i «Hovedhuset», hvor det ble oppført en en-etasjers murbygning for røkovner. Man kan vel trygt si at fabrikkpiper ikke er det man forbinder med dette vakre huset, men det måtte til i en periode for å få økonomien til å gå rundt. Det ble også arbeidsplasser ut av det.

HERMETIKKEPOKENS FØLGENÆRINGER

Etter hvert ble det også etablert en rekke andre virksomheter i ulike bransjer i Hillevåg. Markedet kunne være hermetikkfabrikkene, men også en økende folkemengde på stedet. En av de første var byggmester Hans C. Christensen som etablerte en fabrikk for dører og vinduer samt A/S Hillevaag kassefabrik, med sagbruk og høvleri. Videre hadde Ingvald Finne satt i gang en møbelfabrikk og kaptein Knudsen en glass- og speilfabrikk. Fra før fantes en jodfabrikk i Hillevåg, lokalisert i et av sjøhusene til J. A. Køhler ved Hillevågen. Bakerne i Stavanger etablerte et fellesforetak i form av en pressgjærfabrikk. Disse varte ikke så lenge, men de trakk til seg fagfolk og ekspertise som i neste omgang ble gründere av andre foretak. Vi kan nevne Gummipakningfabrikken, Hillevåg Blikemballagefabrik, Hillvaags Kemiske Fabriker, Kulimport a.s., M. Johannessens Lithografiske Anstalt, Norsk Surstof & og Vandstoffabrik a.s, og Nygaards Dampbakeri og Conditori. Mange av disse skulle sette sitt preg på næringslivet i Hillevåg i mange ti-år framover.

MILJØPROBLEMER I EN «NY» BYDEL

Etter hvert som Hillevåg vokste fram som «industriby» omkring år 1900, oppstod det problemer som er typiske for nye «bydeler». I 1902 klager beboerne i et innlegg i Aftenbladet på «spetakkel og klammeri som en del guttebander

Begynnelsen av Hillevågsveien med Folkets Hus i midten, 1950-tallet. I høyre kant ligger «Enkesetet», her overtatt av en av de mange hermetikkfabrikkene som samlet seg i en klynge på begge sider av riksvei 44. Mellom Enkesetet og Folkets Hus ligger Gerri Fabrikker som holdt til her fra 1942 til 1991. Bygningen som ligger skrått i venstre billedkant har både vært vognremisse, huset arbeiderboliger, vognfabrikk, stolfabrikk, Norseman Canning og North Sea Packing. I øverste billedkant ligger Køhler-låven, her kom den første hermetikkfabrikken i Hillevåg i 1905, og Central Canning holdt til her fra 1915 til 1965. Bygningene på andre siden av veien foran Folkets Hus er Nygaards Dampbakeri som holdt til her fra 1912 til 1988. Foto: Ukjent

foranstalter nesten hver kveld og holdt på med til langt ut på nettene». «Det har ikke vært nattero på ukevis», klager beboerne. To «menn» er engasjert av kommunen til å ta seg av dette, men uten at det hjelper. «Det er ikke ventet at de for en lønn av 50 kroner i året skal gå ute natt etter natt.», skrev de.¹⁸ Det første tiåret etter århundreskiftet var en smertefull tid for mennesker i ny industri, som i Hillevåg. Litteratur fra den tiden bekrefter harde levevilkår og problematiske livsforhold i samfunn som ikke hadde festet seg.

Høsten 1904 ble det også klaget på at det hos snekker Jacob Andersen i M. Egeland's hus i Hillevaag ble drevet virksomhet «med fabrikasjon af kraftfoderstoffer af fiskeavfald. Virksomheden medfører for naboerne den største gene, fedtslam rinder ned i et av Hillevaag Fabrikers tilhørende vanbasin og forurenser vandet i dette»¹⁹

Litt senere på høsten i 1904 klages det også på luftforurensning. «Snedker Jacob Andersen har iverksatt bedriften uden at anmelde denne til helseraadet og har saaledes ikke fulgt § 10 i sundhedsforskrifterne for Hetland. At luften forurenses og at en vemmelig stank utbredes vil enhver, der passerer Hillevaag kunne forvise sig om, men om denne

stank er skadelig for den offentlige sundhed, tør helsevæsenet ikke bestemt udtale sig om. Man anser det dog uheldigt at slige bedrifter ligger i umiddelbar nærhed til familieboliger, saaledes som her er tilfældet.»²⁰

MELLOMKRIGSTIDEN - EN VEKSTPERIODE FOR HILLEVÅG

For Stavanger – og for Hillevåg – var etableringen av hermetikkindustriens «følgenæringer» av stor betydning. Kortreiste innsatsfaktorer i produksjonen skapte næringsmessig mangfold og nye arbeidsplasser – og skatteinntekter for kommunene. I Hillevåg har vi identifisert virksomhetene på denne tiden som først og fremst hadde utspring, direkte og indirekte i et lokalt marked som oppsto i og med hermetikkfabrikkene og etter hvert de store fabrikkene som kom på 1930-tallet.

Vi må tro at de sosiale forholdene i Hillevåg var nokså like de som vi finner i arbeiderstrøkene i Stavanger. Hadde folk arbeid, klarte de seg, men de tjente ikke mer enn det som måtte til for å for å overleve. Så kom det forholdet at hermetikkindustrien var sesongbetont og bygningsbransjen var den gang mer vær- og temperaturavhengig enn i dag.

De første årene etter det forrige århundreskiftet ble nesten alle nye virksomheter lokalisert i den nordlige delen av Hillevåg, der også alle hermetikkfabrikkene lå. Først på 1930-tallet og så på 1950-tallet ekspanderer fabrikkbyen sør-øst. Det er også i denne del av Hillevåg, i dag vil vi vel kalle det den midtre del, at boligbyggingen skyter fart. Mange av de som arbeidet i Hillevåg hadde også sine boliger der. Mønsteret var det samme som i Stavanger; Huseieren bodde i den ene halvdel av det horisontalt delte huset, mens den andre halvdel ble leid ut. Det kunne også bli leid ut noen hybler på loftet. Dette var en boform som krevde mye av familiene. Ungene sov på soveværelset til foreldrene, og det var svært lytt mellom etasjene.

Det er på denne tiden at Hillevåg ser etableringen av en lang rekke mellomstore og mindre foretak innen handel og tilvirkning av ulike slag.

Hillevåg Mekaniske Verksted

Bedriften ble etablert i 1917 og ble overtatt i 1927 av Tobias Vaaland. Lokalene var i eget bygg ved sjøen mellom Het-

landskaien og Felleskjøpet. Bedriften hadde egen slipp, og ble gjerne omtalt som Vaalands Slipp. Verkstedet hadde egen produksjon av råoljemotoren «Verdandi» og motordeler. Kundene var bl.a. lokale fiskere. Etter krigen ble produksjonen spesialisert til lastbilpåbygg og bulkanlegg av aluminium for transport av dyrefór. Bedriften ble en pioner når det gjaldt sveising av aluminium. De flyttet til Mariero i 1968 og videre til Forus i 1988. Produktområdet er fortsatt bulkanlegg for kraftfór og dessuten skap for transport av livdyr.

Nygaards Dampbakeri og Konditori

Bakeriet og butikken var fra 1912 og like fram til 1988 et solid innslag i Hillevågs mangfold av håndverksbedrifter og forretninger. Grunnleggeren var Edvard Nygaard. Han var født i 1885 i Sirevåg i Ognå kommune og kom til Hillevåg i 1899. I hermetikkindustriens barndom investerte han i den nye næringen. Dessverre gikk hans investering tapt i en konkurs. Da var det at hans kone Karoline, med slektsrøtter i Sveio, hadde midler til å kjøpe en tomt og bygge huset med adresse Hillevågsveien 18, hvor hun startet en kafé i 1912. Virksomheten ble utvidet til dampbakeri og konditori, og det gikk godt. Etter hvert ble bakeriet en suksess og skulle gi levebrød til tre generasjoner Nygaard. Ikke bare i Hillevåg, men også i USA. Edwards sønner Michael (f. 1910) og Isak (f. 1909) reiste til USA i henholdsvis 1929 og 1931 og etablerte bakeri- og konditorvirksomheter der. Michael flyttet tilbake til Hillevåg i 1954, hvor han sammen med sin bror Einar (f. 1916) drev bakeriet til 1988.

Storhetstiden for bakeriet var på 1950-tallet med hele 17 ansatte. Det hadde leveranser til Nærbø i sør, og selvsagt til de mange kolonialbutikkene langs Hillevågsveien. Gründeren, bakermester Edvard Nygaard, var politisk engasjert. Han var før krigen formann i Hetland Arbeiderparti og mangeårig medlem av kommunestyre og formannskap i Hetland. På slutten av 1930-tallet fikk arbeider- og fagbevegelsens organisasjoner i Hillevåg samlet kreftene og reist kapital til å overta Køhlers hovedbygning for å gjøre den om til «Folkets Hus». Det var Edvard Nygaard som signerte kjøpekontrakten den 24. januar 1938 på vegne av Hetland Arbeiderparti.

Tredje generasjon Nygaard hadde andre planer for livene

sine enn å stå opp kl. 0300. De ble eiere og ledere av foretak i andre bransjer. Bakeriselskapet ble i sin helhet avviklet i 1992. Michael Nygaard (f. 1943) ble på slutten av 1990-tallet eier av Folkets Hus i Hillevåg. Det er i dag et privat eiet praktbygg av stor kulturhistorisk verdi og er ett av få minner fra Hillevågs storhetstid på 1800-tallet som fortsatt er intakt.

Svithun Kjeksfabrikk

Kjeksfabrikken er navnet på en bygning som sto like ved Haugvaldstad Minne. Denne bygningen har rommet en uendelighet av virksomheter opp gjennom årene, men det hele startet med at bakermester T. Buggeland fra Ålgård startet fabrikk i 1920. Fabrikkens første brann i 1921, og en ny bygning ble reist etter denne brannen. Bedriftens framstilling av kjeks er et eksempel på hvordan tidligere håndverkstilvirking ble avløst av industriell produksjon. En ny brann rammet i 1927, og samme år vedtok generalforsamlingen at bedriften skulle gå i frivillig oppløsning. Peder P. Næsheim og Arne Næsheim startet med ny produksjon i 1929, og bedriften hadde 14 sorter kjeks i sitt sortiment. De

Denne flotte ungdomsgjengen er arbeiderne på Svithun Kjeksfabrikk, fra tidlig på 1920-tallet. Bygningen er gjenreist etter en brann i 1921. Det er usikkert når fabrikk ble avviklet, trolig sent på 1930-tallet, og vi gjenfinner den ikke etter krigen. Foto ved Svein Audun Thoresen.

reklamerte med at havrekjeksene deres var laget av Jær-havre. Siste eier av fabrikken var bakerfirmaet Grønsen i Stavanger. Vi gjenfinner ikke bedriften i kildene etter krigen.

Cockrow Talgsmelteri

Denne bedriften holdt til i Fesjåveien (Torgveien) like ved Bendiksens første billakkerverksted. Det er lite informasjon å finne om denne bedriften. Virksomheten besto i å utvinne ren talg fra biprodukter av storfe og saueslakt. Talg ble opprinnelig benyttet til talglys, men etter hvert også som fett i mattilvirkning og som erstatning for margarin. Innehaveren Gustav Herman Cockrow, født i 1885, var opprinnelig tysk og kom på 1920-tallet til Norge hvor han drev et import- og eksportfirma i slakteribransjen. Under krigen var han engasjert i sabotasjegruppen SABORGs støtteapparat og ble arrestert av Gestapo. Han ble i 1944 et av Holger Tous torturofre på Solvang.

Cockrow tilhørte opprinnelig Arbeiderpartiet, men gikk etter krigen over til Kommunistpartiet. Både han selv, kona Karen og datteren Edith var aktive i NKP. I Stavanger var han også tillitsvalgt i Norsk Automobilforbund, NAF og etter at han flyttet til Oslo midt på 1950-tallet, ble han også medlem av Odd Fellow-losjen Akershus. Han døde i 1965, 80 år gammel.

A/S Brødrene Hiorth Møbelfabrikk og Hiorth & Co.

Møbelfabrikken ble startet opp i 1922 av møbelsnekker Lauritz Smith Hiorth på Storhaug og flyttet til Hillevåg i 1939. Under krigen hadde firmaet også en møbelforretning i Kongsgata i Stavanger. Fabrikken i Hillevåg lå sør for Folkets Hus og med butikk mot Mølleveien. Etter 1945 var fabrikken godt etablert som leverandør av kvalitetsinnredninger til næringslivet og av finere møbler. Ledaal, Breidablik, muséer, banker og hoteller var på kundelisten. Da kongeskipet Norge skulle restaureres i 1948, var Hiorth & Co. med blant dem som skulle stå for innredningen av de prominente lugarene. Alle finere innredninger, barområdene, disker, panelte vegger med mye mer til det nye Hotel Atlantic i 1952 var laget hos Brødrene Hiorth. I 2017 ble innredning av restauranter og møtelokaler i Hotel Atlantic sanert og en kulturskatt gikk da tapt. Firmaet var trofast

mot sitt rykte, det var ikke billigst, men best. Etter hvert som billigmøbler og møbelkjedene gjorde sitt inntog på 1960/70-tallet, valgte Hiorth å trappe ned egenproduksjon av møbler og satset heller på import av hollandske «Castlemøbler» og møbler i Chippendale-stil. Butikken flyttet i 1964 til Hillevågsveien 33. Her ble det solgt kvalitetsmøbler også av norske møbelprodusenter. Utover på 1970-tallet hadde firmaet et godt marked i restaurering og sandblåsing av møbler. Fabrikken og butikken i Hillevåg ble avviklet i 1985.

Norske Stålprodukter A/S

Dette firmaet startet opp i Stavanger i 1938 og flyttet inn i «nye» lokaler i «Enkesetet» i 1941, som den gang lå med fasade til Hillevågsveien. Det er interessant å se hvor «diversifisert» produksjonen i mange virksomheter var den gang. Her var det ingen masseproduksjon av et fåtall produkter eller spesialisering. Bedriftsøkonomiens begrep om «grensekostnader» hadde nok ikke ennå gjort sitt inntog i de mindre og mellomstore bedrifter. Man produserte stort sett på bestilling etter kundens spesifikasjoner. Bedriftens kunder var kontorer, forretninger, sykehus, hoteller, kinoer, kaféer og for private. Produktene var salongmøbler, soveværelser, garderobehyller, bord og stativer. Bedriften hadde også en stor produksjon av møbler av trematerialer og hadde eget møbeltapetserer-verksted. Omkring 1950 ble det også satt i gang produksjon av landbruksredskaper og maskiner. Grunnlegger, eier og disponent var Børge Østbø.

«Utstillingen» – Rogaland Landbruksselskap

Utstillingsplassen i Hillevåg skulle gjennom mange tiår fra slutten av 1920-tallet bli fylkets fremste møtested for avlsarbeid og husdyromsetning i Rogaland. Utstillingsområdet var 20 mål stort og besto av åpne plasser, staller og haller. Her møttes bønder fra hele fylket med dyr som skulle bedømmes eller selges. I mange bygder gikk bøndene sammen i andelslag om å eie stamdyr. God bedømming på markedene var viktig for investeringens lønnsomhet. Når dyr skulle selges, var stamtavler med premier gode «varefakta».

Under krigen ble området overtatt av tyskerne som et senter for avl og trening av hester. Det ble bygd en ridehall med store speil langs veggene. Her kunne rytterne speile

Utstillingen i Hillevåg var viktig for omsetning av dyr, men også for avsarbeidet. I mange bygder gikk bøndene sammen i andelslag om å eie stamdyr. God bedømming på «fesjået» var viktig for investeringens lønnsomhet. Når dyr skulle selges, var stamtavler med premier «varefakta». Foto: Hans Henriksen / Stavanger byarkiv

seg og sin ekvipasje. Mellom 1945 og 1980 var utstillingsplassen igjen i bruk for alle typer «sjå»; hest, kyr, okser, sau, rev, mink og hunder, ja også kaniner. I mange år var «haustmarken» et fellesarrangement av Landbrukskasselskapet og handelsstanden i Stavanger. Markedshandel i Sentrum og utstillinger i Hillevåg var lenge en god kombinasjon som trakk mye folk inntil «Utstillingen» ble flyttet til Forus i 1981. Hele området er nå nedbygget og erstattet med foretak i offentlig- og privat tjenesteyting og handel.

DE STORE FABRIKKENE ETABLERER SEG UTENFOR STAVANGER

Hermetikkindustrien var med å gjøre Hillevåg til et fabrikkstrøk fra 1905 og utover til den andre verdenskrig. Men allerede fra 1894 hadde en stor etablering i tekstilbransjen funnet sted på en tomt ned mot sjøen.

Hillevaag Fabriker A/S 1884 – 1911 – En stor arbeidsplass for kvinner

«Ullvaren» skapte ny aktivitet i Hillevåg og innvarslet en ny tid. Gründer var Svend Mauritzen, en av de som kjøpte en part av Køhler-eiendommen fra Stavanger kommune i 1896. Beliggenheten var gunstig, med nærhet til jernbane og ho-

vedvei. Bekken fra Mosvatnet som hadde gitt energi til i alt fem møller, fikk nå en ny oppgave ved å sørge for hestekrefter til en stor bedrift med seks vevstoler og to spinnemaskiner. Produksjonen besto av dresstøy, kjoletøy, drakttøy og ulltepper i henhold til en annonse i Stavanger Aftenblad.

Fabrikken var et aksjeselskap og aksjene ble omsatt hos byens aksjemeglere, som med jevne mellomrom averterte kurslistene for lokale aksjer i Stavanger Aftenblad. I en oppføring i 1899 ser vi at Hillevaag Fabrikers aksjer har en pålydende og innbetaling på kr 5000,-, mens siste omsetning fant sted for kr 5500. Det kan vel mer enn antyde at bedriften ble drevet med forsiktig lønnsomhet på denne tiden. Så var da også utbyttet kun kr 4,- pr aksje både i 1897 og 1898.

Fabrikken hadde fram mot 1911 omkring 130 ansatte. I Stavanger Aftenblad var det jevnlig annonser hvor det søktes etter «øvede væversker». Det var vel ikke så mange av disse i Stavanger på den tiden, så det kan virke som at bedriften tok sikte på å rekruttere jenter fra Time, Ålgård og Gjesdal. I folketellingen i 1900 ser vi at mange av de kvinnelige arbeiderne var ugifte og født på Jæren eller i Ryfylke. Trolig var det attraktivt for mange å finne seg arbeid så nær Stavanger. I 1911 brant denne fabrikken, men ved siden av ruinene ble det straks reist en helt ny fabrikkbygning.

A/S Hillevaag og Olte Fabriker, 1911 – 1954-1963.

Den nye fabrikken var en fusjon mellom Oltes Uldvarefabrikk og Hillevaag Fabriker. De som sto bak hadde kapital i ryggen og bygde en ny felles fabrikk i 1911, straks etter brannen. Oltes Ullvarefabrikk i Gjesdal ble da nedlagt. Den nye fabrikkbygningen var arkitekttegnet, arkitekten var den kjente Hartvig S. Eckhoff. Fabrikken hadde en lav, forseggjort fasadebygning mot veien, som fortsatt er intakt, enn så lenge.

På 1950-tallet var tekstilbransjen en av de første som ble rammet av omsetningssvikt som følge av billigimport. Industrien søkte myndighetene om beskyttelse, men som vi vet, var tekstilindustrien og møbelindustrien de bransjer som ble sterkest rammet av etterkrigstidens liberalisering av import- og eksportmarkedene. I 1954 ble fabrikken overtatt av Sandnes Ullvarefabrikk, som fortsatte virksomheten i Hillevåg fram til 1963. Deretter ble maskineriet flyttet til Sandnes og eiendommen ble solgt til Teknisk Bureau A/S.

Hillevaag Blikemballagefabrik A/S 1917 - 1985.

Fabrikken holdt til i Hillevågsveien 56, like nord for der Sven Andersen møbelfabrikk ble anlagt seinere. Bedriften startet opp som et aksjeselskap i 1917. Aksjonærene de første årene var i all hovedsak lokale hermetikk-fabrikanter. I 1929 ble selskapet rekonstruert med Oskar Wathne som største aksjonær og disponent. I likhet med arbeiderne bodde han i Hillevåg i et vanlig bolighus på den tiden, med adresse Hillevågsveien 69. Antallet ansatte varierte fra 60 til 70. Bedriften var en spesialfabrikk for hermetikkemballasje og den satset på automatisert produksjon. Kraft til stansene og de øvrige arbeidsstasjonene ble overført via et sinnrikt system av roterende stenger, hjul og belter. I likhet med de mange andre store fabrikkene i Hillevåg, hadde også denne leveranser til kunder over hele landet. Produktene var esker og spann i blanklakkert utførelse, eller de kunne også bli dekorert fra bedriftens eget blikktrykkeri og lakeringsverksted. Bedriften var en av de store fabrikkene i Hillevåg som holdt ut lengst. Driften opphørte i 1985, og bygningene er nå revet.

A/S Kulimport 1919/1921 – med Norges største sjøhus av tre

I 1919 ble firmaet P. O. Thingbø etablert med formål å drive bl.a. kullforretning. Det leide lokaler i Verksgaten i Stavanger til lagerplass og kontor. I 1921 ble AS Kulimport etablert av Peder Smedvig, Hans P. Forgård, Ommund Thingbø og Peder Thingbø. Det ble kjøpt 11 mål tomt av Køhlers opprinnelige eiendom i Hillevåg ned mot sjøen. Med kailengde på 94 meter og dybde på 26 fot, var lokaliseringen ideell for alle typer skip. Her sto det to gamle sjøhus. Det ene av sjøhusene for øvrig Norges største, det andre hadde huset Jodfabrikken. Kullet ble innført hovedsakelig fra Polen og Oberschlesien, og koksen ble tatt hjem fra Cardiff i Wales, Newcastle og Hull i England. Fra Tyskland ble det også tatt hjem sinders og små partier med kull-briketter produsert av brunkull. Omsetningen av kull økte etter hvert så mye at AS Kulimport fremsto som Norges største kullimportør.

En viktig del av virksomheten var utkjøring til forbrukere av kull og særlig koks. Det hørte med til servicen til privatkundene at kokssekkene ble båret inn og tømt i «kokskjelleren». I midten av 1960-årene ble det vedtatt

Bebyggelsen i Hillevåg 1955. De store virksomhetene ble etablert mellom 1911 - 1949

Beiers skraphandel ved Hillevågsveien 72. Foto: Rogalands avis / Stavanger byarkiv

og også gå over til å selge sand, singel og grus i bulk. Dette kom fra Forsandområdet. Men, etter som årene gikk, minket også denne omsetningen. Ved kaien ble det også losset kopra og sand og engelsk leire til Stavangerflint. Etter hvert som bruk av kull og koks avtok, leverte bedriften også parafin og fyringsolje. Virksomheten ble avsluttet i 1982, 98 år etter at Køhler gikk konkurs. Eiendommen ble leid ut og seinere solgt og er nå en del av Hillevågs transformasjonsområde fra industri til lettere virksomheter og boliger.

Rogaland Felleskjøp 1923 – korn, gjødsel og fôr

Rogaland Felleskjøp etablerte seg med lager og siloer i Hillevåg i 1923. Bedriften er den eldste i Hillevåg som fortsatt er i drift. Felleskjøpet ble opprettet i Stavanger i 1899 under navnet Stavanger Amts Landhusholdnings Fællesindkjøb. Det var en del av landbrukssamvirket som vokste seg store på 1930-tallet og sikret bøndene tilgang på såkorn, kunstgjødsel og kraftfôr, mens den motsvarende organisasjonen, Fellessalget, sørget for avsetning av bøndenes produkter. 1920-tallet bød på vanskelige tider, banker gikk konkurs og finansiering var ikke lett å ordne. Det var også vanskelige tider for mange

bønder med gjeldskrise og prisfall for produktene. Siloanlegget på Torsnes, som var stedets lokalnavn, besto først av fire siloer, som ble først bygget i 1932 av stål. I 1935 ble to ekstra siloer bygget. 9. april 1940 var det nye utbyggingsarbeider på gang, men disse ble stanset 10. april. Først etter krigen, i 1953, ble det bygget tolv nye siloceller til anlegget. Under krigen ble behovet for arbeidskraft redusert, men de fast ansatte arbeiderne ble ikke oppsagt. Grunnen var å forhindre at de ufrivillig kom i «tyskerarbeid».

Utover på 1960-tallet ble det nye utvidelser i Kvaleberg. Det store fôrblandingsanlegget stod ferdig i 1961, og etter hvert kom det nye siloer til, større og høyere enn de foregående. I 1970 blir Rogaland Felleskjøp til Rogaland og Agder Felleskjøp. På 1970-tallet blir det nye utvidelser i Kvaleberg. I 1979 kjøpte Felleskjøpet naboeiendommen Stavangerflint. Her etablertes maskinavdelingen, ny butikavdeling og nytt administrasjonsbygg. Siden 1977 har navnet vært Felleskjøpet Rogaland Agder.

I forgrunnen Felleskjøpets anlegg i Kvaleberg 1947-48. Over siloene ser vi anleggsarbeidene i forbindelse med at jernbanelinjen ble flyttet til en skjæring mot vest. Massene som ble tatt ut ble benyttet til utfylling for jernbanens godsanlegg ved Hillevågsvatnet. På flaten mellom jernbanetraséen og Hamneveien ble NSBs lokomotivverksted og maskinverksted anlagt. Foto: Ukjent

Diagonalt i nedre høyre del av bildet går Hillevågsveien, RV 44. Sven Andersen Møbelfabrikk midt i bildet ble reist i årene 1934/35. Den store pipen var tilknyttet et energianlegg hvor bedriften produserte strøm basert på biomasse fra egen virksomhet, en teknisk løsning langt forut for sin tid. I nedre venstre billedkant ser vi Hillevaag Blikemballagefabrik. Bildet er fra 1951 og vi ser at forretningene langs Hillevågsveien har god plass til parkering for eget behov og for kundene. Foto: Widerøe.

Møbler med varemerket SVENA ble solgt over hele landet og ble også eksportert. Illustrasjonsfoto i samtidig reklamebrosjyre.

Sven Andersen Møbelfabrikk A/S, 1894/1934 – 1975. Med eget e-verk

Fabrikken ble etablert allerede i 1894 sentralt på Kjeringsholmen i Stavanger. Fram til 1934/35 holdt verksted, utsalg og seinere fabrikk til på forskjellige adresser i Stavanger, men flyttet til helt ny fabrikk i Hillevåg i løpet av 1934/35. Fabrikken i Hillevåg ble i 1950 omtalt som en av Norges største og mest moderne møbelfabrikk. Interessant er det at den allerede før annen verdenskrig var en foregangsbedrift ved å ta bruk «grønn» teknologi til energiproduksjon. Et system av stryter sørget for at spøner og materialkapp ble ført til en dampkjel som var plassert sentralt i bedriften. Dampen ble brukt til å drive en generator som produserte strøm. Under krigen kunne fabrikken faktisk levere strøm til e-verkets abonnenter i Stavanger.

På det meste hadde fabrikken 250 ansatte. Den produserte hovedsakelig spisestue- og soveværelsesmøbler, men også reoler og musikk-møbler. I bedriftens egenreklame ble det framhevet at den hadde levert møbler til keiser Haile Selassie i Etiopia. Produksjonen var basert på modeller som ble tilvirket maskinelt i større serier.

Bedriften ble regnet som en foregangsbedrift når det gjaldt arbeidsmiljø og sosiale tiltak for arbeiderne. Allerede i 1948 ble det innført 5 dagers uke som den første i landet. Som følge av dette ble den ekskludert fra Arbeidsgiverforeningen. Ved en markering i 1974 ble én av arbeiderne hedret for å ha vært i bedriften i 50 år, og siden 1958 hadde hele 37 arbeidere fått Norges Vels medalje for lang og tro tjeneste. Bedriften ble avviklet i 1975.

Årsaken til avviklingen av Sven Andersen Møbelfabrikk var den samme som for så mange andre industribedrifter i Norge på 1970-tallet. Sven Andersen greide å opprettholde og øke salget på det innenlandske markedet, men eksportmarkedene sviktet. En bønn om bedre skatte- og avgiftsvilkår, herunder krav om at investeringsavgiften skulle falle bort, ble ikke hørt. Norsk næringsliv var i omstilling, det fikk også de rundt 50 møbelfabrikkene og -verkstedene i Sandnes og på Ganddal merke. Det var for øvrig ikke bare lønnskostnadene som truet, også økte råstoffkostnader slo inn i kalkylene.

Norsk Kjøleindustri A/S 1937 – 2000. Kulde utvunnet av varme.

Norsk Kjøleindustri A/S ble etablert i 1937 i en nyoppført to-etasjers murbygning i Vierveien, like bak NOR-stasjonen ved Hillevågsveien. Rett etter krigen overtok bedriften en tyskerbrakke i forlengelse av eget bygg. Denne ble rabbitpusset og innredet som produksjons- og lagerlokale. Bedriften produserte «Svalbard» kjøleanlegg for industri og handel. Her holdt bedriften til innen den i 1975 flyttet til nye lokaler i Breiflåtveien 15 på Mariero. Bedriftens ledere etter krigen var disponent Jonas Lunde og ingeniør Bernt Owren. Seinere ble Geir Lunde disponent. Bedriften flyttet seinere til Forus hvor den blant annet ble kjent som ledende i Norge på miljøforsvarlig håndtering og gjenvinning av «kuldemøbler».

Bedriften ble kjøpt opp av Simex-konsernet i 1998 og avviklet i 2000. Bedriften var en typisk eksponent for den mangfoldige verkstedindustri som vokste fram i Norge etter krigen. Tidligere ble kjøleanlegg importert, nå ble det stadig økende behovet for kjøling dekket ved innenlandsk produksjon. Etter at kjøleskap og frysebokser ble vanlige i husholdningene, økte behovet for store kjøletekniske anlegg i varehandel og institusjoner, is-anlegg i fiskeindustrien og aiconditioning-anlegg og industrielle varmpumper i nybygg. Typisk for tiden etter krigen var at bedriften egenproduserte alt den behøvde til sine produkter, bortsett fra støpejernmoduler.

Maskinhuset A/S 1920/1939 – 1990. Fra symaskiner til biler.

ble etablert med sine første forretningslokaler i Breigata 9 i Stavanger i 1920. Sortimentet besto av blant annet symaskiner, strikkemaskiner, sykler og barnevogner. Grunnleggeren var Thorvald Veire. Han kom fra Lista og dro ung og uten utdanning til Oslo og startet karrieren som visergutt i en butikk. Han hadde evner og pågangsmot. Veire kom seg inn i salgsselskapet til det internasjonale firmaet Singer Co. symaskiner A/S. Her gikk han i gradene og flyttet til Stavanger i 1907 som representant for dette firmaet. Kunnskaper og markedsinnsikt tok han i 1920 med seg over til eget firma.

Den første tiden var utfordrende, men i siste halvdel av 1930-tallet gikk det framover og han kunne ikke lenger utvi-

de i Breigata. Han kan lett få oss til å tenke på Askeladden, for på sin vei tok han med seg nesten alt han kom over av maskiner og produktideer, satte i gang med produksjon og forhandlernet over hele landet. Symaskiner var forresten ikke bare symaskiner, det var hurtigsyngsmaskiner, brodermaskiner, knapphullmaskiner, knapp-påsettingsmaskiner, hullsømmmaskiner, kjedesømmmaskiner, overlock-maskiner, Zick-zack maskiner, pikérmaskiner og kantsømmmaskiner regner Maskinhuset opp i en annonse i 1939. Og for sikkerhetsskyld føyde de til et «etc.» etter oppregningen.

I 1939 bygde firmaet en moderne fabrikkbygning i Hillevåg i tidstypisk funksjonalistisk stil, tegnet av den unge arkitekten Sverre Brandsberg-Dahl. Disponent Veire satt i bedriftens ledelse til sin død i 1952. Produksjonsarealet ble utvidet i mange omganger på 1950-tallet. Det ble produsert blant annet sykler, barnevogner og mopeder under merkenavnet «Puck» og sykler under merkevaren «Svithun». Men rollen som forhandler og verksteder fortsatte til ut på 1980-tallet. I en annonse het der: «Alt kan repareres». Maskinhuset ble merkeverksted og forhandler for NSU-bilene og seinere for Mazda. Butikken i Breigata fortsatte driften i mange år, og på 1960-tallet startet den også opp som Radioforhandler. Man kunne være fristet til å si; Ingenting for stort, ingenting for lite, bare man dekker et behov i markedet og tjener penger på det. I butikken i Hillevåg ble det tatt opp salg av komfyrer og fritidsbåter, skiutstyr og campingutstyr og terrassebord.

Veires etterfølger, direktør Gunnar Jensen, kunne i et intervju med Stavanger Aftenblad i 1970 fortelle at fabrikkene kunne tilby kundene 234 forskjellige barnevogn- og fargemodeller. Også når det gjaldt sykkelproduksjonen var sortimentet enormt: nye typer som vanlige trøsykler, minisykler, ergometersykler og lette tur- og racersykler, i 135 modell- og fargevarianter. Og ble det kuldeperioder i Stavanger, var Maskinhuset raskt ute med annonser for rattkjelker, sparkstøttinger, ski, bindinger, staver og skøyter.

DA KRIGEN KOM TIL HILLEVÅG

Krigsårene i Hillevåg ble preget av at tyskerne anla to store leirer der, og i tillegg en leir på Mariero. Som følge av dette ble Hillevåg utsatt for alliert bombing og en ung gutt mistet

livet. I november 1944 ble Hillevåg åsted for den eneste store sabotasjeaksjonen utført i distriktet, sprengingen av knottfabrikken. Fem menn fra Hillevåg Arbeiderdomslag skulle komme til å ofre livet i motstandsarbeid.²¹

Leirene i Hillevåg hadde kapasitet til å forlegge opp mot 2000 soldater. I tillegg rekvirerte tyskerne en rekke bygninger og hele eller deler av boliger. Kvaleberg skole ble tatt og lærere og elever måtte ut på legd for å finne plass til undervisningen, hos Brødrene Slettebø, Myllå, Folkets Hus og på Nasaret²². Folk måtte også finne seg i å ha tyskere boende i huset. Riktignok betalte de husleie, men det var nok penger de fleste kunne unnvært.

Okkupasjonsmakten marsjerte, red og kjørte ut og inn av leirene. Folk måtte også tåle å se kolonner av krigsfanger slepe seg til og fra arbeide utenfor Kvalebergleiren.

Kvalebergleiren inngikk i «Festung Stavanger», et viktig avsnitt i tyskernes okkupasjon av Norge. Den utgjorde en viktig del av tyskernes transportsystem i regionen. Leiren hadde kapasitet til å innkvartere ca. 1000 mann. Den besto av i alt 20 brakker, garasjer, staller og låver. Den inneholdt også militærpsykiatri og ammunisjonslager. En del av brakene var garasjer for motoriserte kjøretøyer. I tillegg ble det bygd kaserner for soldater og offisersboliger, en stor kantine/messebygning, «Casino», samt lagerbygninger. En stor, gruslagt ekserserplass inngikk i anlegget.

Hillevågsleiren, Sørheim, lå mellom Utstillingsplassen og Haugåsveien på oppsiden av Hillevågsveien. Utstillingsplassen var ideell for stalling av hester. Okkupantene hadde med seg hester fra Tyskland, men etter hvert inngikk også norske hesteraser i oppsettet. Tyskerne var helt avhengige av naturlige hestekrefter til transport, og behovet økte etter hvert som bensin ble en kritisk mangelvare, blant annet på grunn av de tyske nederlag på sør-østfronten og tap av oljekilder i blant annet Romania. Behovet for hester ble prekært da Hillevåg Knottfabrikk ble sprengt i november 1944.

Mariroleiren, lå like øst for dagens OBS, og huset mannskap og ekspertes knyttet til Luftwaffe. De hadde ansvaret for vedlikehold og drift av alle Luftwaffes radarer i Sør-Norge. Her var det også lager og verksted for radarutstyr og deler. Trolig foregikk det her også opplæring og trening i bruk av radarutstyr. Sommeren 1945 ble leiren benyttet til innkvar-

tering av tyske soldater innen de ble sendt ut av landet.²³

Fra 1945 satte etterbruk av tyskerleirene sitt preg på Hillevåg like til 1970-tallet.

NYETABLERINGER UNDER KRIGEN

Under krigen var det få etableringer i næringslivet. Mulighetene var begrenset, først og fremst på grunn av mangel på maskiner, verktøy og råmaterialer. I Hillevåg kjenner vi bare noen få nyetableringer i denne perioden og som fortsatte driften etter krigen.

Age Fabrikker AS

AGE fabrikker ble startet under krigen, nærmere bestemt i 1941. Grunnleggeren var Arne Gilje som tidligere hadde vært disponent for A/S Norske Sykepleieartikler i Hauge-sund. Han tok denne bransjen med seg som en avdeling til AGE fabrikker. De holdt først til i «Kjeksfabrikkens» bygg på Haugvaldstad Minne. Denne avdelingen produserte alle tenkelige spesialmøbler og innredning for skoler, sykehus, legekontorer og klinikker. Den andre avdelingen omfattet produksjon av pengeskap. Denne avdelingen produserte også hvelvdører, bankhvelv, bokshvelv, kartotekskap og tegnemaskiner. Da Stavanger og Rogalands bank åpnet i den nye St. Olavsgården i 1958, var AGE Fabrikker leverandør av panserdører, nattsafe og bokshvelvet. Da bedriften flyttet til nye fabrikklokaler i Flintegata, hadde den en arbeidsstokk på omkring 50. I 1966 ble AGE overtatt av A/S Stavanger Traadstiftfabrikk. I 1967 ble denne bedriften fusjonert med Christiania Spigerverk. Spigerverket ble lagt ned i 1989. Dersom man lurer på hvor produksjonen av panserdører og pengeskap nå finner sted, kan det opplyses at Spigerverkets bygninger i Nydalen ble revet for å gi plass til boliger og kontorbygg og at det ikke lenger er produksjon av disse produkter i Norge.

Gerri Fabrikker, Stavanger Sport- og lærvarefabrikk A/S

Bedriften ble startet opp i leide lokaler i Støperigata i Stavanger i 1940 med tre ansatte. Formålet var produksjon av alle typer sport- og lærvareartikler, herunder ryggsekker, bagasjevesker, beltesekker, slalomgamasjer, mapper, skolevesker og ransler, alt under merkenavnet «GERRI».

Grunnleggerne og eierne var Harry Ottersen, Harry Karlsen og Ernst Rundquist, sistnevnte kjent som innehaver av Stavanger Fornøyelsespark. I 1942 kjøpte fabrikken de tidligere lokalene til Hillevåg Kassefabrikk mellom «Folkets Hus» og «Enkesetet». Her lå forholdene til rette for rasjonell drift, selv om sortimentet var omfattende. Bedriften ble den største i slitt slag på Vestlandet med 30 ansatte arbeidere og funksjonærer. Avisbudenes vesker og de hvite noteveskene til Kvaleberg Musikkorps ble produsert her. Når man var blitt tatt opp i korpset, var det bare å ta turen ned til «GER-RI» og ta ut en veske. I 1962 ble fabrikken kjøpt opp av Tor Strøm og den skiftet navn til Gerri Fabrikker. Han foretok da en sanering i sortimentet og reduserte antallet ansatte til et nivå som var bærekraftig etter hvert som oljeindustrien gjorde sitt inntog i Stavanger-regionen. Virksomheten ble i 1990/91 solgt til Malthus A/S på Forus og innlemmet i dette firmaet. I 1993 ble «Enkesetet» flyttet fra Hillevågsveien til tomten der Gerri Fabrikker hadde stått.

Anfinn Østvoll Bilverksted og Forretning

Denne bedriften startet i 1941 som bilmekanisk verksted. Virksomheten flyttet til nye lokaler i Hillevågsveien 91/93 like etter krigen. På 1950-tallet ble virksomheten utvidet til importsalg av bilmerkene Renault og den sovjetiske bilmodellen «Moskwitch». I henhold til en handelsavtale mellom Norge og Sovjet ble disse bilene importert til Norge og solgt utenom kvoteregulering, slik tilfellet var for amerikanske, engelske, franske og italienske biler. Mer populære enn bilene var kanskje de store trekassene som de kom i til Hillevåg. Trematerialer var også mangelvare, og materialer fra de store russiske skoger var utmerkede til hyttebygging i distriktet.

ETTERKRIGSTIDEN – DEN LANGE OPPGANGSTIDEN

De store fabrikkene, og de fleste av de mindre og mellomstore, overlevde krigen. Mange nye virksomheter kom til og ekspanderte etter krigen. Mange bedrifter fikk vind i seilene ved at de produserte varer som før krigen var importvarer. Dette var gunstig for landets valutareserver og for handelsbalansen.

Bolignød og gjenbruk

Det gikk ikke lenge før spørsmålet dukket opp om hva man skulle gjøre med tyskernes brakkeleirer. Mange av brakkeleirene rundtomkring i byen, i Stokkadalen, ved Byhaugen, ved Stadion, på Ullandhaug, i Paradis, i Hillevåg, på Kvaleberg, Mariero og Gausel var av dårlig kvalitet. Det var nødsbygninger som ikke var reist for å vare lenge. Unntaket var Kvalebergleiren, der var det brakker som holdt en viss bygningsmessig standard og som ble ansett for å være de beste i distriktet.²⁴ Skulle de rives og materialene benyttes til nybygg, eller skulle de tas i bruk for offentlige og sivile formål? Meningene var delte. Men først måtte man bli enige om hvem som eide brakkeleirene. Resultatet av forhandlingene høsten 1945 ble at Hetland kommune fikk brakkeleirene på Mariero og Gausel. De øvrige brakkeleirene som lå i Hetland kommune; Ullandhaug, Tjensvoll, Hillevåg og Kvaleberg, gikk til Stavanger kommune.²⁵ Helt på tampen av 1946 kjøpte Hetland kommune Kvalebergleiren av Stavanger. Arealet var på 46 mål og kommunens visjon var at dette skulle være en reserve for industriotomter.²⁶ Dette skulle vise seg å bli en svært framsynt beslutning.

De første som rykket inn i Kvalebergleiren etter krigen var engelske styrker som var kommet til byen i maidagene etter den tyske kapitulasjonen. Disse sto i byen ut året. Deretter ble leiren inntatt av stabsavdelingen til Distriktkommando Sørlandet i Stavanger. Avdelingens oppgaver var depot-, transport- og sambandstjeneste. Det var også en avdeling som hadde oppsyn med de 300 tyske krigsfanger som var holdt tilbake for å rydde Jærstrendene for miner. Engelskmennene hadde etterlatt seg 57 svære lastebiler som de norske overtok. Garasjeplass var det nok av i leiren. Kvalebergleiren var også annerledes på et annet felt: De interne veiene var støpt av betong, og mellom veiene og brakkeleirene var det større og mindre grøntanlegg med plener og planter. De norske hadde også overtatt matlagre fra engelskmennene. Matrasjonene var derfor av det bedre slaget med ferskt og hermetisk kjøtt syv dager i uken. Men poteter og grønnsaker var mangelvarer, her som i samfunnet utenfor. Luksuslivet varte til midten av 1946 da mannskapene ble flyttet til Madlaleieren og Vatneleiren.

Det er vanskelig i dag å forsøke å forestille seg bolignøden i Stavanger i etterkrigsårene. Boligmangelen gikk ofte

hånd i hånd med alvorlig sykdom, alkoholisme og kriminalitet. Barnerike familier kunne bo på ett rom og delt kjøkken i kondemnerte bygninger i Stavanger sentrum. Fuktighet, veggdyr og muggsopp var et stort problem. Stavanger kommune var i gang med saneringer av hus i området ved Kleiva og vestsiden av Torget. Saneringen ble hemmet av at man faktisk ikke greide å skaffe boliger til de som bodde der. Derfor var kommunen opptatt av at man kunne ta i bruk tyskerbrakker til boligformål som en midlertidig nødløsning.

Brakkene på Sørheim i Hillevåg ble sett på som nyttige i denne forbindelse. Egentlig ønsket politikerne i Stavanger at disse skulle rives og at materialene skulle gjenbrukes til nybygg. Men dette ble forpurret av sentrale myndigheter, som mente at materialer gjenvunnet ved sanering skulle gå til fradrag på tildeling av bygge- og materialkvoter. Dette førte til en umulig situasjon for kommunen, og man hadde ikke annen utvei enn å ta brakkene i bruk som boliger. Leilighetene her var uansett mye bedre enn de man fant i de saneringsmodne strøkene i byen. Det hjalp ikke at kommunen oppfordret beboerne til å bidra til å unngå at området utviklet seg til en brakkeby. Brakkene på Sørheim skulle like fram til 1975 bli en sosialpolitisk skamplett for byen og en belastning for Hillevåg. Et forhold som forsterket problemene var at skolepliktige barn i brakkene ble skrevet inn på Våland skole. Derved oppsto det en form for segregering – barn fra brakkene kom til å føle seg fremmede i fritid og leik utenom skoletiden. – «Felles skole skaper kontakt og tilhørighet, ulik skole skaper avstand og skille», kommenterer Stein Harald Sørensen i teksten «En vandring i barndommens rike», publisert privat i 2017.

Kvalebergleiren fikk en litt annerledes utnyttelse og utvikling, men også her ble det tatt i bruk brakker til boligformål. Et viktig moment var det at Stavanger Fajansefabrikk fikk kjøpe fem brakker i forbindelse med etableringen av den nye og store fabrikk der i årene 1946-1949. Tre av disse ble innlemmet i selve fabrikkbygget og de ble nytt til administrative formål og produksjon mens to av brakkene ble benyttet til boliger for funksjonærer ved bedriften. Dette var spesialister og formenn som var rekruttert fra A/S Egersunds Fayancefabriks C/o. Selv om bygge- og materialkvotene var knappe, ble leilighetene innredet, satt i stand

Minnetavle i Køhlerhuset, tidligere Folkets Hus i Hillevåg. Arne Bore, Peder Myge, Sverre Myge og Magnus Nilsen omkom i tysk varetekt. De fire var medlemmer av representantskapet i Folkets Hus etter at det kom på arbeiderbevegelsens hender i 1937. Foto: Jan Gjerde

Den tidligere velferdsbygningen i tyskerleiren i Kvaleberg er den eneste bygningen i tre som er bevart fra leirene i Hillevåg. «Casino» var navnet på de store velferdsbyggene i tyskerleirene. I Kvaleberg ble den store bygningen med valmet tak brukt til Framhaldsskole, lokaler for Kvaleberg skole, midlertidige lokaler for Vaulen skole, gudstjenester for Hillevåg menighet, fritidsklubb og nå som barnehage. Foto: Jan Gjerde

og oppusset. Det var doble vinduer og kjeller - og brakkene ble etter hvert som kvotene tillot det, malt utvendig.

Anderledes var det med en gruppe brakker som lå mellom Fajansefabrikken og Framhaldsskolen. Flere av disse ble sanert da Jernbanen la om traséen på strekningen mellom Felleskjøpet og Hillevåg stasjon i 1947-48. Folk kunne kjøpe brakkene og benytte materialene til selvbyggerboliger. Men tre av disse ble stående igjen og ble tilbudt jernbanefolk som hadde fulgt anlegget av Sørlandsbanen under krigen²⁷. NSB tok ikke på seg noen form for oppussing eller rehabilitering, familiene flyttet rett inn i dem slik tilstanden var like etter krigen. Bygningene var nedslitte og det gjorde nok sitt til at disse boligene etter hvert ble lite attraktive. NSB var for øvrig en av bedriftene som på 1950-tallet bidro sterkt til at funksjonærer og arbeidere fikk anledning til å flytte inn i moderne rekkehusleiligheter i Vålanskråningen, på Sommero og på Haugtun sør for Bispeladegård i Hillevåg.

Stor interesse knyttet det seg til «Casino» i Kvalebergleiren. Skulle det etableres kino der? «Casino» var navnet på de store velferdsbyggene i tyskerleirene. I Kvaleberg var dette den store bygningen med valmet tak som ble til Framhaldsskole og lokaler for Kvaleberg skole etter krigen. Meningene om kinobygg i 1947/48 var delte, og i Hetland kommune var det ikke stemning for kino. Kino var på den tid fortsatt ikke stuerent for herredstyrets flertall. Forslag om kino i fabrikkbygningen til Gerri og i Folkets Hus førte derfor heller ikke fram. Så det ble skoleformål i stedet. Gymnastikksalen ble også benyttet til gudstjenester før Hillevåg menighet fikk sin egen kirke 1. oktober 1961. Dette er den eneste bygningen i tre fra Kvalebergleiren som fortsatt eksisterer.

NÆRINGSLIVET ETTER KRIGEN

De første årene etter krigen var preget av pengerikelighet og vareknapphet. Fabrikkene produserte så langt råvaresituasjonen tillot. Mot slutten av 1950-tallet møtte næringslivet en ny situasjon: Markedene ble mer eller mindre mettet. Det store skillet kom i 1960, da det ble mer eller mindre slutt på importrestriksjoner i enkelte bransjer. Det var særlig Hillevåg og Olte, Stavangerflint og Sven Andersen som fikk merke dette. Det nyttet ikke å klage til myndighetene

om arbeidsplasser som var truet. Bedriftene måtte tilpasse seg frihandel og mer konkurranse, både på hjemmemarkedet og på eksportmarkedene.

Stavangerflint A/S 1946/1949 - 1979

Stavangerflint var den siste av «de store» fabrikkene i Hillevåg som ble etablert før 1960-tallet.

Dersom man googler på Stavangerflint får man 38.900 treff (5. juni 2018). Ingen andre bedrifter fra Hillevåg, eller i Stavanger for den saks skyld, er i nærheten av et slikt resultat, om vi ser bort fra Equinor (Statoil). Forklaringen er at Stavangerflints produkter fortsatt er etterspurte, 39 år etter at fabrikken stanset maskineriet og skrudde av ovnene. Serviser og keramiske objekter søkes av samlere fra nær sagt hele verden. Dette gjelder også for objekter fra Figgjo, Egersund og Porsgrund. Flint fra Hillevåg omsettes på auksjoner og finnes i antikvitets- og bruktbutikker som har spesialisert seg på den såkalte retrobølgen. På det amerikanske auksjonsnettstedet Ebay er det på en tilfeldig valgt dag (5. juni 2018) over 352 objekter fra Stavangerflint til auksjon eller til salg for fastpriser, 1/3-deler gjelder arbeider av designeren Inger Waage. Hun arbeidet på Stavangerflint fra 1953 til 1979. Hun regnes blant Norges fremste kunsthåndverkere fra annen halvdel av 1900-tallet. Hun bodde like nord for bygghusen i Øvrebøveien og syklet eller spaserte langs Hillevågsveien når været tillot det.

Fabrikken startet produksjonen av flintprodukter for husholdninger i 1949 under navnet Stavanger Fajansefabrikk A/S. Fabrikken ble anlagt i Kvalebergleiren i Hillevåg med et nybygg som dekket 3,5 mål. Den skiftet navn til Stavangerflint AS i 1952. Bedriften hadde de første årene omkring 250 ansatte. Produksjonsarealet ble utvidet flere ganger på 1950-tallet, og i 1957 hadde bedriften over 300 ansatte. I 1965 ble det eksportert produkter til 24 land. Bedriften hadde et omfattende modellutvalg innenfor serviser og bruksartikler i hvit og dekorert flint. Det ble satset mye på å trekke til seg nyskapende designere og kjente kunstnere. De skapte arbeider som i dag er ettertraktede samlereobjekter i mange land. Stavangerflint ble fusjonert med Figgjo Fajanse i 1968 under navnet Figgjo Fajanse- Stavangerflint AS, med avdelinger i Stavanger og på Figgjo i Sandnes. I 1979 ble avdelingen i Stavanger lagt ned.²⁸

Stavangerflints fabrikkanlegg stod ferdig like nord for Nedre Sandvig i 1949, etter to års byggetid. Hetland kommune kjøpte Kvalebergleiren av Stavanger i 1946, for bruk som framtidig industriområde. Den første bedriften i området var Stavanger Fajansfabrik som startet byggearbeidene i 1947. Fotoet er fra 1952 og vi ser at NSBs lokomotivstall er under bygging. Opp mot øvre kant, litt til venstre for midten, ser vi Hillevåg og Olte fabriker. Båten ligger til kai ved Kulimport. Foto: Widerøe

På 1950-tallet var det to bedrifter i Stavangerområdet som byens myndigheter likte å vise fram til besøkende fra inn- og utland; Rosenberg og Stavangerflint. Stavangerflint fikk besøk av de kongelige ved to anledninger, i 1951 av kronprins Olav, kronprinsesse Märtha og prinsesse Ragnhild og i 1954 av kronprins Olav og prinsesse (og keramiker) Astrid. Statsminister Einar Gerhardsen hadde vært der allerede i 1950. Det fortelles at da Sovjetunionens president Anastas Mikojan av en eller annen merkelig grunn besøkte Sandnes i forbindelse med byjubileet der i 1960, ville vertskapet at han også skulle besøke Stavangerflint. Men da satte administrerende direktør Brekke foten ned og stengte døren for den høye gjest. Derimot var alle andre hjertelig velkomne. Utover på 1970-tallet ble Stavangerflint et populært stoppested for husmorforeninger fra hele landet som la sine bussturer til Rogaland og de mange fabrikkutsalgene i distriktet.

Ellers var Stavangerflint en av distriktets bedrifter som var kjent av alle unger i hele byen. Etter hvert som gater og fortauer ble asfaltert utover på 1950-tallet, ble det bruk for kritt til å tegne opp hinkespill og kunstneriske dekorasjoner av alle slag. Små flokker av barn tok seg ut på ekspedisjoner

til Kvaleberg for å hente biter av kasserte støpeformer i gips. Hadde man først funnet fram, var det mye å forsyne seg av. På samme tippet ble det også kastet kjørler som ikke passerte kvalitetskontrollen i fabrikk. Var man heldig kunne man finne flintvarer som var like hele, eller nesten hele. Kjekt for ungene å ta med seg hjem.

Odd L. Solfjeld Møbelfabrikk

Bedriften holdt til i Flintegata 8, vegg i vegg med Norse Aluminium. Fabrikk holdt først til på Tasta, men flyttet til eget industribygg i Hillevåg tidlig på 1950-tallet. Eier og leder var Odd Lorang Solfjeld. Han hadde eneretten på produksjon av kabinetter til markedsledende produkter fra Radionette: Kurér, Kuréer Transi og Kurér Combi. Radionett Kurér ble alene produsert i 700 000 eksemplarer. Materialet var kryssfinér og finér. Produksjonen var automatisert, men hvert kabinett kunne kreve fra 100 til 150 arbeidsoperasjoner. Det ble også produsert store radioseksjoner i mahogny, palisander og teak med plass til både platespiller og båndspiller. Dette var populære møbler i hjemmet utover på 1960-tallet. Senere kom også TV-kabinettene, flotte stasmøbler med sjalusidør til å trekke foran skjermen når apparatet ikke var i bruk. Fabrikk produserte også bokreoler, radiobord, skatoller, salongbord, skrivebord, nattbord, diverse hotellmøbler, biljardbord og mye annet. Den ble avvirket på slutten av 1960-tallet og lokalene ble overtatt av Norsk Filmtrykk.

Norsk Filmtrykk A/S

Selskapet startet opp i Østervåg i et sjøhus på Kjerringholmen i Stavanger under navnet Stavanger Reklame, «St-Rek» i 1946. Grunnleggerne var Ingjeld Jensen og kunstneren Knut Steen Jørgensen. Sistnevnte var utdannet innen silketrykk fra Danmark. I en par år var også Ivar T. Oftedal (MK Oftedal) en del av staben innen han reiste til USA for å studere reklame. En annen medarbeider var Lars Lunde, han ble nesten 50 år i firmaet. I 1949 bidro bedriften til å realisere et stort bykart plassert i Sentrum beregnet til hjelp for turister. Bedriften flyttet til lokaler i «Kjeksfabrikk» i Hillevåg i begynnelsen av 1950-tallet og videre til eget bygg i Flintegata 8 i 1964. Sverre T. Jensen ble ansatt i slutten av 1940-tallet og kjøpte seg inn som eier etter et par år. Han

ledet bedriften i nær 50 år. Selskapets bransje er silketrykk, eller serigrafi, og det er et av de eldste i bransjen i Norge og også det ledende. Silketrykk er egnet til framstilling av etiketter og dekalering til alle former for produktmerking, og jærindustrien var sterkt representert i kundekretsen i oppstartsårene. Serigrafi er for øvrig også benyttet av mange billedkunstnere.

Mange bedrifter i Hillevåg kan påberope seg at de leverer sine produkter til hele landet, ja også til hele verden. Norsk Filmtrykk har også levert merking til NASAs Ariane-prosjekt og har således sett sine produkter i bruk i romfartsindustrien og i bane rundt Jorden. Norsk Filmtrykk inngår i dag i et konsern av flere selskaper som er spesialiserte innen produktmerking under ledelse av Tore Jensen.

NSBs Maskinverksted og Lokomotivstall 1951/1955

Alt henger sammen med alt, heter det, og det gjelder ikke minst jernbanens tilstedeværelse i Stavanger og Hillevåg. Jernbanestasjonen ved Breiavatnet var i 1950 blitt alt for liten. Godsbehandling var etter hvert flyttet ut til Paradis i bunnen av Hillevågsvatnet. Et lokomotivverksted ble bygd på Vaulen. Planene som ble lagt fram i 1947 innebar utfylling av vestsiden av Hillevågsvatnet til godsbehandling. Nivellering av et stort område mellom Kvalebergleiren og Felleskjøpets anlegg ble mulig ved at jernbanesporet ble rettet ut og flyttet lenger mot vest. Dette innebar utspredning av en høy skjæring inn mot leiren. Masseuttaket av stein var ideelt for utfylling i Hillevågsvatnet og samtidig fikk man tomter til to store verkstedbygninger for Jernbanen. Men ting tok tid. Først i 1952 var den første bygningen, lokomotivstallen, klar til bruk. Men det skulle gå ytterligere tre år før det kom lokomotiver til stedet. I mellomtiden var damplokomotiver på vei ut, og arbeidsstokken måtte omskoleres til vedlikehold av motorlokomotiver. Ellers besto arbeidet i ombygging av tyske vogner, både lukkede og åpne godsvogner og passasjervogner. Oppdragene kom fra NSBs hovedstyre som på denne måten dirigerte arbeidsoppdragene mellom distriktene. Kvaleberganlegget var på over fem mål, mens et tilsvarende anlegg ved Drammen var fire ganger så stort. Sysselsettingen var på ca. 90 mann, de fleste fulgte med fra Vaulen da verkstedet der ble lagt ned i 1957.

«Kallen», Karles Eiksson, drev transport og privat avfallshåndtering i Hillevåg før renovasjonen ble kommunal på 1960-tallet. Med hest og kjerre foresto han tømning av bøsse fra cementkassene som var plassert i bakgårdene til boligene. Transporten var hest og kjerre, og hestene fikk høy fra egen mark oppe ved Blidensol. Foto ved Egil Eiksson

«KALLEN» – Eriksson Transportforretning

Karles Eriksson (1914 – 1977) var en av de personer som i kraft av sin karakter og sitt virke, satte farge på hverdagslivet i Hillevåg. Han viste igjen i bydelen, sent og tidlig, på alle arbeidsdager, i allslags vær, året igjennom var han på farten med hest og kjerre. Som oftest stående i vognen styrte han myndig, med begge hendene på tømmene, hestene «Bella» eller «Baldevin». Hans «foretak» var Eriksson Transportforretning Tlf. 26348.

«Transportforretningen» besto i alle former for transport. Det dreide seg om kull, koks og ved på vinteren, flyttelass, bosstømming av sementkasser (disse tømtes ofte bare en gang om året) og henting av «sydrer» fra privatboliger i Hillevåg. Alltid sprang shæferhunden Jack halvveis bak og under korgkjerren. Det er nok dette «bildet» ungene i Hillevåg husker av «Kallen» fra barndomstiden. Utallige har fått seg en kjøretur i lang- eller korgkjerrå. Heldige var de som fikk bli med som medhjelpere.

Karles Eriksson var født på Bryne, hans foreldre var Enevald Thu og Eline Kartevold. Faren var en kjent «kreturhandler» på Jæren. De fikk to barn, Arthur og Karles, men Enevald døde tidlig. Eline giftet seg da med Albert Eriksson, og de fikk sønnen Alfon. Albert og familien flyttet tidlig på 1920-tallet til Hillevåg, der de tre brødrene vokste opp med etternavnet Eriksson. Også to søstre av mor Eline, Berta Kartevoll og Amalie, gift Paulsen, flyttet til Hillevåg. Berta ble kjent som innehaver av Hillevåg Kafè, i Hillevågsveien 19 ved Mølledammen.

Mot slutten av krigen var Karles med i MILORG. Fra dagene omkring 8. mai 1945 finnes det flere bilder av Karles i forbindelse med at MILORG inntok byen og Sola flyplass etter den tyske kapitulasjonen. Karles sto vakt overfor internerte tyskere i maidagene og han benyttet da anledningen til å gi den sadistiske gestapisten Fritz Feuerlein, med økenavnet «Barabbas», en omgang, som takk for sist for en brukket fot forårsaket av en gjeng fulle tyske soldater under krigen.

Tollef Jacobsen og MS VESTMAR

Småskala fraktesfart var en viktig næring for sjøbygdene i Ryfylke. Gods som ikke passet på rutebåtene ga oppdrag til mindre frakteskuter. De sørget for skreddersydd sjøtransport av produkter og bulk, fra dør til dør.

Tollef Jacobsen født 1910 i Hervik i Tysvær i Ryfylke, kom til Hillevåg i 1937. Hans far var Jacob Kallekodt, men siden det var flere i slekten som het Tollef, tok han navnet Tollef Jacobsen. Han drev blant annet med frakt av brisling for Chr. Bjelland sammen med sin bror Olav. De eide sammen skøyta EIKELY. Tollef hadde giftet seg med Lilly Leirvåg i 1937 og samme år flyttet de til Hillevåg. Bare noen få dager før krigsutbruddet i 1940 kjøpte de eiendommen Bispeladegård 16.

Da krigen brøt ut, førte Tollef skuta EIKELY til Sagvåg på Stord. Påskuddet var at den skulle bli forlenget og ombygget. Men den egentlige grunnen var at han ikke ville gå i fart for tyskerne. Den ble derfor ikke henter før etter krigen. Dermed ble det for Tollef og familien å slå seg gjennom krigsårene så godt de kunne. I Hillevåg vokste eldstemann Jacob, søster Inger Marie og yngstemann Trygve Jacobsen opp. Mor var hjemmевærende, slik det var vanlig på den tiden, men hun hjalp til med forskjellig administrasjon som fulgte med driften av båten.

EIKELY ble skiftet ut med DS SMART i 1949. Den ble ombygget og modernisert i Stavanger før den gikk inn i time charter for Norsk Hydro, for bulktransport av kunstgjødsel til blant annet Felleskjøpene i Kvaleberg, Sandnes og på Karmøy. Certepartiets verdi var kr 8000, pr måned for selve båten, hyre til fire mann og drivstoff kom i tillegg.

MS VESTMAR ble anskaffet i 1956. Dette var en mye større båt enn de andre. Den var bygd i Sverige i 1890 og seilte til 1970 da den havarerte nord for Haugesund. Den kom til Hillevåg fra Kragerøområdet og hadde lasteevne på 250 tonn. Storbommen med hydraulisk bomløft og bomsving løftet 6,5 tonn. Lasteluken var 12 meter mens akterbommen løftet 2,5 tonn. Besetningen var på fem mann. Oppdragene var en blanding av faste certepartier for Hydro, Bjelland, Felleskjøpene, Dalen Portland i Brevik og leilighetsfrakt som dukket opp. Utgående last fra Stavanger kunne være blikkavfall fra Stavanger Tinnfabrikk. Der avtinnnet en blikket og støpte tinnblokkker. Lasten ble levert Christiania Spigerverk og lossingen skjedde på Bispebrygga i Oslo etter 30 timers seilingstid.

Mannskapet måtte være innstilt på fleksibilitet og lange arbeidsøkter. Tollef selv tok alltid «hundevakta» (0000–0400) så lenge han seilte. Trygve Jacobsen (f. 1946) seilte i undommen som matros, men ga opp sjøen på grunn av sjøsyke. Hans satset så på helt andre bransjer (avfall, gjenvinning og eiendommer) og har til salt i grøten.

Schwebs & Roalsø A/S

Denne forretningen i Hillevågsveien 74 ble startet av Nils Schwebs og Sverre R. Roalsø i 1947. Virksomheten var dominerende i sin bransje og ble drevet fram til 2003. Forretningen hadde engros- og detalj-salg, og var i en periode Rogalands største grossist i malerverer, tapeter, kjemikalier m.m. I 1974 gikk engrosavdelingen sammen med A/S

MS VESTMAR hadde Hillevåg som hjemmehavn. Den var bygd i 1890 i Sverige. Hun gikk i fraktfart langs norskekysten og mellom havner i Sør-Norge og Polen og Danmark. Hun gikk bl.a. med cement fra Brevik, kunstgjødsel fra Herøya, salt fra Stettin og blikkavfall fra Stavanger Tinnfabrikk. Frakteskutene var sin tids «trailere», de fraktet gods dør-til-dør for prosessbedrifter og bedrifter med behov for råstoff. Reder var Tollef Jacobsen, Hillevåg. Han hadde båten fra 1956 til 1968. Vestmar havarerte på Sletta nord for Haugesund i 1970. Foto ved Trygve Jacobsen.

Betong i Sandnes om å danne en felles engrosavdeling i gulvbelegg og tepper med mer, med navnet Miljøbygg A/S. Sønn av Sverre, Eivin Roalsø, overtok ledelsen i selskapet i 1980, samtidig som han tok selskapet ut av Miljøbygg. Bygget og eiendommen ved Hillevågsveien ble solgt til Stavanger Varmesenter, som fortsatt holder til der.

Regulering

I 1949 ble det lagt ut et forslag til reguleringsplan for Hillevåg²⁹. Planen forsøkte å sortere litt i lappeteppet av boliger, gårder, butikker, kontorer og bedrifter. På nedsiden av Hillevågsveien skulle fabrikkbyen råde grunnen, på oppsiden skulle boliger dominere, mens det innimellom dette skulle anlegges parker, parkeringsplasser og friarealer. Og omtrent slik skulle utviklingen også gå de neste ti-årene. Hillevåg kirke ble planlagt vest for Kvaleberg skole, og ti år etter ble grunnsteinen lagt ned. Bygg som ikke ble realisert innen kommunesammenslåingen i 1965 var herredshus og brannstasjon. De var plassert nær torget. Et hovedgrep i planen var å videreføre Rogalandsgata i Stavanger over Åsen til den møtte riksvei 44 ute ved Vaulen. Reguleringssjef Forfang uttalte til Stavanger Aftenblad da planen ble lagt ut, at han regnet med en del protester, særlig fra tomte-eiere som hadde fått sine marker regulert til friarealer.

Kommunegrenser

Et stadig tilbakevendende tema i kommunepolitikken var spørsmålet om sammenslåing av Stavanger og Hetland kommuner. Stavanger så med bekymring på at store bedrifter som Sven Andersen og Maskinhuset flyttet fra byen til Hillevåg. I bystyret ble det spurt om årsaken kunne være at Stavanger ikke anstrengte seg nok for å være attraktiv for industrien.

Hetland på sin side avga ved forskjellige anledninger mindre områder på Hetlandshalvøya og ved Tjensvoll og Ullandhaug til Stavanger.³⁰ Dette var arealer som i noen grad bidro til å fange opp byggefronten i Stavanger, men industriarealer var det ikke. De lå i Hillevåg og sørover, og avståelse av Hillevåg var overhodet ikke aktuelt for Hetland. Dette var det tverrpolitisk enighet om i kommunen. Så når Stavanger Arbeiderparti på 1950-tallet anmodet Hetland Arbeiderparti om å bidra til en løsning, ble de møtt med en

Boligbyggingen etter krigen kom for alvor i gang omkring 1955. Mange var «selvbyggere» og hele familien stilte opp når grunnen skulle graves ut, og slekt og venner deltok på dugnad når grunnmuren skulle støpes. Her er det familien Thoresen som nyter en matpause. De befinner seg på «Blidensol», navnet kommer av et hus ble flyttet fra Blidensolstredet i Gamle Stavanger og hit opp. Foto ved Svein Audun Thoresen

kald skulder. Ja, ikke bare det; partifellene i Hetland kom også med et godt råd: Stavanger må satse på saneringer, så vil byen få plass nok. Aftenbladet fulgte dette opp i en leder 19. september 1955: «Hvis Stavanger skulle sammensluttes med Hetland, ville nok saneringene av det nåværende Stavanger bli skutt ut i det blå. Vi ville få en by hvor de nye deler ville kreve så mye at en ville ha hendene fulle for årtier framover». Stortinget skar igjennom med vedtak om tvangssammenslutning minus Riska i 1965.

Det kan kanskje illustrere forholdet mellom Stavanger og Hetland at den delen av bygrensen som gikk i Haugåsveien, var delt i to på midten med et steingjerde. Dette ble ikke fjernet før kommunesammenslåingen i 1965 og veien fikk sin nåværende bredde.

Selvbyggere

Bedriftene i Hillevåg var aktive for å sikre sine ansatte muligheter for å få nye boliger etter hvert som boligbyggingen tok seg opp fra begynnelsen av 1950-tallet.³¹ Arbeiderne ved «Fellesen», «Ullvaren», «Blikken», «Sven Andersen», «Flinten», «AGE», «Kjølå» og «Maskinhuset» nøt godt av at bedriftene gikk inn med søknad om tomtetildelinger fra Hetland kommune og de sto bak da kommunen søkte om materialkvoter til oppføring av «seriebygg». Bedriftene stilte også garantier for egenkapitallån. Dette var et sosialpolitisk grep som ved siden av Husbanken gjorde det mulig for vanlige lønnsinntakere - som fikk ukelønnen i en pergamyntpose hver fredag - å realisere drømmen om egen bolig.

1950-TALLET: SLUTTEN PÅ EN EPOKE

Da Hetland kommunestyre i 1950 debatterte Hillevågs utvikling og planer, advarte lærer Karl Fr. Løyning mot å kalle Hillevåg for et industristed. Han mente at det først og fremst var et boligområde. Sannheten var jo at det var begge deler, og dessuten var det på 1950-tallet også et sted med mange aktive gårdsbruk. Antallet var riktignok gått ned siden århundrets begynnelse, men likevel beitet det hester og kyr på markene mellom boligene og fabrikkene til godt ut på 1960-tallet. Og så var det et handelssted. Begge sider av Hillevågsveien besto av butikker, bare avbrutt av de strekningene hvor industrien lå ut til veien. De tok store flater av god landbruksjord langs veien. Men ett poeng må understrekes: Hillevåg var ikke et industristed i samme forstand som man fikk det utover i Norges land under gjenoppbyggingen etter krigsårene, hvor én stor prosessbedrift dominerte. Disse stedene var det man på den tiden betegnet som «ensidige». Alle var avhengig av den ene bedriften. Det var stikk motsatt i Hillevåg. I tillegg til de 6 – 7 store bedriftene med over 100 – 200 ansatte hver, hadde man en underskog av mindre bedrifter og virksomheter. De var etablert litt etter litt og fant sin plass mellom bygninger og marker. Dette var verkstedbedrifter og bedrifter som hadde sitt grunnlag i håndverk eller spesialkompetanse, som skomakeren, smeden, bakeren, skredderen, sveiseren, kjemi-ingeniøren, gartneren, sjåføren, trykkeren, frisøren, fotografen, rørleggeren, slakteren, litografen, elektrikerens, byggmesteren, legen og tannlegen. Det var forresten også tilfellet for de store bedriftene. Hillevåg og Olte: Veveren, Hillevåg Blikemballasje: Lodderen, Sven Andersen: Snekkeren, Maskinhuset: Finmekanikeren, og Stavangerflint: Keramikeren. (12)

Butikkene

Dersom man skal beskrive Hillevågs absolutte særpreg, må det være de to rekkene av butikker som lå på hver side av Hillevågsveien på 1950-tallet. I tillegg kom de som lå i Møllevågsveien. Den største bransjen var kolonialbutikker. De fleste av de 13 kolonialbutikkene langs Hillevågsveien var «mann og kone»-butikker.

Dette var før snarkjøpene og selvbetjeningsbutikkene

Skomaker Karl Tjelmeland, Hillevågsveien 63, drev en enmannsbedrift gjennom flere ti-år. For den som ønsket å holde seg orientert om stort og smått i Hillevåg, var et besøk i verkstedet hans en nødvendighet. Han fikk daglig besøk av bydelens patruljerte politikontstabel, Birkedal, og som herredsstyremedlem for Arbeiderpartiet var Tjelmeland den som visste hvilken vei de politiske vinder i lokalsamfunnet blåste. Foto: Privat

kom. Og det var før kjøleskapene og fryseboksene ble allemannseie. Ferskvarer var ferskvarer, både i butikken og i hjemmene. Melk, brød og middag ble vanligvis handlet inn hver dag. Butikklokalene var delt i to av en disk og hadde gjerne et lite annekst for snop og tobakk. Kundene hadde å stille seg opp på utsiden av disken og lese opp fra handlelappen. Ingen diskresjon var mulig, alle visste alt om den enkelte families forbruksmønster.

I tillegg til kolonialbutikkene, var det mange spesialbutikker som hadde sin naturlige plass i helheten. Det var bakere, slaktere, melkebutikker, sykkelverksted, blomsterbutikker, fiskehandler, bok- og papirhandlere, elektrisk forretning, rørleggerforretning og forretninger for manufaktur, møbler, skotøy og malerverker. Av disse er det nok «Bullen», T. Bull-Njaas butikk for bygnings- og innredningsartikler, som har gått over i historien som en del av Hillevågs særpreg.

Ellers er det å si at var det noe man savnet i Hillevåg, kunne man bare ta trolleybussen til byen, slenge seg på statsbanenes buss, eller ta skinnebussen til Sandnes. Trygve Jacobsen forteller til forfatteren: «Den eneste bransjen som manglet i Hillevåg var gullsmed.»

Kvinnene – limet i samfunnsveven

Det er få kvinner vi finner som næringslivsledere i Hillevåg i tidsrommet 1894 – 1960. Vi kjenner Anna Marie Køhler, Frida Hansen, Berta Kartevold, kafé, Karoline Nygaard, konditori, Hanna Larsen, kolonial, Anna Larsen, kolonial, Nutti Larsen, pølsebod. Mange butikker var mann- og konebedrifter (fru slakter Lima, fru slakter Bjørnsen og noen kolonialbutikker). Frue Meieri og Bikuben var ledet av kvinner, men navnene er ikke bevart. I en bokhandel styrte fru Essendrop-Ottesen, og Lill Jacobsen hadde frisørsalong. De unge kvinnene på 1950-tallet som ikke gikk videre på skolegang, det var det store flertallet, fikk ufaglærte arbeidsplasser hos Hillevåg og Olte, Maskinhuset, Stavangerflint eller som betjening i butikkene langs Hillevågsveien. De fleste gikk ut av arbeidsstyrken igjen når de giftet seg, i løpet av tyveårsalderen. Voksne kvinner var gjerne vaskekoner noen timer om ettermiddagen på kontorene, garderobene og spiserommene rundt omkring. Kvinnene som søkte utdanning ble ofte lærerinner eller sekretærer.

Steinar Lyse forteller til forfatteren: – Når det gjelder kvinnene i Hillevåg på 1950-tallet var de nok av typen som jobbet og jobbet for mann og barn. Jeg hadde selv en mormor som i alle år jobbet i hermetikken. Tøft arbeid. Disse damene ble hentet inn når det kom «råstoff». Damene hadde da jobb nærmest døgnet rundt. Opp grytidlig, hjem for å lage «middag» midt på dagen (dagens lunsj), hjem om kvelden for å lage middag til mann og barn. Så var det innkjøp og stell og vask av hus og barn. Da jeg vokste opp gjorde våre mødre en fantastisk innsats i «mødrekubber» i skolekorpset og speideren. Jeg vil nesten påstå at ingen - i dette tidsrommet - jobbet mer enn kvinnene. De var «limet» i samfunnsveven og de fikk sjelden eller aldri noen form for honnør eller ros. Og så må det jo føyes til: - Hvor kom alle ungene fra?

Den første kvinnen i Hetland kommunestyre var Marie Thoresen, hun var arbeiderkvinne fra hermetikkindustrien og husmor. Hun ble valgt inn i 1937 fra Arbeiderpartiet. Her er det naturlig også å nevne Astrid Tønnessen. Hun tok initiativet til Hillevåg Arbeiderkvinnelag i 1937 og var lagets leder i 50 år. Hun var også medlem av herreds- og bystyret i mange perioder. Hun bemerket seg med en sjelden evne til å være møteleder og underholder med løgne historier fra hverdagslivet.

Hillevågsveien

Hillevågsveien var selve livsnerven i bydelen. På 1800-tallet var den tilnærmet sammenfallende med Post- og rideveien fra/til Stavanger. Senere ble den til riksvei 44, men fungerte også som hovedgate i Hillevåg. På 1950-tallet var det mulig å parkere utenfor butikkene og å krysse veien for fotgjengere. Det var en handlegate som bandt bydelen sammen. Så ble det Europavei 18, og trafikken økte voldsomt fram til Motorveien og E 34 ble åpnet i 1972. «Når Motorveien kommer, vil Hillevågsveien ligge død», uttalte trafikkingeniør Kaalhus til pressen. Men trafikken fortsatte å øke også etterpå, for veien gjennom Hillevåg var gjennomkjøringsvei for Mariero, Hinna, Gausel og Forus. Trafikkmyndighetene grep da til et planleggingsparadigme som innebar at strekningen fra Strømsbrua til Maskinhuset skulle «kveles» for trafikk ved å gi mindre plass til bilene, og sikre mer plass for fotgjengere og syklistene. Veien skulle gjøres så smal at det ikke var mulig å kjøre til siden og parkere utenfor butikkene. Dette grepet førte til at kun de butikker som hadde tilgjengelighet fra sidegatene hadde mulighet for å overleve. Så kom «Bussveien».

Hillevågs kronikør, Engwall Pahr-Iversen, sa for noen år siden:

«Når jeg kjører gjennom Hillevåg, ser jeg bare rett fram.»

Og i 2018 føyer han til:

«For meg er Hillevåg i dag et bibelsk rike; det er inni meg.»

Virksomheter i Hillevåg 1894- 1960

Det eneste vi kan si med sikkerhet er at denne listen ikke er komplett. Kildene er mange, bedriftene er funnet i mangfoldige trykte publikasjoner, i telefonkataloger, i Rogaland Fylkesleksikon av Det norske Næringsliv, i annonser og i omtale i avisene og ved bidrag fra et stort antall informanter. Noen virksomheter kan være ført opp under forskjellige navn som følge av eierskifte, virksomhetsendring eller flytting, under navn som har vært brukt i muntlig tale eller navn som kun er nyttet i firmaregisteret. Listens formål er å dokumentere næringslivets omfang og mangfold i Hillevåg fram til 1960.

Age Fabrikker, sykeartikler og pengeskap. Tidligere Norske Syke-artikler, Køhlersvei 29, Flintegata 4	Brødrene Osmundsen, hermetikkfabrikk, filial Brødrene Slettebø, møbelforretning og verksted, Kvalebergveien 24	Haugvaldstadminde, Baneveien, Hillevåg Erlands Konditori, Hillevågsveien 43 Erstad Konfeksjonsfabrikk, Sandvika, Hillevåg Farstad & Vaaland, glass, speil, Hillevågsveien 27 Felleskjøpet Rogaland Agder, Sandvigveien 21, Hillevåg Fikstvedt Bil, Postgården, Hillevågsveien 85 Fix Herrefrisør, Hillevågsveien 19, Hillevågsveien 63, Mølleveien 5 Fjelland, T., og Co. A/S, Jernvarer engros, Hillevågsveien 100 Fjermestad Canning Co A/S, Køhlerhuset, Hillevågsveien 5 Forsmo A, Foto-Atelier, Hillevågsveien 36 Franzen pølsebu, vis a vis Folkets Hus Frue Meieri melkeutsal, Mølleveien 3, Hillevågsveien 72 Georg Berge, Shell bensinstasjon, Hillevåg Gerri Fabrikker, Stavanger Sport- og Lærvarefabrikk A/S, Mølleveien 11b Gjesteland, kolonialforretning, Fridtjof Nansens vei 22 Grand Canning Co., Ltd, a.s. Hillevågsveien 12 Gummipakningfabrikken, Solbjørgveien 4, Hillevåg Gundersens elektr. verksted, Hillevågsveien 63 H. A. Tønnesen, Fabrikk for nærings- og nytellesmidler, Hillevågsveien 76 H. Dykesten, Kryssfiner og møbelplater, Frida Hansens vei 8, Hillevåg Haaland Bj, Dame- og herreskredderi, Fr. Nansensvei 36, Hillevåg «Haldor» pølsebu v/Arnt Haldorsen, Hillevågsveien 41 Handeland kolonial, Hillevågsveien 72 Hanna Larsen, kolonial, fisk, grønnsaker, delikatesser, tobakk og frukt, Hillevågsveien 57 Hans Riisa, drosjetrafikk og bensinstasjon, Hillevågsveien 37 Hansen & Oftedal, bilforretning, Hillevågsveien 102 Hegheim, Sivert, kolonialforretning, Hillevågsveien 59 Helgø kolonial, Malmgården, Hillevågsveien 107 Hetland Sparebank, Hillevågsveien 46, Hillevågsveien 58 Hillevaag Fabrikker A/S, Hillevåg	Hillevaag Pindestolfabrik. Vognremissen til Køhlereidommen, Hillevåg Hillevaag Sardinfabrik, Køhlerfjøset, Hillevåg Hillevaag Vognfabrik, Vognremissen til Køhlereidommen, Hillevåg Hillevaags kemiske Fabrikker, tilvirkning av Jod og kalisalte. Også benevt Jodfabriken. Hillevåg og Olte Fabrikker AS, Hillevåg Hillevåg Apotek Hillevågsveien 33 Hillevåg Autoriserte Rørleggerforretning (O. Strand), Hillevågsveien 72 Hillevåg Bilcentral, Drosje, Hillevågsveien Hillevåg Bilservice, Hillevågsveien 72 Hillevåg Bilverksted A/S Hillevåg Blikemballasjefabrik, Hillevågsveien 58, kontor Hillevågsveien 69 Hillevåg Blikk- og Kobberslagerverksted (Chr. T. Eide og sønn), Hillevågsveien 27 Hillevåg Blomsterhandel, Hillevågsveien 52 Hillevåg Bok og Papir, Hillevågsveien 47 Hillevåg Bygg- & entreprenørfirma, Hillevåg Hillevåg Canning Co, Hillevågsveien 14 Hillevaag Cementstøberi Hillevaag Chem. Fabrik, Mølleveien 3, Hillevåg Hillevåg Dampbakeri A/S, Møllebygningen, Hillevågsveien 18 Hillevåg Dampkjøkken, Hillevågsveien 12 Hillevåg elektriske forretning, Hillevågsveien 63 Hillevåg elektro-diesel, Hillevågsveien, Bergsagelveien 9 Hillevåg Fabrikksalg, Hillevågsveien 52 Hillevåg Fiskekroffabrik, Mølleveien 14, Hillevåg Hillevåg Fornikling Hillevågsveien 25, 38 Hillevåg Handlungartneri, engros Hillevåg kafé, Hillevågsveien 19, Berta Kartevold Hillevåg Karosserifabrikk as, Hamneveien 11, Hillevåg Hillevåg Kassefabrikk, Mølleveien 11b Hillevåg Kjøtt- og Pølseforretning, Hillevågsveien 56 Hillevåg Knottfabrikk, Hamneveien 11, Hillevåg Hillevåg Kolonial A/S, «Hallo-Larsen», Hillevågsveien 65 Hillevåg Manufaktur, Hillevågsveien 43 Hillevåg Mek. Verksted, Motorverksted Hillevåg Preserving Co, A/S, Hillevågsveien 18
---	--	---	--

- Hillevaag Sardinfabrik, Køhlerlåven
Hillevåg Sprøite-lakéringsverksted, John Bendiksen, Kvalebergveien 22
Hillevåg Treindustri A/S, Radiokabinetter
Hillevåg Trikotasjefabrikk, Jarleveien 3,
Hillevågs Blikk og Kobberslagerverksted, Hillevågsveien 27
Hiorth & Co A.s, butikk, Hillevågsveien 33
Hjulfabrikken. Nevnt i folketellingen 1900
Holter, K, Rørleggerforretning
Idsøe A, slakterforretning, Hillevågsveien 83
Ingolf Nyberg, transport og drosje, Fr. Nansensvei 38, Hillevåg
Ingvald Finnes Møbelfabrikk
Iversen A, kolonial, Hillevågsveien 73
J. Karlsen, drosjetrafikk, Hillevågsveien 38
Jacobsen Kassefabrik og trelasthandel, Lager Hillevåg,
Jadar Fiskemat, Hillevåg
Jadar Margarinfabrikk A/S, Sandviga 27
Jadar Preserving Co., Havneveien 13, Hillevåg
Jaderen Sildolje- og Foderfabrik
Jens Nesheim, kolonialforretning, Hillevågsveien 73
John Bendiksen, Hillevåg Lakkérverksted, Fesjåvegen (Torgveien), Kvalebergveien
John Jacobsen Skjæveland, byggmester, entreprenør, Sandviga
Jon Bø, kolonial, fisk og diverse, Hillevågsveien 25
Jåtun Blomster, Postgården, Hillevågsveien 85
Kafé Borgen Hillevågsv 47
Kafé Nyborg, Hillevågsveien 63
Kaptein Knutsens glasmageri og speilfabrik
Karlsen Mek. Verksted, Hamneveien 3, Hillevåg
Kjeksfabrikken, Svithun Kjeksfabrik, Køhlersvei 29, Haugvaldstadminde
Knut Fosså og Sveinung Skjold, hagearkitekter, c/o Brynes Planteskole, Hillevåg
Knutsen Anna, kolonial, Hillevågsveien 83
Kockrows talgsmelteri, Fesjåvegen (Torgveien)
Kr. Eltervåg & Sønner, trappeverksted, Industriveien 8, Hillevåg
Kulimport a.s. Hillevåg
Kvaleberg Manufaktur, Hillevågsveien 67
Kvernberg, G. Manufakturforretning, Hillevågsveien 43
- L.K. Haaland, krydderier, Køhlerlåven, Hillevåg
Ledaal Teppevervi
Lill Jacobsen damefrisersalong, Industriveien 20, Hillevåg
M. Johannessens Lithografiske Anstalt, Mølleveien 9, Hillevåg
Malm Jakobsen, byggmester, Hillevågsveien 67
Marie Riisa, Kolonialforretning, Hillevågsveien 36
Martin Nærland, møbeltapetserer, Hillevågsveien 78
Martin Skjæveland, drosjetrafikk, Frida Hansensvei 21, Hillevåg
Maskinhuset A/S, Hillevågsveien 101
Møbel og Teppelageret, Folkets Hus, Hillevågsveien 5
Mølla kolonial, Fr. Nansensvei 5, Hillevåg
NAG. Norsk A/S Gasacumulator, vannstoff- og surstofffabrikk, Kvaleberg
Narvesen, kiosk, Hillevågsveien mellom Hillevågsveien 59 og 63
Nor bensinstasjon, Hillevågsveien 72
Norrig Hermetikkfabrikker a.s., Hillevågsveien
Norrøna Vekter & Maskiner a.s., Hamneveien 11, Frida Hansensvei 17, Hillevåg
Norse Aluminium Products, leidere, stiger og redningsflåter i aluminium, Norse Garasjer, Flintegata 10
Norsemann Canning a.s., Hovedhuset, Hillevågsveien 5
Norsk Filmtrykk A/S, Køhlersvei 29 og Flintegata 8, Hillevåg
Norsk Kjøleindustri A/S, Vierveien 1, Hillevåg
Norsk Surstof og Vandstoffabrik a.s., Hamneveien, Hillevåg
Norsk Tre og Finérimport, Flintegata, Hillevåg
Norsk Ull a.s. Kvaleberg
Norske Stålprodukter, Hillevågsveien 7, Hillevågsveien 100
North Sea Packing co., Hovedhuset (Folkets Hus) v/Hillevågsveien 13
NSB lokomotivstall, Kvaleberg
NSB maskinverksted, Kvaleberg
"Nutti" Pølsebod, ved Postgården, Hillevågsveien
Nygaards Dampbakeri og Conditori, Hillevågsveien 18
O. Braadlands Conserverfabrik A/S, Hillevågsveien 7
- O.K. Elektriske, Odd Kristoffersen, el-installatør og forretning, Mølleveien 14, Hillevågsveien 29
Oanes Preserving, Vierveien
Odd L. Solfjeld Møbelfabrikk, radiokassefabrikk, Flintegata 8
Olaf Andreas Olsen, skotøy, lærhandel og skosåling, blomsterbutikk, Hillevågsveien 52,
Olav Soltvedt, drosjetrafikk, Hillevåg Bilcentral,
Olsnes N, kolonial, manufaktur, konfeksjon, skotøy, Hillevågsveien 39
Oltedal trikotasjefabrikk, Haugåsstubben 14, Hillevåg
Optiker Otto Gilje, Hillevågsveien 59,
Per Haaland & Co, ingeniør- og maskinforretning, Hillevågsveien 100
Peter Haualand, handelsgartneri, Hillevåg
Peter Løvaas, transport og spedisjon, Hillevågsveien 72
Postgården Kolonial, Hillevågsveien 85
Postkontoret, Hillevågsveien 19, Hillevågsveien 54, Hillevågsveien 85
Ragnar Svendsen, rørlegger, Postgården, Hillevågsveien 85
Reform Preserving Co. a.s. Hillevågsveien 14
Ren - Vask, Hillevågsveien 7
Ritz Cafeteria, Postgården, Hillevågsveien 85
Robés kjolekonfeksjon a.s., Hillevågsveien 19 og Hillevågsveien 85
Rogaland Auto, Hillevågsveien 100
Rogaland Felleskjøp, lager Kvaleberget, Hillevåg
Rogaland Rekvisita, Postgården, Hillevågsveien 85
Rogalandsbanken as, filial Hillevåg, Haugåsveien
Ronda Canning, Hillevågsveien 14
Sandvigen Fabrik, agerbrugsredskaber og maskiner, midlertidig i Hillevåg i Møllebygningen.
Sardinfabrikken Gand A/S, Køhlersjøhusene
Schwebs & Roalsø As, malervarer, kjemikalier og vaskeartikler, Hillevågsveien 74
Shell bensinstasjon, Hillevågsveien 34
Selmer Bruland, drosjeeier, Myrvangvegen 26, Hillevåg
Sivert Hegheim, kolonial, Hillevågsveien 59
Sivertsen, Charles Herrefrisør, Hillevågsveien 43
Skartveit gressklipperservice, Hillevågsveien 52
- Skjæveland, John Jacobsen, byggmester og entreprenør, Sandviga
Skomaker Tjelmeland, Hillevågsveien 63
Slakter Sigfred Lima, Vierveien
Snedker Jacob Andersen, fabrikasjon av kraftfoderstoffer av fiskeavfall, Egelands Hus i Hillevaag
Speil og Utstyr, Hillevågsveien 7
Standard Bensinstasjon, ESSO, Hillevågsveien 37
Stavanger Foderfabrik, Møllebygningen, Hillevåg
Stavanger og Rogalands bank as, filial Hillevåg, Hillevågsveien 36
Stavanger Predsgjærfabrik, Møllebygningen, Hillevåg
Stavanger Rørhandel, Flintegata
Stavanger Stativfabrikk, blomster- og lampestativer, smijernsartikler, Haugvalstadminne 7, Hillevåg
Stavanger Telefonforretning, lager av og behandling av telefonstolper, v/Kulimport
Stavangerflint a/s (Stavanger Fajansefabrikk a/s) Kvaleberg, Hillevåg
Strømmen lakkerverksted, Vierveien, Hillevåg
Sven Andersen Møbelfabrikk A/S, Hillevågsveien 70
Sven Aarrestad, likkister og -utstyr, Hillevåg
Sverre Vatland, byggmester, Haugvaldstadminne 7, Hillevåg
Sørbø Kassefabrik & Trelastforretning, trelast, Kasser, alt til bygg, Sandvika, senere Mariero
Søren Nising, dører, vinduer, trapper, rugemaskiner, Industriveien 8, Hillevåg
T. Bull-Njaa, Bull Bygg, jernvarer, bygningsartikler, trelast, Hillevågsveien 46
Tannlege Eikill, Hillevågsveien 33
Tannlege Odd Hunsbeth, Hillevågsveien 36
Tannlege Sverre Gripsrud, Hillevågsveien 65
Thingbø, Hans P. A/S, skipsmegler og befraktningsagenter, Hillevåg
Thunem, H. & Th. Rørleggerforretning, Hillevåg
Tjensvold A, trikotasjefabrikk,
Tollef Jacobsen, «Vestmar», fraktestart, Bispeladegård 16, Hillevåg
Tændkulfabriken, Hillevåg, (Osjord & Co.)
Utstillingsplassen, Rogaland Landbrukselskap, Hillevåg
Vesta Canning Co. A/s, Hillevågsveien 18
Vaaland Industri, Hamneveien 11, Hillevåg

Vestlandske Petroleum Co., A.s/ Esso, Hamneveien
Vulkaniseringsentralen, Bergsagelveien 9, Hillevåg
Wigestrand, Johan, Byggmester, Roald Amundsens vei 8, Hillevåg
Zakkariassen, Olav elektriker, Veumveien 46, Hillevåg
Østvoll's auto verksted, Hillevågsveien 36
Aadne Wesnes & Co., sykkel- og sportsforretning, Hillevågsveien
74, Vierveien
Aarstads Smede- og Plogverksted, Mølleveien 4

Litteratur/kilder

Alsvik, Marit Karin – Alsvik, Jan: Hillevåg. Hafsfjord Forlag 1993
Andersen Bang, Arne: Handelshuset Køhler, Stabenfeldt 1971
Danielsen, Rolf: Den store krise, i Stavanger på 1800-tallet,
Stavanger Kommune 1975
Det norske næringsliv, Rogaland fylkesleksikon, 1950
Digitalt arkiv, Stavanger Aftenblad, 1894 – 1960
Gjerde, Jan: Fra Kvaleberg til Cyberspace, SMÅ 2006
Hågensen, Helge: På vandring i eget nærmiljø, Sydvesten nr. 3,
2004
Johnsen, John G.: Køhlereiendommen, Årbok Arbeidernes
Historielag i Rogaland, 1998
Johnsen, John G.: Gatelangs i hermetikkbyen 3, 2000
Lavold, Oddvar: Til bondens beste gjennom 100 år, Felleskjøpet
på Sør-Vestlandet 1899-1999, Stavanger 1999
Molaug, Ingvar: Lars Oftedal – presten som ble redaktør, i Det
siste ord blir aldri sagt, J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo 1968
Nærheim, Gunnar – Utne, Bjørn S.: Under samme stjerne,
Stavanger 1990
Næss, Hans Eyvind: Bispeladegård, «Stavangeren» nr. 1 2011,
Byhistorisk Forening Stavanger
Næss, Hans Eyvind: Stavangers byutvidelser, «Stavangeren» nr 3
2008, Byhistorisk Forening Stavanger
Pahr-Iversen, Engwall: Et hus i Hillevåg, Stavanger 1999
Skadberg, Gunnar A.: Bydelen vår, Stavanger 1987
Skadberg, Gunnar A.: Martin Egeland, upublisert manuskript,
ikke datert
Sørensen, Stein Harald: Barndomsminner, publisert privat 2017
Telefonkatalog for Stavanger, 1952
Thime, Einar K.: Rogaland landbruksselskap 1927 – 2001,
Stavanger 2002
Thoresen, Svein A.: Barndomsminner, upublisert manuskript,
ikke datert
Wold Johnsen, Bodil: Køhlereiendommen i Hillevåg,
«Stavangeren» nr. 1 2011, Byhistorisk Forening Stavanger

INFORMANTER

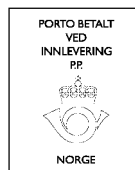
Bjerga, Thommas
Bjørnsen, Bjørn
Bru, Per Reidar
Bruland, Inge
Eriksson, Egil
Ettrup, Erik
Haldorsen, Arnt
Hiorth Soland, Mette
Jacobsen, Trygve
Jensen, Tore
Jåsund, Torfinn
Keiserud, Dag Inge
Kristoffersen, Finn
Kvaleberg, Stein Kjetil
Kverneland, Karl
Kydland, Lillian
Lyse, Steinar
Mauritzen, Sverre
Myge, Per
Nilsen, Magne
Nygaard, Michael
Næss, Hans Eyvind
Pahr-Iversen, Engwall
Roalsø, Eivind
Roalsø, Frode
Rødland, Ole
Salthe, Asbjørn
Schanke, Harry
Skadberg, A. Gunnar
Strøm, Tor Olav
Sørensen, Stein Harald
Thingbø sr., Rolf
Thoresen, Svein Audun
Tjøtta, Magne
Tytlandsvik, Tora
Tytingvåg, Jone Arild
Vaaland, Dag
Vinje, Odd
Årstad, Reidar

Informanter har betydd mye for tilblivelsen av denne teksten. Så langt det har vært mulig er opplysninger kontrollert mot andre informanter, presseomtaler og arkivsøk. Teksten planlegges utgitt i bokform i 2019. Har du ting å bidra med er du velkommen til å ta kontakt med Jan Gjerde <jangjerd@online.no>

Noter

- 1 Næss: Bispeladegård, «Stavangeren» nr. 1 2011
- 2 Bang Andersen: Stabenfeldt 1971
- 3 I svingen mellom Lagårdsveien og Hillevågsveien
- 4 Wold Johnsen: Køhlereiendommen i Hillevåg, «Stavangeren» nr. 1 2011
- 5 Danielsen: 1975 s. 282
- 6 Pahr-Iversen: 1999 s.49
- 7 Danielsen: 1975 s.286
- 8 Hillevaag Fabriker A/S
- 9 En marsjandiseforretning var det vi i dag kaller en gjenbruksforretning eller brukthandel
- 10 Georges Midré: Omsorg på vilkår, Institutt for samfunnsvitenskap, UIT 1994
- 11 Stavanger Aftenblad, 05.09.1908
- 12 Oftedals stil var muntlig, og han blandet også dialektuttrykk inn i sine tekster. Se Molaug: Lars Oftedal – presten som ble redaktør
- 13 Stavanger Aftenblad 20.10.1900
- 14 Stavanger Aftenblad 20.10.1900
- 15 Stavanger Aftenblad 31.12.1901
- 16 Nerheim/Utne: 1990, s.44/45
- 17 Johnsen: 2000
- 18 Stavanger Aftenblad 11.06.1902
- 19 Stavanger Aftenblad 03.10.1904
- 20 Stavanger Aftenblad 07.12.1904
- 21 Gjerde: Krigskommunistene i Hillevåg, Stavanger Aftenblad 19.05.2018
- 22 Magne Nilsen til forfatteren 06.03.2018
- 23 Meddelt av Erik Ettrup, Rogaland Militærhistoriske Forening, januar 2018
- 24 Stavanger Aftenblad 22.12.1945
- 25 Stavanger Aftenblad 13.12.1945
- 26 Stavanger Aftenblad 31.12.1946
- 27 Sørlandsbanen ble bredsporet fram til Stavanger i 1944
- 28 Gjerde: SMÅ 2006, s.54
- 29 Stavanger Aftenblad 15.01.1949
- 30 Næss: 2008
- 31 Stavanger Aftenblad 31.03.1951

RETURADRESSE: BYHISTORISK FORENING STAVANGER,
LYSAKER BRYGGE 16, 1366 LYSAKER

Styret i Byhistorisk Forening 2018

Harald Sig. Pedersen

Tlf.: 908 28 467 E-post: pedersen@marstad.net

Hans Eyvind Næss

Tlf.: 51 52 91 34 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Frederik Hansen

Tlf.: 924 63 324 E-post: frederik@fredhans.no

Anne Tove Austbø

Tlf.: 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Henning Hilde

Tlf.: 908 74 492 E-post: henning.hilde@fabricom.no

Sveinung Bang-Andersen

Tlf.: 51 87 04 05 / 951 80 405 E-post: Sveinung.Bang-Andersen@uis.no

Åshild Sæland

Tlf.: 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

Rigmor Haave

Tlf.: 995 61 701 E-post: rigmor.haave@lyse.net

Torolv Hellemo

Tlf.: 916 28 818 E-post: torolv.hellemo@hotmail.com

Jorun Strand Vestbø

Tlf.: 404 07 621 E-post: jorunn.vestbo@online.no

Lars Olsen Neby

Tlf.: 51507263 / 98874160 E-post: lars.olsen@stavanger.kommune.no

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaksjonssekretær), Sveinung Bang-Andersen, Rigmor Haave,
Åshild Sæland, Lars Olsen Neby og Harald Sig. Pedersen (ansvarlig redaktør)

www.byhistoriskforening.org

ISSN 0806-184X

OMEGA TRYKK – STAVANGER